

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

24.

DANMARKS ARKIVER

23.

22.

RIGSARKIVET / G-E-C GAD

DANMARKS ARKIVER

Historie, funktioner, fremtid

RIGSARKIVET

1982

i kommission hos

G · E · C · GAD

Udgivet med støtte af

CARLSBERGFONDET

OMSLAG:

Arkiverne åbner en dør fra nutiden til fortiden. Egeskabene fra ca. 1684 i Gehejmearkivbygningen fra 1720 (se side 33).

© Rigsarkivet 1982

Trykt i Aarhus Stiftsbogtrykkerie

ISBN 87 7497 051 8

Danmarks arkiver

er ikke noget jubilæumsskrift. Ganske vist udkommer dette skrift i 400-året for oprettelsen af Rigsarkivet; men det skyldes først og fremmest, at der længe har været følt behov for en afløser af *Axel Linvalds* bog *Dansk Arkivvæsen* fra 1933.

Axel Linvald, der var rigsarkivar 1934–1956, skildrede arkivvæsenets historie, hvordan det var organiseret, og hvordan det fungerede omkring 1930. Selv om Rigsarkivet og landsarkiverne stadig har loven af 1889 som grundlov, er meget ændret i de sidste halvtreds år. Dette alene begrundes en ny bog; men den har også sin motivering deri, at registraturer og andre hjælpemidler ikke alene giver arkivbenytterne de nødvendige forudsætninger for at udnytte de store arkivmængder. En forudsætning er også, at man kender arkivinstitutionernes historie og opbygning.

I den sidste henseende er ændringerne iøjnefaldende. Der er kommet mange søsterinstitutioner til: Erhvervsarkivet, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv har ændret karakter, by- og lokalhistoriske arkiver er kommet til. Først og fremmest har Rigsarkivet og landsarkiverne dog fået et helt andet præg.

Det begyndte straks med Axel Linvalds overtagelse af rigsarkivarembedet, men tog navnlig til i takt med den almindelige omdannelse af samfundet, der satte ind i 1960'erne. Tilbageslaget fra 1970'erne har man tilmed delvis kunnet modarbejde gennem rationaliseringer og anvendelse af ny teknik på en række områder.

Om dette berettes der på de følgende sider. De fortæller om, hvordan der arbejdes i dag, og om de midler der er taget i brug for at gøre arkiverne til de centrale steder for udnyttelsen af kilderne til dansk historie. De viser også, at arkivernes personale selv er aktive i bestræbelserne for at videreudvikle arbejdet for udforskningen af Danmarks historie samtidig med, at de går aktivt ind i administrationssystemet, og med deres erfaringer søger at forenkle og modernisere dette. Dog hele tiden med det for øje, at kilderne skal bevares på bedste måde for fremtidens historikere.

Vagn Dybdahl

BIDRAGYDERE

Kst. overarkivar Dorrit Andersen
Rigsarkivar, dr. phil. Vagn Dybdahl
Lektor, dr. jur. Inger Dübeck
Arkivar Michael H. Gelting
Arkivar Henning Grelle
Overarkivar, dr. phil. Vello Helk
Landsarkivar Jens Holmgaard
Arkivar Grethe Ilsøe
Overarkivar Erik Stig Jørgensen
Overarkivar Frank Jørgensen
Overarkivar Finn H. Lauridsen
Stadsarkivar Helle Linde
Overarkivar Sigurd Rambusch
Arkivar Hans Kargaard Thomsen

REDAKTION

Vagn Dybdahl og Michael H. Gelting

Fotografier, hvor intet andet er angivet: Tage Ludvigsen og Alice Westergaard

INDHOLD

ARKIVERNE I DAG	9
Hvad er et arkiv?	11
Hvorfor opbevarer vi arkivalier?	13
Hvorfor bevarer vi ikke alle arkivalier?	15
Frygten for arkivalier	17
Arkivvæsenets opgaver	19
Arkivernes fremtid	22
ARKIVERNES HISTORIE	27
Middelalder og enevælde	29
Under den frie forfatning	37
DE ENKELTE ARKIVER	49
Rigsarkivet	51
Opgaver	51
Ressourcer	54
Bygninger	54
Personale	55
Bevillinger	55
Samarbejde og kommunikation	56
Afdelinger	57
Landsarkiverne	61
Indledning	61
Funktion	62
Forholdet til statsadministrationen	65
Forholdet til kommunerne	69
Publikum	71
Forskning	74
Bygninger	75
Kapacitet	79
Værksteder	79
Personale	81
Bevillinger	83
De enkelte landsarkiver	84
Erhvervsarkivet	89
Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv	95
Historie 1909–1981	95
Biblioteket	98
Arkivet	98
Københavns Stadsarkiv	101

Kommunale arkiver	104
Amtsrådernes, fra 1970 amtskommunernes arkiver	104
Land- og købstadkommunernes, fra 1970 primærkommunernes arkiver	104
De lokalhistoriske arkiver	108
Andre arkiver og samlinger	112
TEMAER I ARKIVERNES VIRKE	115
Arkiverne og den historiske offentlighed	117
Historisk	117
Arkivernes formidlende indsats	120
Udstillinger	121
Borgernes retstilling i forhold til arkiverne	124
Tilgængelighed	124
Særlige serviceydelse	126
Over for privatpersoner	126
Over for myndigheder	127
Arkivbenytternes ansvar	129
Forskernes dilemma	129
Tilgængeliggørelse af arkiverne	131
Registraturer og hjælpemidler	131
Proveniensprincippet	132
Registrering og forskning	133
Tværgående registrering	135
Kassation af arkivalier	139
Historisk	139
Journaliserings- og kassationssektionen	141
Siden 1979	141
Edb og mikrofilm	142
Kassationsprincipper	144
Arkiverne som forskningsinstitutioner	146
Historisk	146
Den individuelle forskningsindsats	147
Arkivernes forskningspolitik	151
Forskningsprojekter	153
Hvordan bevares arkivalierne?	155
Historisk	155
Aktuelle konserveringsproblemer	158
Mangesidighed, men ét formål	162
LIDT LITTERATUR	166
BILLEDFORTEGNELSE	168

ARKIVERNE I DAG

Indenrigsministeriets arkiv i Rigsarkivet vises her som eksempel på moderne arkivpleje. Journalsagerne opbevares i specialfremstillede æsker, som beskytter mod lys, støv og slid, og som er forsynet med tydelig indholdsangivelse. Det er dog kun en brøkdel af de ældre arkiver, som har fået denne ideale behandling.

Foto: Rigsarkivet.

Hvad er et arkiv?

Det hører til en arkivmands/kvindes hyppige oplevelser i selskabslivet at blive anmodet om at forklare, hvad et *arkiv* er – og navnlig hvorved det adskiller sig fra et bibliotek. Under de omstændigheder, hvor spørgsmålet stilles, er det ikke let at besvare – med rette anses jo længere saglige redegørelser under et middagsselskab for stridende mod god tone. Men på dette sted, hvor opgaven er at give en indføring i dansk arkivvæsen, vil det forhåbentlig ikke føles upassende, at vi indledningsvis ofrer det opmærksomhed.

Til en begyndelse kan vi fastslå, at ordene arkiv og bibliotek er lige gode om at være flertydige. Og at der gennemgående knytter sig mere ydmyge associationer til det første.

Næsten alle mennesker har bøger, men hvis det om NN siges, at vedkommende har et bibliotek, antydes det samtidig, at han/hun er belæst og bogsamler.

Næsten alle mennesker opbevarer i deres gemmer breve, personlige papirer og gamle regninger. Men næppe mange ville, direkte adspurgt, vedkende sig, at de har et arkiv. Af de få, der nogensinde får det, er de fleste døde forinden.

Det typiske private personarkiv opstår nemlig, når de efterladte tømmer den afdødes gemmer og afleverer det fundne til en offentlig institution. Samtidig sælger de som oftest den afdødes bøger til en antikvar, der splitter dem for alle vinde. Således forsvinder et bibliotek på samme tid, som et arkiv bliver til.

Pointen er vigtig. Biblioteket, i betydningen en bogsamling, dør med samleren. Dets enkelte bestanddele har derefter væsentligst værdi i og for sig. Med arkivet, forstået som en persons efterladte papirer, forholder det sig omvendt. Dets bestanddele har væsentligst værdi ved at være knyttet til den person, hvortil de oprindeligt var budskaber.

Ordene bibliotek og arkiv har det til fælles, at de også kan betegne lokaliteter. Hvis NN har en meget stor bogsamling (et stort bibliotek) har han ofte et værelse i huset, der benævnes biblioteket. Det er, og navnlig var, der prestige i – og i en sådan grad, at betydningen: opbevaringssted for bøger, undertiden ganske fortoner sig. På herregårdspensioner giver meddelelsen om, at »kaffen serveres i biblio-

teket « ikke associationer om læsningens glæder, men om *small talk* i dybe, læderbetrukne lænestole ved en blussende kaminild. Ganske anderledes med arkivet. Som nævnt har privatfolk i reglen intet arkiv (ingen samling af papirer) og følgelig intet behov for et særskilt sted at opbevare det. I virksomheder og hos offentlige myndigheder er arkivet ofte et uhyggeligt kælderrum, hvori ud over »gamle sager« opbevares blanketter (kurante og ukurante), udrangerede kopimaskiner, værkbrudne kontormøbler og gamle cykler. Her møder man naturligvis ikke bedsteborgere, der hviler ud efter middagen, men (som i Rifbjergs roman: Arkivet) studenter, der opretholder tilværelsen ved at ordne sager efter principper, som de hver morgen heroisk enes om, at de vil prøve at sætte sig ind i.

Endelig er arkiver og biblioteker institutioner, her i landet overvejende offentlige institutioner, der er mere eller mindre stramt indordnet i hver sit »væsen« med hver sine veldefinerede opgaver.

Det offentlige biblioteksvæsen har til hovedopgave at anskaffe trykte bøger og andet mangfoldiggjort informationsmateriale og ved udlån stille det til rådighed for almenheden gennem folkebibliotekerne og for forskerne gennem de videnskabelige biblioteker. Det offentlige arkivvæsen har til opgave at modtage offentlige og private *arkivalier* og stille dem til rådighed for administrationen, forskerne og almenheden.

Hvad arkivalier er, har vi en ministeriel bekendtgørelses ord for: »Ved arkivalier forstås såvel skriftligt materiale som enhver anden art af materiale, *der formidler information og er blevet til eller tilvejebragt i forbindelse med institutionens og dens medarbejders tjenstlige virke.* For kort, tegninger og planer, fotografier, film og mikrofilm, grammofonplader, lydbånd, hulkort, magnetbånd og andre medier til behandling og opbevaring af data gælder de samme regler som for de øvrige arkivalier...«

Teksten er udformet med henblik på statslige myndigheder og institutioner, men den er i sit væsentlige indhold dækkende som beskrivelse af det, der er genstand for enhver arkivinstitutions virksomhed.

Som man vil se, er arkivalier ikke defineret ved noget bestemt medium; tværtimod er der i teksten gjort anstrengelser for at understrege, at ethvert informationsbærende medium er omfattet af begrebet arkivalier. Vægten i definitionen ligger på, at materialet er informationsbærende og er blevet til eller tilvejebragt i forbindelse med aktiviteter hos den, vi kalder »arkivskaberen«, det være sig et ministerielt kontor, en kommuneskole, en forening, en fabrik eller en privat person.

Biblioteker og arkiver er altså som institutioner meget forskellige i

henseende til deres indhold og derfor også i henseende til deres arbejdsformer.

Biblioteker indeholder typisk materiale, der findes i flere eksemplarer i både offentlig og privat besiddelse.

Arkiver indeholder overvejende materiale, der er unikt. Hvis man ønsker, at et arkivmateriale skal være tilgængeligt på mere end eet sted, må man til det formål kopiere det, hvad der kan være ganske bekosteligt. Bibliotekernes materiale er tænkt og udformet som henvendelser til et publikum, en offentlighed. Det allermeste af arkivernes indhold er blevet til enten som led i en eksklusiv kommunikation mellem to parter – en ansøger og en myndighed, en kunde og et firma, en mand og hans kone, eller det afspejler rent interne overvejelser hos arkivskaberen, som en dagbog, et notat i en offentlig myndighed eller en kalkulation i et privat firma. Bl.a. deraf følger de særlige sikkerheds- og tilgængelighedsproblemer, som knytter sig til arkiver.

Forskellen viser sig også i den måde, hvorpå biblioteks- og arkivmateriale behandles i institutionerne.

Den enkelte bog eller pjece opfattes i reglen som en individuel enhed, den registreres og opstilles for sig. Systematikkenes overordnede begreb er emnet – det som bogen *handler om*.

På grund af arkivmaterialets særlige karakter af vidnesbyrd om en kommunikation mellem to parter er i arkivinstitutions ordningssystematik det overordnede kriterium ikke, hvad arkivalet handler om, men hvor det *hører hjemme*.

De breve og papirer, som de efterladte finder i en afdøds gemmer, udgør hans arkiv, ligesom Indenrigsministeriets arkiv udgøres af de arkivalier, som findes i ministeriet og derfra afleveres til Rigsarkivet. Respekten for det enkelte arkivs integritet – i arkivvidenskaben kaldes det proveniensprincippet – er altså et grundlæggende særtræk ved en arkivinstitutions arbejde.

Hvorfor opbevarer vi arkivalier?

I det følgende kapitel af denne bog bliver der redegjort for, hvordan det offentlige arkivvæsen i Danmark historisk har udviklet sig. Her, hvor det drejer sig om at beskrive arkivernes aktuelle tilstand og virksomhed, vil vi overveje, hvad der er motiveringen for, at man i det moderne samfund opbevarer arkivalier og opretholder offentlige arkivinstitutioner, hvor de kan værnes, plejes og stilles til rådighed for benyttelse.

Den offentlige forvaltning kan som *arkivskaber* have en interesse i, at visse af dens ældre arkivalier bevares. Som for kongerne i fortiden

er det også for den moderne statsmagt vigtigt at kunne dokumentere sine retskrav og sine aftaler i forhold til borgerne eller til andre stater. Som det for århundreder siden hed, at »kongen må ikke give brev imod (∴ som strider imod) brev«, er det stadig vigtigt, at forvaltningen træffer ensartede afgørelser, og derfor nødvendigt, at den kan finde frem til ældre sager.

Som en konsekvens af dette behov udlåner de statslige arkiver årligt mange tusinde sager til de oprindelige arkivskabere.

Borgerne kan have brug for at dokumentere f.eks. ejendomsrettigheder og har derfor undertiden behov for at se meget gamle arkivalier. Landsarkiverne har regelmæssig kontakt med hundredvis af advokater og landinspektører, der søger oplysning og dokumentation vedrørende ejendomsskel, servitutter og ejerforhold. Og dog er dette administrativ/retlige motiv til at opbevare arkivalier ikke det vigtigste, og det er af svindende betydning. Moderne administration sikrer hellere ensartetheden i sine afgørelser ved at udforme regler end ved konkret studium af ældre afgørelser, der jo i øvrigt under forvaltningens hastige udvikling stadig hurtigere mister deres værdi.

Hovedmotivet til, at vi i dag opbevarer arkivalier, er, at de indeholder oplysninger, data, som har interesse i helt andre sammenhænge end dem, hvori arkivalierne blev til. Lad os se på et par eksempler.

Siden midten af det 17. århundrede er dåb, konfirmationer, brylluper og begravelser blevet registreret i præsternes kirkebøger. Fra slutningen af det 18. århundrede og til 1970 har myndighederne med mellemrum talt hele befolkningen og i den forbindelse registreret oplysninger om erhverv, civilstand, alder og fødested. Det oprindelige sigte med denne registreringsaktivitet var, at man ønskede at tilvejebringe instrumenter for administrativ planlægning og styring bl.a. af beskatningen. Til dette formål taber kirkebøgerne og folketællingerne naturligvis hurtigt i værdi, men samtidig får de en helt ny interesse og betydning, idet de bliver hovedkilder for næsten enhver art af historisk forskning og et vigtigt materiale for flere andre videnskaber, f.eks. demografi, lægevidenskab og økonomi.

Igennem flere århundreder har man ved sessionerne målt rekrutternes højde og har omhyggeligt ført oplysningerne ind i lægdsrullerne. På dette grundlag kasserede man de mindste og udskrev de højeste til garden. Siden blev man opmærksom på, at man ved at behandle oplysningerne statistisk i den stigende gennemsnitslegemshøjde fik et indicium for forbedrede ernæringsvilkår. Så begyndte man også at veje rekrutterne. Det gav for nogle år siden en læge et vigtigt udgangspunkt for studiet af en sygdom, der viser sig ved overvægt hos drenge og unge mænd.

Meteorologer og andre naturvidenskabsmænd interesserer sig for tiden meget for langtidsforandringer i klimaet og har derfor brug for observationer af temperatur og nedbør langt tilbage i tiden og helst over lange, ubrudte tidsperioder. Desværre er den systematiske vejrtjeneste først begyndt her i landet i 1872. Men det viser sig, at man ved at genanvende de observationer, som dag for dag er gjort på flådens skibe, har kunnet samle systematiske oplysninger om et meget længere tidsrum. Hertil kommer mere spredte iagttagelser, som er nedfældet i andre kilder, f.eks. i landmænds dagbøger.

Også økonomer har brug for systematiske oplysninger f.eks. om priser over lange tidsrum og går derfor til gamle regnskaber for at finde data fra perioder forud for den systematiske prisstatistik.

Vi bliver så at sige hver dag opmærksom på nye muligheder for genanvendelse af de oplysninger, der er nedfældet i arkivalierne. Principielt er de aldrig udtømt, og vi kan aldrig med sikkerhed forudsige, hvor de ligger. Det kunne føre til den konklusion, at vi bør bevare alle arkivalier.

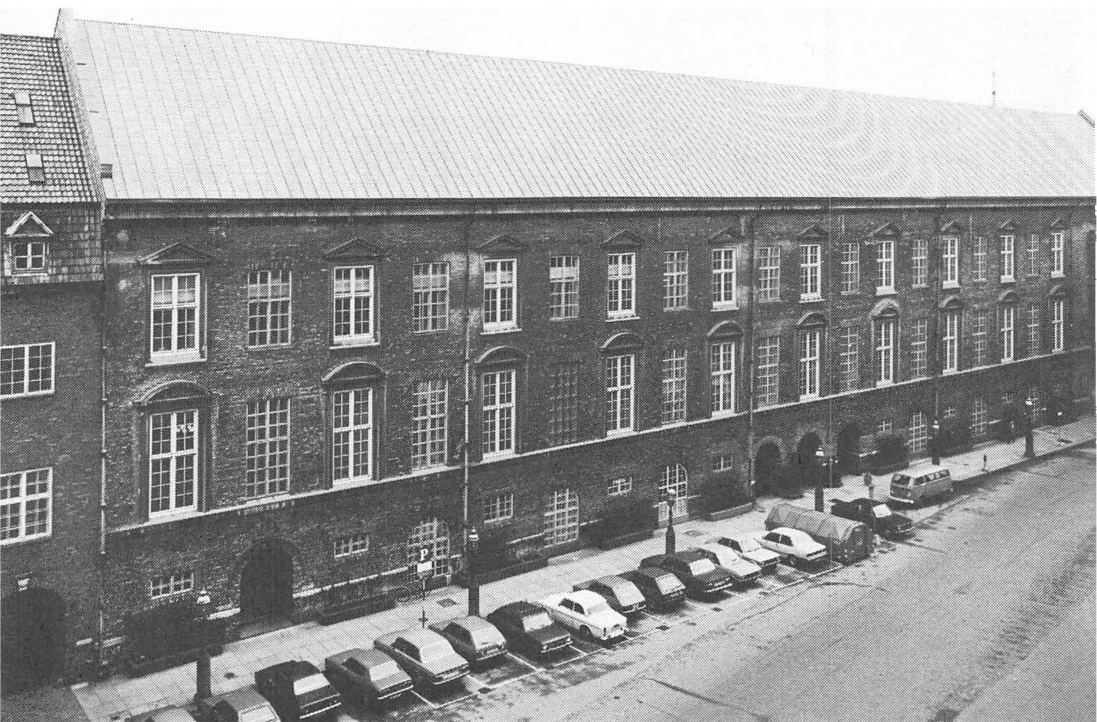
Men det gør vi langt fra.

Hvorfor bevarer vi ikke alle arkivalier?

Først og fremmest fordi det på det nuværende teknologiske niveau er økonomisk uoverkommeligt. Hovedparten af alle arkivalier er endnu på papir, og hovedproblemet ved deres opbevaring er følgelig et pladsproblem. Et par tal kan antyde dets omfang.

I 1910 satte det statslige arkivvæsen kronen på en stor bygningsmæssig ekspansion, idet Rigsarkivet flyttede ind i Frederik IIIs biblioteksbygning i Rigsdagsgården, hvor det endnu har til huse. I årene umiddelbart forud var nyopført tre landsarkivbygninger, i København, Odense og Viborg. I alt rådede arkivvæsenet i 1910 over 47 km hyldeplads, hvilket man da skønnede ville slå til i 50 – 60 år. Det viste sig hurtigt, at prognosen var ganske urealistisk; væksten i statsadministrationens arkiver sprængte allerede i 20'erne alle rammer. I 1970 rummede Rigsarkivet og landsarkiverne (inkl. landsarkivet i Åbenrå, som var kommet til efter Genforeningen) mere end tre gange så mange arkivalier som forudsat i 1910. Tre af arkiverne var i mellemtiden blevet væsentligt udvidet ved nybyggeri, og de to var for længst begyndt at stuve arkivalier sammen i mere eller mindre velegnede depoter. Ved midten af 70'erne beregnedes arkivtilvæksten i den statslige administration til 22 km *om året* eller næsten 50% af arkivvæsenets samlede kapacitet i 1910.

Ikke overraskende kom kassationsspørgsmålet højt op på dagsordenen i 30'erne, og dér har det stået siden og haft en meget

Rigsarkivet overtog i 1906–10 Det kgl. Biblioteks gamle bygning fra 1600-tallet. Den blev kraftigt ombygget, hvorved den strenge facade blev oplivet med nye vinduer, mens de fornemme bibliotekssale blev sløjfet for at skaffe magasinplads. Billedet viser Rigsarkivet, efter at bygningen i 1981 har fået kobbertag. Den oprindelige Gehejmearkivbygning (1720) anes t.v.

indgribende betydning for arkivernes arbejde. I dag kasseres 70-80% af alle arkivalier i den statslige administration.

Men det skal her understreges – mere til oplysning end til forsvar – at der ved kassationer af det omfang, der her er tale om, uundgåeligt går data tabt, som kunne være anvendt af forskningen, og at der må foretages valg, som er meget vanskelige og undertiden kan forekomme umulige. F.eks. er ældre sygejournaler et værdifuldt materiale for megen medicinsk forskning, men det er overordentligt omfangsrigt; i et enkelt større sygehus er journalerne fra perioden 1941–76 opmålt til 2 hyldekilometer. Ved at udtage et tilfældigt udvalg på 10-20% og kassere resten kan man bevare et tilstrækkeligt materiale om almindeligt forekommende sygdomme, men ikke om de sjældne. Og hvad der navnlig er ulykkeligt – man afskærer forskerne fra at studere sygdommes arvelighed. Denne forskning, som i øvrigt har ualmindelig gode betingelser i Danmark bl.a. på grund af vort velbevarede personregistermateriale, kan praktisk talt kun sikres ved totalbevaring af sygejournalerne.

Det pladsproblem, som administrationens voldsomme arkivtilvækst skaber, *kunne* tænkes løst på andre måder end ved kassation, nemlig ved konvertering til mikrofilm eller magnetbånd. I private virksomheder har man i mange år anvendt mikrofotografering, f.eks. af regnskabsbilag for at spare arkivplads. I det offentlige arkivvæsen og i forvaltningen har man været tøvende over for mikrofilm som arkivmedium, bl.a. fordi man har været usikker med hensyn til filmenes holdbarhed. Regnskabsbilag skal i private virksomheder kun bevares i 5 år, administrationens sager som oftest længere, og for så vidt det skønnes, at de bør overføres til arkiv, skal de principielt kunne vare til evig tid.

Problemet om mikrofilms anvendelighed som arkivmedium har været drøftet og udforsket i mange lande. Der synes efterhånden at være enighed om, at film kan anerkendes som erstatning for papir, såfremt der af arkivinstitutionerne opstilles og kontrolleres en række kvalitetskrav til film, optagelser og opbevaring.

Der er således ved at være tilvejebragt tekniske forudsætninger for, at pladsproblemet kan lattes – men kun på længere sigt. Mikrofilm som arkivmedium vil overvejende være relevant, hvor filmen skabes som led i den administrative proces. Efterfølgende mikrofotografering af mere omfattende grupper af arkivalier, f.eks. journalsager må indtil videre af økonomiske grunde anses for udelukket.

Noget lignende gælder magnetbånd. I det omfang, båndene bliver til som del af et offentligt edb-register, vil de kunne afleveres til arkiverne og af dem stilles til rådighed for forskning. Derimod er omkostningerne ved at indkode ældre, traditionelt arkivmateriale på magnetbånd i de fleste tilfælde prohibitive.

Men i betragtning af den udbredelse, som mikrofilm og magnetbånd kan forventes at få i fremtidens forvaltning, har vi dog lov at se frem til et tidspunkt, hvor de administrative arkivalier vil være væsentlig mindre pladskrævende end i dag.

Vi *kunne* altså imødesee muligheden af at bevare væsentlig flere data, end vi har opbevaret i de seneste 30-40 år – hvis der ikke i forbindelse med edb-teknikkens udvikling var opstået et nyt motiv til kassation af administrationens arkivalier: at vi er blevet bange for dem.

Frygten for arkivalier

Det danske folkestyres første krav til det arkivvæsen, som det arvede fra enevælden, var, at arkiverne skulle lukkes op. Kort tid efter sin tiltræden som minister i marts 1848 krævede D. G. Monrad opstillet

en plan for, hvorledes arkivernes samlinger kunne stilles til rådighed for interesserede forskere. Efterhånden knæstattes en regel om, at statens arkivalier normalt blev tilgængelige, når de var 50 år gamle. Men næppe var denne regel med tilslutning af alle ministerier blevet endeligt fastslået i 1968, før den indhentes af det almindelige politiske ønske om at gøre statsadministrationen gennemskuelig og dens arkivalier tilgængelige for offentligheden. I 1970 kom loven om offentlighed i forvaltningen, hvis princip er, at statens arkivalier er alment tilgængelige, fra de bliver til, d.v.s. fra det øjeblik et indgået brev journaliseres eller en skrivelse udsendes. Det har dog altid været anerkendt, at der var undtagelser fra de almindelige tilgængelighedsbestemmelser, hvor hensynet til statens sikkerhed eller privatlivets fred krævede det. Arkivvæsenet opererer i disse tilfælde med længere tilgængelighedsfrister (80 eller 100 år), offentlighedsloven har udtrykkelige undtagelsesbestemmelser.

Men i samme årti, hvor offentlighedsloven blev til, kulminerede en opinionsstrømning for *beskyttelse* af borgerne mod de oplysninger om dem, som findes i statens arkivalier. Der formuleredes nu bl.a. et krav om, at personoplysninger skulle tilintetgøres. I 1978 kom loven om offentlige myndigheders registre, hvori det fastslås, at oplysninger om enkeltpersoner i offentlige edb-registre som udgangspunkt skal slettes, når de ikke længere har administrativ betydning.

Registerloven er motiveret af mistillid, af frygt for statsmagtens muligheder for ved edb-teknikkens hjælp at samle og kombinere oplysninger om den enkelte borger og bruge dem til at styre hans tilværelse.

Ved lovens udformning har man været opmærksom på, at en rigoristisk gennemførelse af sletning vil umuliggøre fremtidig historisk og anden forskning. Loven har derfor en bestemmelse, der giver justitsministeren mulighed for at tillade, at registeroplysninger overføres til arkiv og altså bevares. Det er endnu for tidligt at sige noget om, hvorvidt denne bestemmelse vil blive anvendt på en sådan måde, at ubodelige skader for fremtidig forskning undgås.

Under alle omstændigheder må registerloven imidlertid give arkivvæsenet anledning til at overveje sin placering og sine opgaver. De offentlige arkiver er historisk blevet til for at tjene statsmagtens, forvaltningens interesser. Men gennem mere end et århundrede er der sket en langsom forskydning. I dag er arkivernes hovedopgave at fungere som dokumentationscentre for forskerne og for almenheden.

Hvis det i det moderne samfund er en betingelse for bevaring af arkivmateriale til forskningsbrug, at forvaltningen ikke kan få adgang til materialet, når det direkte formål, hvortil det er tilvejebragt, éngang er opfyldt, så må arkivvæsenet gives bemyndigelse til at

sikre, at forvaltningen ikke kan skaffe sig adgang. Med andre ord må arkivvæsenet have en af forvaltningen uafhængig ret til at fastsætte og administrere tilgængelighedsregler.

Arkivvæsenets opgaver

Et arkivs virksomhed kan i visse henseender sammenlignes med minedrift. I offentlige kontorer, i private virksomheder, i foreninger og hos enkeltpersoner ligger aflejret de uhyre forekomster af informationsbærende materiale. Det er blevet til ved processer, der nu er afsluttet, men det indeholder værdier, som kan bringes frem i lyset og nyttiggøres i nye processer. I egentligste forstand er der tale om et råstof: den bearbejdelse, som det skal undergå, før det kan anvendes i forskning og i andre forbindelser, er meget omfattende og til dels meget arbejdskrævende.

Ved kassationsvurdering skal det centrale og mest værdifulde skilles ud. Det bevarede materiale skal ordnes, så det kan genfindes let og sikkert, det skal registreres, og registraturerne skal helst publiceres, således at interesserede kan orientere sig i materialet, hvor det end befinder sig. Der skal foretages vurderinger af, hvornår og under hvilke betingelser materialet kan gøres tilgængeligt.

En vigtig side af arkivvæsenets virksomhed er det, vi kalder materiel arkivpleje. Arkivalierne skal beskyttes mod fugt, sollys og støv, de skal helst opbevares i lokaler med konstant temperatur og luftfugtighed, de skal holdes under opsigt, således at man i tide kan hindre, at svampeangreb eller nedbrydning af papiret forårsager uoprettelige skader. Hvor skader er sket, skal arkivalierne repareres og konserveres.

I ældre tid modtog arkiverne hyppigt afleveringer af arkivalier, som var fuldkommen uplejede og i stor uorden. I de senere år og navnlig siden 60'erne har arkivvæsenet, for så vidt angår de statslige myndigheder, indledt et samarbejde med arkivskaberne om kassation, ordning, registrering og til dels også fysiske opbevaringsforhold.

Udgangspunktet for samarbejdet er den nærliggende betragtning, at arkivskaberne og arkivinstitutionerne har identiske interesser. Et velgennemtænkt arkivsystem og et velordnet arkiv er til stor nytte for en offentlig myndighed i det daglige arbejde. De hjælpemidler, arkivskaberne anlægger og vedligeholder for at kunne finde sagerne i sit arkiv, skal siden danne ryggraden i de søgesystemer, som skal anvendes i arkivinstitutionerne. Ikke mindst har det vist sig nyttigt – og besparende – at der i samarbejde mellem arkivvæsenet og arkivskaberne opstilles planer, der tillader den tidligst mulige kassation af

0112. Fuldmægtige.....	S
01120. Førstefuldmægtig	S
01121. Andenfuldmægtig	S
O.S.V.	
0113. Kontorpersonale	S
0114. Rengøringspersonale	K-10
012. Amtmandseembedets økonomi,	
0120. Budget og bevillinger	K-10
0121. Alm. regnskab (kontorhold)	K-10
0122. Blanketregnskaber	K-10
013. Amtsgården, amtskontorer, tjenesteboliger	S
014. Overleveringsforretninger	S
015. Arkivvæsen	S
019. Forskelligt	S
02. Legater. Kan eventuelt opdeles efter de forskellige slags legater	S
03. Amtstuerne,	
030. Amtsforvalteren (konstitutioner og rejsetilla- delser)	K-10
031. Overleveringsforretninger	K-10
032. Kasseeftersyn og kasseopgørelser	K-10
039. Autorisation af amtstuernes protokoller m.v. ...	K-10
04. Stempelpapirforhandlere. Kasseeftersyn	K-30
06. Konsuler	S
07. Folketællinger og folkeregistre,	
070. Folketællinger	K-10
071. Folkeregistrenes førelse	K-10
08. Kommunerne,	
080. Købstadskommunerne	K-10
0800. Vejle,	
0801. Kolding,	
0802. Fredericia o.s.v.	
081. Amtskommunen (-erne)	K-10
082. Sognekommunerne	K-10
083. Økon. mellemværende mellem kommuner (refusioner)	K-10
084. Kommunale (og kirkelige) grænseændringer	S
085. Kommunale fællesskaber	S

Arkivernes samarbejde med myndighederne går ud på at gøre arkiverne mere håndterlige for såvel arkivskabere som fremtidige forskere ved at rationalisere arkivdannelsen. Den første aktplan kom i 1958 og gjaldt amtskontorerne. Planen er opbygget efter emner, så alle sager vedrørende beslægtede spørgsmål bliver journaliseret og henlagt under samme hovednummer. Det gør arkivet mere overskueligt end de ældre journalsystemer, der var overvejende kronologisk opbygget. Planen styrer samtidig kassationerne: S står for stamafdelingen, som skal bevares. K-10 betegner, at sagerne kan kasseres efter ti år, evt. med visse undtagelser.

de arkivalier, der ikke skal bevares for fremtidig forskning og andet genbrug. Hvor det drejer sig om edb-arkivalier, er det simpelthen nødvendigt, at arkiveringen tilrettelægges på et meget tidligt tidspunkt, helst samtidig med registersystemets planlægning.

Vi har i dansk arkivvæsen lært meget af det, vore svenske kolleger med et lidt martialske klingende ord kalder *feltarbejdet*. Arkivernes personale tilbringer i dag en stor del af deres tid ude i administrationen, hvor de udformer arkiv- og kassationsplaner, giver anvisninger på pakning og mærkning af arkivalier inden aflevering og rådgiver om hensigtsmæssig indretning af arkivrum. Navnlig på det sidstnævnte område er der endnu meget at gøre – den beskrivelse af et typisk arkivrum i en offentlig institution, som er givet ovenfor, er stadig i høj grad dækkende.

Men meget arbejde ligger »hjemme«. Næsten 65.000 besøg på arkivernes læsesale giver årligt anledning til over 300.000 ekspeditioner og mange tusinde timers mundtlig vejledning, 3.500 skriftlige forespørgsler besvares efter undersøgelser, og næsten 4.000 stk. arkivalier udlånes til forskere i ind- og udland, 6.000 stk. til administrationen (alle tal er fra 1981).

Også disse opgaver er vokset stærkt. Navnlig afspejler udviklingen i besøgstillene på arkivernes læsesale en kraftigt stigende interesse for at anvende arkivmateriale. Inden for det seneste tiår er det årlige besøgstal forøget med 50%. Ekspeditionstillene er steget noget mindre, fordi arkiverne i så vid udstrækning, som det har været muligt, er gået over til at stille mikrofilm- og xerokopier af meget benyttede arkivalier til rådighed for de besøgendes selvbetjening. Det er herved opnået på een gang at skåne arkivalierne for slid og at lette arkivernes arbejdsbyrde.

Sparsommelighed i anvendelsen af personaleressourcerne og rationalisering af alle arbejdsgange har i det hele været en hovedbestræbelse i arkivernes planlægning i de sidste ti år, hvor kravet har været, at der skulle ydes en større indsats både ude i administrationen og hjemme over for publikum med et personale, der på grund af bevillingsreduktioner har måttet nedskæres med 5–10%.

Naturligvis kan det ikke uden videre karakteriseres som en ulykke, at en institution tvinges til at rationalisere og effektivisere sit arbejde. Men det må påpeges, at arkivvæsenet inden for den samme periode, hvor de traditionelle arbejdsfelter voksede, og ressourcerne skrumpede, har måttet tage opgaver op, som er helt nye og meget omfattende – først og fremmest i sammenhæng med indførelsen af film og magnetbånd som arkivmedier og her særlig den administration, der står i forbindelse med loven om offentlige registre.

Der er ingen grund til at skjule, at arkivvæsenet ikke har rimelige

tekniske og personelle ressourcer til at løse disse opgaver. Følgen *kan* blive, at der sker uoprettelige tab af arkivmateriale, fordi der fremstilles arkivfilm, som ikke er holdbare, eller fordi rigoristiske sletningsbestemmelser tvinger til ødelæggelse af oplysninger i offentlige registre, inden arkivvæsenet kan nå at gøre sin indsigelsesret gældende.

Helt generelt er arkivvæsenet fagligt i en truet situation, fordi næsten alt, hvad det evner, må kastes af i de nærmeste krav, i at klare dagen og vejen. Ethvert lidt større udrednings- eller udviklingsarbejde må enten opgives eller søges løst »med halv opmærksomhed«, samtidig med de hundreder af løbende sager.

Det samme gælder arkivernes forskning. Tidligere var Rigsarkivet et vigtigt centrum for den videnskabelige udgivelse af historiske kilder; nu er denne aktivitet tørret fuldstændig ind.

Det får endda være; allerede trykkeomkostningerne gør traditionel kildeudgivelse tvivlsom. Værre er det, at den dyberegående, analytiske beskæftigelse med arkivmaterialet er så godt som udelukket på grund af presset fra de løbende opgaver. *Det* er alvorligt, fordi arkivvæsenet ikke i længden kan yde en forsvarlig service over for de besøgende på læsesalene, med mindre der er tid til at vedligeholde et grundlæggende kendskab til administrationens struktur og arkivdannelse.

Arkivernes fremtid

»Den som lever skjult, lever godt«, hedder det. Det nu 400-årige danske arkivvæsen har rod i en institution, der allerede ved sit navn af *Gehejmearkiv* var karakteriseret som hemmelig. Helt vil arkivvæsenet aldrig slippe dette præg; som antydning vil måske netop dets evne til og mulighed for at vogte hemmeligheder bestemme, om det i fremtiden kan gøre nytte. *Dér* skal kunne gemmes, hvad *ingen* må se, før det er så gammelt, at *alle* må se det.

Men bortset herfra kan og skal arkivvæsenet ikke leve skjult. Dets opgave er jo at gøre arkivmaterialet og de data, det indeholder, anvendelige. Derfor skal arkiverne være tilgængelige – ideelt burde deres læsesale stå åbne dag og nat, både hellig og søgn, men også det er jo et ressourcspørgsmål – og de skal ved publikationer, kurser og foredrag udbrede viden om, hvad arkivalierne kan benyttes til, og hvor de findes. Arkivernes medarbejdere skal være udadvendte over for administrationen, forskerne og den historisk interesserede offentlighed.

Heri er der imidlertid intet nyt. Siden 1848 har det danske arkivvæsen gradvist åbnet sig udadtil, og der er idag næppe nogen

stat i verden, hvis arkiver i højere grad er indstillet på at yde service over for det omgivende samfund.

Og dog er det en kendsgerning, at arkivvæsenet lever skjult – i forhold til den store offentlighed og til det politiske system. Arkiverne sorteres under Kulturministeriet, men deres forhold opfattes og drøftes reelt ikke som led i kulturpolitikken. Museerne og bibliotekerne er næsten løbende genstand for politisk debat, generel arkivpolitik stod sidst på dagsordenen i rigsdagssamlingen 1888/89, da den endnu gældende arkivlov af 30. marts 1889 blev til.

Det var i øvrigt en ganske positiv og animeret debat, som viste, at man nærrede store forventninger til arkiverne som centre for historisk og anden videnskabelig og kulturel aktivitet. Måske er det ikke urimeligt på dette sted at overveje, hvorvidt det offentlige arkivvæsen strukturelt og på anden måde er skikket til at indfri de forventninger, som idag kan næres til det.

I 1889-loven er fastlagt grundtrækkene i arkivvæsenets organisation: Et rigsarkiv og 3 landsarkiver, som placeredes i København, Odense og Viborg; det hele væsen ledet af en rigsarkivar, der samtidig er chef for Rigsarkivet. Efter Genforeningen kom det fjerde landsarkiv til i Åbenrå, i 1933 oprettedes et arkiv på Færøerne. I 1949 vedtoges loven om Statens erhvervshistoriske arkiv i Århus. Det er uden for arkivvæsenets almindelige myndighedsstruktur, men rigsarkivaren er født medlem af dets bestyrelse.

I centrum for arkivvæsenets opgaver står varetagelsen af den statslige administrations arkivmateriale, centraladministrationens i Rigsarkivet, lokaladministrationens i landsarkiverne. Som sekundære opgaver er i loven angivet modtagelse af primærkommuners arkiver; de nævnes på linie med godsarkiver, der *kan* modtages, men ikke *skal* afleveres.

Ad disse linier har arkivvæsenets virksomhed udviklet sig. Dets greb om de statslige arkiver er stadig blevet styrket, sidst ved bekendtgørelsen af 20. februar 1976 om statsinstitutionernes arkiver og deres forhold til Rigsarkivet og landsarkiverne. Her fastslås afleveringspligten og rigsarkivarens myndighed til at træffe afgørelse om kassation af arkivalier (et princip, der som nævnt siden er fraveget ved loven om offentlige myndigheders registre). Bekendtgørelsen giver også rigsarkivaren myndighed til at fastsætte bestemmelser om arkivaliers opbevaring og til at øve indflydelse på administrationens journalisering og arkivdannelse.

Ansvar for amts- og primærkommunernes arkivalier har helt fra 1860'erne udtrykkelig været henlagt til kommunerne selv. Det tilbud om at kommunale arkivalier kan modtages i landsarkiverne, som 1889-loven indeholder, hviler på en forudsætning om, at opgaven

såvel i omfang som i betydning er til at overse. Men betragtningen har længe været ude af trit med de faktiske forhold. Allerede socialreformen af 1933 ændrede radikalt de primærkommunale arkiver, kvantitativt og kvalitativt. Med kommunalreformen i 1970 skete et nyt ryk fra statslig mod kommunal administration – med tilsvarende effekt på arkivernes omfang og værdi. Den samlede årlige arkivtilvækst i kommunerne omkring 1975 er beregnet til 30 hyldekm eller næsten 40% over tilvæksten i de statslige arkiver.

I dag ligger således det største offentlige områdes arkivforhold hen uden klare rammer og bestemmelser. Med en enkelt undtagelse afleverer alle amtskommuner til landsarkiverne. Men primærkommunernes afleveringer beror i høj grad på landsarkivernes initiativer. I forbindelse med kommunalreformen i 1970 gjorde navnlig landsarkiverne i Odense og København sig anstrengelser for at fremkalde afleveringer fra de »sammenlagte« kommuner. Men i mere end halvdelen af landets primærkommuner er arkivforholdene helt uafklarede.

Bortset fra København, der siden 1751 har haft en »archivarius« og siden 1869 et stadsarkiv under videnskabeligt uddannet ledelse, og Århus kommune, der har overdraget arkivopgaverne til Erhvervsarkivet, er der lige indtil de allerseneste år ingen kommune, som har etableret fagligt kvalificeret betjening af sit arkiv.

Her ligger fremtidens største opgave i arkivpolitikken. Hvordan den skal løses, er det ikke her stedet at drøfte i enkeltheder, men det er rimeligt at pege på, at løsningen meget vel *kan* findes inden for rammerne af en ekspansion af det eksisterende offentlige arkivvæsen, som under alle omstændigheder hurtigt vil blive nødvendig.

Som nævnt stiger år for år besøgstallet på arkivernes læsesale, og der er ingen grund til at tro, at vi har set kulminationen. Hvis man ikke vælger en anden fremgangsmåde, må læsesalene fordobles inden for de næste 10 år.

Men der er gode grunde til at gå en anden vej – nemlig den at decentralisere arkivvæsenet. Hvis man, som ved arkivlovens tilblivelse, fortsat opfatter arkiverne som et kulturtilbud til hele landets befolkning, er det rimeligt at søge at bringe tilbuddet længere ud, end man kunne i 1889. Dengang var arkivaliernes karakter af unika en praktisk hindring for, at de kunne stilles til rådighed på mere end eet sted. Nu tillader kopieringsteknikken en spredning af materialet, der kun begrænses af de midler, man ønsker at ofre på den. Der er idag ingensomhelst grund til, at man skal rejse 100 km eller mere for at benytte arkivalier. For meget beskedne midler kan der, f.eks. i hvert amt, oprettes et arkiv, hvis grundstamme er et kopisæt af de hyppigst anvendte arkivalier, dvs. kirkebøger, folketællinger og lægdsruller.

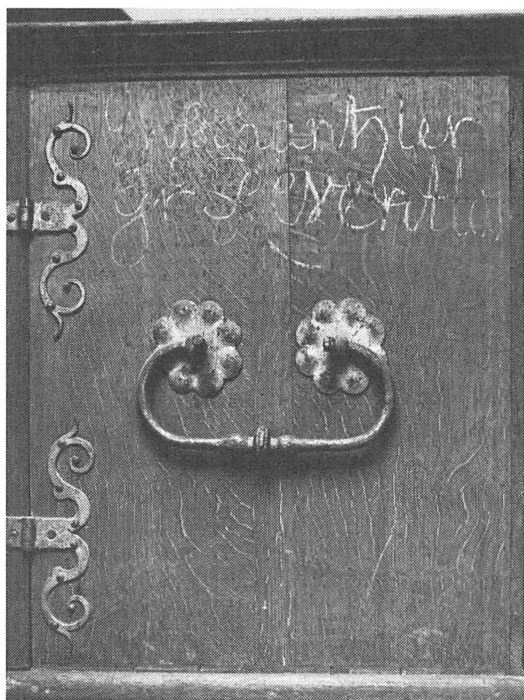
Disse arkiver kunne samtidig udgøre centre for varetagelse af kommunale arkivopgaver, herunder opbevaring og tilgængeliggørelse af kommunearkiver.

Opbevare – gøre tilgængeligt – det er og har i moderne tid været nøgleordene for dansk arkivvæsens arbejde. Deraf følger dets dobbelte natur. Et arkiv er på een gang hemmeligt og åbent, det skal vogte samtidens hemmeligheder for at sikre eftertidens erkendelse. En udvikling af arkivvæsenet er identisk med, at det får bedre faktiske muligheder for at løse begge opgaver.

En gang i 1950'erne drøftede man i arkivvæsenet, hvorvidt materialet om besættelsestidens tyske flygtninge kunne kasseres. Det synspunkt, som sejrede, var, at materialet burde bevares, for hvis det kasseredes, ville grundløse påstande om, hvordan Danmark havde behandlet flygtningene, ikke kunne afvises.

Dette er jo sagens kerne. Ingen personlige erindringer eller officielle redegørelser kan erstatte det autentiske arkivmateriale, hvor det drejer sig om at fastslå, »hvordan det faktisk forholdt sig«. Heller ikke arkivmaterialet rummer *sandheden*, men intet giver bedre grundlag for at afvise usandheder. Hvor arkivalierne er borte, gror myterne. På dem kan intet frit, civiliseret samfund i længden leve.

ARKIVERNES HISTORIE

Kontinuiteten i arkivverdenen er stor. Enkelte af Rigsarkivets egeskabe fra ca. 1684 (se s. 32) bærer endnu kridtpåskrifter, vistnok med gehejmearkivar Fr. Rostgaards hånd, som formodentlig angav deres indhold ved overførelsen til Gehejmearkivbygningen i 1720.

Middelalder og enevælde

Der er kun bevaret sparsomme rester af Danmarks middelalderlige arkiver. Det meste af originalmaterialet er i tidens løb gået tabt – ved ødelæggelser i forbindelse med krigsbegivenheder eller indre uro, ved de så hyppige brandkatastrofer i ældre tid, bl.a. Københavns brand 1728, og endelig ved simpelt sløseri. Hvad der i dag findes af originale dokumenter fra tiden før o. 1400 er derfor overvejende brudstykker af en gang eksisterende helheder. Når der herhjemme overhovedet kan påvises eller rekonstrueres mere sammenhængende rækker af arkivmateriale fra middelalderen beror det for en stor del på, at man i tide har registreret dokumenterne, der på den måde er blevet kendt af eftertiden, om end kun i udtog.

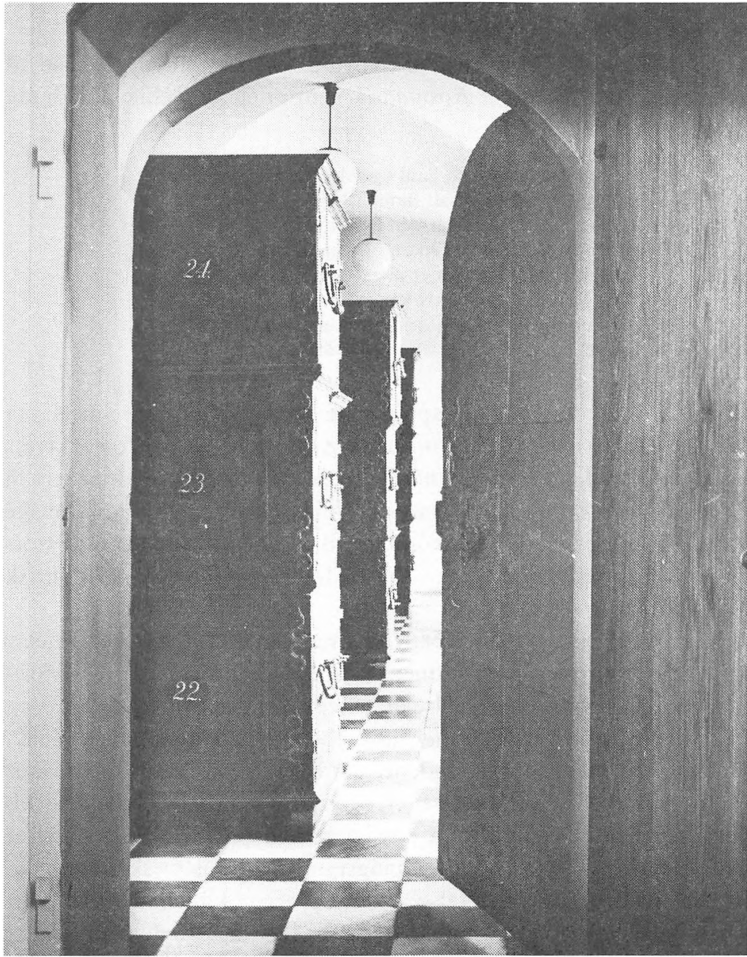
Blandt de værdifuldeste originalarkivalier fra middelalderen, som vi endnu har i behold, er den såkaldte Kong Valdemars jordebog fra 13. årh. – bl.a. en oversigt over indtægterne af kongeligt gods i hele riget – og »Ribe oldemoder« fra anden halvdel af 13. årh. med afskrifter af privilegie- og adkomstbreve for Ribe bispestol. Som noget karakteristisk gælder, at før ca. 1400 er enkelte gejstlige arkiver fra bispestole, domkapitler og klostre forholdsvis fyldigere bevaret end arkiver fra centralforvaltningen og i endnu højere grad købstæderne.

Mere sammenhængende rækker af kronens middelalderlige arkivalier findes ikke før 15. årh., kopibøger således først fra Christiern I's og Hans' tid (1448-1513). Før den tid fandtes der arkiver ved datidens centraladministrative organer som f.eks. kongens »kancelli«, men kun lidt og tilfældigt er blevet tilbage. Store dele af arkiverne fulgte i middelalderen kongen på hans stadige rejser rundt i landsdelene og må være ført med fra kongsgård til kongsgård. Dokumenterne blev opbevaret i skrin eller brevkister. De dokumenter, datidens administration havde interesse i at have ved hånden, drejede sig først og fremmest om kronens rettigheder, herunder opgørelser over dens godsbesiddelser. Først fra *Valdemar Atterdags* tid (1340-75) findes et rimeligt stort materiale bevaret i forhold til tidligere perioder. Det var også under Valdemar Atterdag, at der for første gang blev oprettet et egentligt regeringsarkiv placeret på *Vordingborg* slot, et af kongens foretrukne opholdssteder. Arkivet

indhold til arkivet på Kalundborg. I mellemtiden var København under Christoffer af Bayern (1439-48) blevet kongelig residensby og havde dermed begyndt sin udvikling som rigets hovedstad. Sagerne fra den løbende administrative virksomhed beroede nu fra 1440'erne på Københavns slot, mens Kalundborg og Vordingborg foreløbig fungerede som ældre regeringsarkiver. De ældste bevarede fortegnelser over arkiverne på Kalundborg og Vordingborg er fra 1476 – på et tidspunkt, hvor Vordingborg-arkivet endnu ikke var bortflyttet – og viser, at brevene da lå opbevaret i skrin, »lader« og æsker. På Kalundborg slot var arkivet installeret i det fritstående tårn »Follen«, der samtidig fungerede som krudtmagasin – ikke just nogen betryggende kombination!

Det var måske først og fremmest administrative hensyn, som bevirkede, at arkivet på Kalundborg til sidst blev nedlagt og arkivalierne herfra *overført til Københavns slot i maj 1582*. Fra da af og indtil denne dag har centraladministrationens arkiver været samlet i landets hovedstad, og overflytningen til København kan således siges at markere rigsarkivets »fødselsdag«. Også andre grunde kan have spillet ind bag denne koncentration af arkivalierne i hovedstaden, navnlig hensynet til de historikere, som i årtierne omkring 1582 arbejdede med at indsamle kildestof fra arkiverne i et forsøg på at udarbejde en Danmarkshistorie ført frem til samtiden – et led i tidens politiske spil og især rettet mod Sverige. Det var nemlig meningen, at en sådan Danmarkshistorie skulle fortsætte Saxos værk om danernes bedrifter, »Gesta Danorum«, som var blevet publiceret i begyndelsen af 16. årh., og dermed befæste danskernes position som det ypperste folk i Norden. Rækken af officielle historiografer og sidst, men ikke mindst, kansleren *Arild Huitfeldt* havde således under deres arbejde brug for let adgang til de bevarede arkivalier, og her var en samlet opbevaring i København at foretrække frem for at fortsætte med depotet i Kalundborg.

Indtil 1680'erne opbevaredes derefter rigets arkivalier på Københavns slot, administreret under tilsyn af de vekslende kanslere. Efter enevældens indførelse 1660 var i en periode i 1660'erne og 70'erne *Peder Schumacher (Griffenfeld)* deres administrator. Ca. 1684 overførtes arkivalierne imidlertid fra Københavns slot til kældrene under Rosenborg slot, hvor de blev anbragt i egeskabe under i øvrigt ret dårlige opbevaringsforhold, idet der var fugt i kældrene. Denne kalamitet blev til gengæld rigelig afhjulpet, da arkivet i 1720 kunne rykke ind i en helt ny bygning, *Gehejmearkivbygningen*. Den var placeret ved siden af den for centraladministrationen nyopførte kancellibygning, senere kaldet »den røde bygning«, og dermed også sammenbygget med kongens slot. Gehejmearkivbygningen var lige-

Egeskabene fra ca. 1684 har gjort tjeneste til opbevaring af arkivalier i knap tre århundreder. Siden 1720 har de stået under Gehejmearkivbygningens brandsikre hvælvninger. Deres antal er blevet forøget, men altid i den oprindelige stil med bærebjælker som minder om den tid i middelalderen, hvor arkivet endnu fulgte kongen på hans rejser. Foto: Rigsarkivet.

som »den røde bygning« opført af generalbygmester J. C. Ernst og har siden den dag i foråret 1720, da matroser fra flåden bar de 40 eseskabe – 4 mand om hvert skab – fra Rosenborg over til den nyindrettede arkivbygning, været opbevaringssted for kongehusets og centraladministrationens arkivalier. Bygningen indgår nemlig fortsat i Rigsarkivets bygningskompleks på Slotsholmen og er såle-

des i dag det ældste arkivhus i Europa nord for Alperne, som fortsat er i brug til dets oprindelige formål.

Indflytningen i den nye arkivbygning skete under ledelse af gehejmearkivar *Frederik Rostgaard*, som i den glædelige anledning skrev følgende digt.

En skat, imod hvilken guld og sølv kan lidet veje
Har Rosenborg slot haft hidindtil i eje.
Af frygt for ildens magt den dybt i jorden lå
Men nu ved fugtighed snart ville undergå.
Thi lod Hans Majestæt et prægtigt hus opbygge,
Hvor hans Gehejmearkiv kan stå i største trygge.
Did hen fra Rosenborg det flyttet blev igår
Ved mig, som det har gemt i tyve år.

Rostgaard havde på det tidspunkt været arkivchef i tyve år, siden 1700, og førte titel af *gehejmearkivar*, en benævnelse for arkivets chef, som kendes fra 1670'erne. Rostgaard oplevede dog kun selv få år i det nye hus, idet han – som samtidig var oversekretær i Danske Kancelli og oprindelig var kommet til vejrs som svigersøn af storkansler Conrad Reventlow – kort efter blev fældet af en politisk korruptionsaffære.

Efter Rostgaards periode begynder rækken af de lærde gehejmearkivarer, som tegner institutionens profil i 18. og 19. årh., fra historikeren *Hans Grams* overtagelse af gehejmearkivarstillingen i 1731 og frem til og med *C. F. Wegener*, hvis chefsperiode afsluttedes i 1882. Det var nu videnskabsmændene, som for første gang med Hans Gram rykkede ind i arkivvæsenet, og gradvis ændrede Gehejmearkivet status fra at være et blot passivt arkivdepot for ældre statslige arkivalier til også at blive udgangspunkt for historisk forskning, baseret på intensiv udnyttelse af det bevarede kildemateriale. Men vejen hertil var lang og trang. I tiden før 1848 opfattede man nemlig først og fremmest Gehejmearkivet som en institution, der skulle varetage regeringens statspolitiske interesser og stå til rådighed som dokumentationscenter for politikerne og centraladministrationen, f.eks. i spørgsmål om forholdet til udlandet og om hævdelsen af den danske konges højhedsrettigheder. Den forskning, som i samtiden tog udgangspunkt i arkivalierne, var således først og fremmest officielt motiveret. Private forskere, der af den ene eller anden grund ønskede adgang til materialet i Gehejmearkivet, blev længe mødt med mistænksomhed eller rent ud afvisning, hvis deres studieformål snerpede i retning af f.eks. politisk eller militær historie. Fra første halvdel af 19. årh. begyndte forskerne dog i stigende grad at få arkivadgang i takt med en vis – om end forsigtig – liberalisering af adgangsbetingelserne. Nogen folkelig institution var der altså slet

ikke tale om, og den frie adgang for enhver til at komme og studere i arkivet tilhører da også først perioden efter 1848.

En grundlæggende forudsætning for, at arkivalisk materiale overhovedet lader sig udnytte til forskningsformål af den ene eller anden art, er, at det er tilfredsstillende ordnet og registreret. I Gehejmearkivet blev der arbejdet ihærdigt med at ordne – eller rettere omordne – arkivalierne. Ifølge nogle regler fra 1748 gjaldt det om, at sagerne skulle »rangeres efter materierne, og i materierne den cronologiske orden observeres«, dvs. en arkivordning efter først og fremmest saglige hensyn og grupperet efter emner, lokaliteter eller personnavne uden noget hensyn til, hvorledes materialet oprindeligt var blevet til ude i administrationen. Samtidig satte man sig i Gehejmearkivet for så vidt muligt at detailregistrere alle arkivalierne. Disse 18. årh.s ordnings- og registreringsnormer lod sig også meget vel praktisere, så længe materialet var lille og overskueligt, men kunne slet ikke slå til, efterhånden som afleveringerne til Gehejmearkivet fra centraladministrationen tog til i omfang, og de gældende normer imødedekom overhovedet ikke noget behov for at forstå arkivalierne i deres administrationsskabte sammenhæng. Det var dog først i løbet af 19. årh., at principperne gradvis ændredes. Gehejmearkivar *Thorkelein* indså i begyndelsen af 19. årh. godt nok nogle af problemerne for arkivbenyttelsen og udarbejdede således en »nogle« i 5 bind over Gehejmearkivet – den dag i dag en brugbar indgang til dele af det ældre arkivstof – samt eksperimenterede med at udarbejde sagregistre til arkivalierne på et lette orienteringens. Hans arbejde tilføjede dog kun at lette orienteringen hos arkivpersonalet og gjaldt ikke hensyn til benyttelse, der kom udefra. Nogen forståelse af det vigtige i at have rede på arkivaliernes fremvækst som følge af en historisk betinget administrativ proces havde han imidlertid slet ikke. Erkendelsen af denne problematik trængte først langsomt igennem i løbet af sidste halvdel af forrige århundrede.

På et andet felt skortede det dog langt alvorligere på forståelse for arkivalierne. Det gælder de hårdhændede kassationer, som man i centraladministrationens forskellige arkivkontorer gennemførte i hele 18. og langt ind i 19. årh. af sagerne, efterhånden som disse gled ud af løbende administrativ brug. I regeringskontorerne vurderede man nemlig udelukkende arkivalier efter deres rent øjeblikkelige nytte for forvaltningen og uden nogen forståelse for deres historiske dokumentationsværdi. Når arkivalier var blevet tilstrækkelig gamle – mente man – var de uden praktisk betydning længere og således modne til kassation. Om en sådan – og absolut ikke enestående – kassationsforretning i Rentekammerarkivet i 1725 har en moderne arkivmand (Jens Holmgaard) udtalt, at »det næppe er for meget

I 1720 blev der nedsat en kommission til at rydde op i Rentekammerets arkiv. Resultatet af dens fem år lange arbejde har været katastrofalt for vore dages forskning. Kommissionsprotokollen (Rtk. II.45) giver en fornemmelse af omfanget af det, som gik tabt ved denne lejlighed, f.eks. som her toldbøger fra 1600-tallet.

sagt, at denne kassation tillige med nogle af de senere i århundredet foretagne har berøvet eftertiden den væsentligste del af kilderne til Danmarks finansielle og økonomiske historie i 1500- og 1600-tallet, foruden at også andre sider af historien er blevet meget mærkbart berørt. Det gælder i hvert fald både personal-, lokal- og kulturhistorien«. Det var ikke mindst ældre regnskabsmateriale og da ganske særlig regnskabsbilag, det gik ud over; men der er også eksempler på, at f.eks. korrespondancesager er blevet tilintetgjort i finansforvaltningens arkiver. Også i Danske Kancellis arkiv blev der lejlighedsvis ryddet kraftigt ud, og meget værdifuldt kildemateriale – ikke mindst værdifuldt for personalhistorikerne – er ved sådanne lejligheder gået tabt for eftertiden.

Når det var en lykke, at centraladministrationens arkivalier slap igennem brandkatastroferne i København 1728 og 1795 samt Chri-

stiansborg slots brand 1794 uden katastrofale tab og heller ikke blev ødelagt ved begivenhederne 1801 og 1807, må det på den anden side understreges, at farerne for arkivstoffet kom indefra, fra administrationen selv. Først op i 19. årh. begyndte her en ændret forståelse for arkivaliernes værdi at slå igennem med erkendelsen af deres voksende historiske betydning i takt med deres aftagende praktiske forvaltningsmæssige funktion. Omsider, omkring midten af 19. årh., begyndte centraladministrationen og Gehejmearkivet et samvirke i kassationsspørgsmål, som peger frem mod nutidens procedurer i kassationsanliggender inden for den statslige forvaltning, hvor arkivvæsenet – dvs. Rigsarkivet og landsarkiverne – som historiske institutioner er blevet afgørende faktorer i alle kassationsager i kraft af den kassationsbemyndigelse, som er tillagt rigsarkivaren.

Under den frie forfatning

Begivenhederne i året 1848 førte til enevældens fald, og i centraladministrationen bevirkede de politiske ændringer samtidig kollegievæsenets omdannelse til et moderne ministerialsystem, foreløbig opbygget omkring syv nye ministerier. Også for arkivvæsenet blev 1848 et gennembrudsår. Gehejmearkivar *Finn Magnussen* var død kort før jul 1847, og som hans efterfølger som gehejmearkivar kom i begyndelsen af 1848 den lærde lektor ved Sorø Akademi, kgl. historiograf *C. F. Wegener*. Han og arkivvæsenets nye politiske chef, kultusminister *D. G. Monrad*, planlagde i fællesskab en reform af Gehejmearkivet, som navnlig skulle lette adgangen til samlingernes benyttelse for historiske forskere og i det hele understrege Gehejmearkivets position som det videnskabelige hovedarkiv. Pladsforholdene i arkivet blev samtidig forbedret ved ombygningsarbejder, så der bl.a. i arkivkontoret blev etableret en læsestue for besøgende, ligesom der blev ansat mere personale – bl.a. stipendiærer, dvs. unge forskere som for en kortere årrække blev knyttet til institutionen som videnskabelige medarbejdere. Som noget helt nyt planlagde Wegener også at publicere arkivoversigter og navnlig arkivalisk kildemateriale i tilknytning til udgivelsen af de trykte årsberetninger fra Gehejmearkivet, som blev udsendt fra 1852. Samtidig forhandlede Wegener og repræsentanter for centraladministrationen internt om at få gennemført nye store arkivafleveringer til Gehejmearkivet, så man på den måde kunne aflaste de ministerielle arkivkontorer med deres konstante pladsproblemer og gavne forskerne ved at stille materialet til rådighed for dem i Gehejmearkivets kontor. Resultatet blev i begyndelsen af 1850'erne en aftale om, at centraladministrationens arkivalier fra tiden før 1750 skulle afgives til Gehejmearkivet,

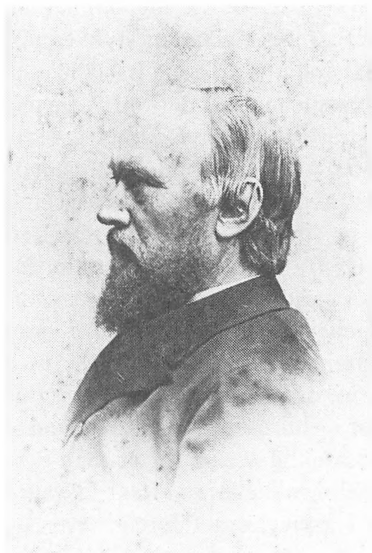
C. F. Wegener (1802–93) var den mand, som blev udset til at stå for Gehejmearkivets åbning for offentligheden. Hans eftermæle i arkivverdenen er dog blevet præget af, at han i sin høje alderdom modsatte sig en reorganisering af statens arkivvæsen. Til gengæld kan han mindes med taknemmelighed af Statsbiblioteket i Århus, som blev oprettet på grundlag af bl.a. Wegeners vældige bogsamling. Foto: Det kgl. Bibliotek.

og i de følgende år overførtes store mængder af arkivalier fra regeringskontorerne til arkivet.

Til trods for de reformer, der således blev igangsat, står gehejmearkivar Wegener i overleveringen som den typiske repræsentant for det gamle lukkede Gehejmearkiv, og hans lange funktionsperiode som arkivchef – fra 1848 til 1882 – ses i almindelighed som en tid, hvor arkivvæsenet netop ikke bevægede sig ud af stedet, men tværtimod fastholdt forældede begreber om arkivordning og -registrering med den følge, at samlingerne blev uoverskuelige for både personalet og det publikum, som arkivet efter 1848 var beregnet på at skulle betjene, men som det i virkeligheden ikke imødekom ordentligt. Dette billede af en efterhånden gennemforkalket institution trænger dog til at nuanceres. Først og fremmest kom der i tiden efter 1848 langt flere arkivgæster end tidligere. I Wegeners periode blev der normalt også uden videre givet publikum adgang til benyttelse af arkivmateriale, der var ældre end 1750. Hvad benytterne derimod ikke uden videre kunne få adgang til, var registranterne over indholdet. Denne del af den arkivalske søgeproces forbeholdt arkivpersonalet nemlig for sig selv – til største irritation for mange forskere i arkivkontoret, når de ville i lag med stoffet fra grunden. Det er heller ikke rigtigt, at samlingerne på grund af principløse ordnings- og registreringsarbejder i virkeligheden blev mere og mere utilgængelige for benyttelse.

Der foresvævede ganske vist arkivledelsen en idé om, at alt arkivstof ideelt set burde gennemregistreres stykke for stykke, men at dette i praksis var helt urealistisk stod dog allerede fra 1850'erne gehejmarkivaren klart. I praksis forsøgte man sig derfor i Wegeners tid kun med en sådan gennemregistrering af arkivalierne fra ældre perioder, dvs. navnlig tiden før 1660, hvor den totale stofmængde trods alt ikke var så overvældende, hvorimod man for tiden efter 1660 i *hovedsagen* satsede på mere summariske arkivoversigter, baseret på afleveringsfortegnelserne fra centraladministrationens arkivkontorer, efterhånden som kollegiesagerne fra enevældens første hundredår blev afleveret til Gehejmarkivet. Disse nye store afleveringer fra 1850'erne blev ofte heller ikke omordnet, men opstillet i Gehejmarkivet i den form, de med tiden havde fået i de ministerielle arkivkontorer. Wegener mente selv, at denne ordning af sagerne fra tiden efter 1660 var nødvendig, netop for at man ikke skulle løbe sur i overskueligheden. Selv om skellet ved 1660 ikke altid blev overholdt i praksis, og man i arkivvæsenet fortsat følte sig ganske frit stillet med hensyn til omordninger af det gamle stof fra før 1660, er vejen herfra og til gennemførelsen af *proveniensprincippet*, som op imod århundredskiftet trængte igennem overalt som det almindelige arkivalske ordningsprincip, næppe så lang endda.

I 1850'erne havde man så nogenlunde løst centraladministrationens arkivproblemer, for så vidt angår afleveringen af de ældre arkivalier til Gehejmarkivet. Der stod nu tilbage at løse spørgsmålet om, hvorledes man efter enevældens afskaffelse skulle omdanne og rationalisere de ministerielle arkivforvaltninger. Dette problem kom til at volde megen hovedpine. Den dansk-tyske helstats administration var i 1850'erne genstand for stadige organisatoriske ændringer, og det viste sig umuligt at finde frem til løsninger på de forvaltende centralmyndigheders arkivproblemer, som kunne tilfredsstille alle parter. En ministeriel kommissionsforhandling 1857 om sagen klarede ikke problemerne; men omsider skar indenrigsminister D. G. Monrad 1861 igennem på rigsdagen med et lovforslag, hvorefter et arkivkontor under Indenrigsministeriet skulle overtage forvaltningen af Kongerigets nyere arkivsager vedrørende indre forhold. Dette kontor, som fra 1875 officielt betegnedes »Kongerigets Arkiv«, kom fra starten til at administrere arkivalierne efter 1750 fra Kultusministeriet, Justitsministeriet og Indenrigsministeriet (samt Finansministeriet), dvs. sagerne fra det gamle kancelliar-kiv og Kamrenes (den økonomiske forvaltnings) forenede arkiv. I 1869 blev dette arkivkontor fra Indenrigsministeriet henlagt under Kultusministeriet, der samtidig var ressortministerium for Gehejmarkivet, og denne omstændighed banede hurtigt vej for tanken om

A. D. Jørgensen (1840–97) blev i 1889 den første Rigsarkivar. Hans embedstid blev præget af landsarkivernes oprettelse og af en lang række udgivelser, der fastslog arkivernes ry som forskningsinstitutioner. Foto: Det kgl. Bibliotek.

at slå arkivkontoret »Kongerigets Arkiv« og Gehejmearkivet sammen i en enhedsorganisation for på den måde at få skabt et moderne rigsarkiv.

Man forhandlede herom på rigsdagen i 1870'erne, men der kom foreløbig intet ud af bestræbelserne på at ændre arkivorganisationen, først og fremmest fordi gehejmearkivar Wegener var modstander af tanken om en sammenslutning af Gehejmearkivet og »Kongerigets Arkiv«. Efterhånden som tiden gik, følte man sig dog ikke længere forpligtet til at rette sig efter den snart 80-årige gehejmearkivar, og i 1882 gennemførte kultusminister *Jacob Scavenius*, at arkivvæsenet fra nytår 1883 reelt set kom til at udgøre en enhed derved, at en og samme person nu blev chef for Gehejmearkivet og »Kongerigets Arkiv«, nemlig fuldmægtig i »Kongerigets Arkiv«, historikeren *A. D. Jørgensen*, som samtidig fik titlen gehejmearkivar. Hermed kunne under *A. D. Jørgensen* indledes en ny reformperiode i arkivvæsenet, efter at Wegener med udgangen af 1882 i protest omsider havde trukket sig tilbage.

Da nu de to centrale arkivinstitutioner Gehejmearkivet og »Kongerigets Arkiv« havde fået fælles leder, var det nærliggende at gå et skridt videre og simpelthen forene de to arkiver til ét, så man på den måde fik et statsligt enhedsarkiv. Den politiske kamp mellem Højre og Venstre – »visnepolitikken« – fik imidlertid sagen til at trække ud, men omsider kunne kultusminister *Scavenius* i rigsdagssamlin-

gen 1888/89 fremsætte forslag om oprettelse af et *rigsarkiv* bestående af et *hovedarkiv* i København og tre stifts- eller, som det blev, *provinsarkiver*. Disse provinsarkiver skulle indsamle lokaladministrationens arkivalier, som fandtes rundt omkring ved embederne, hvor de var i en ret nærliggende fare for at gå til grunde på grund af vanrøgt. Man diskuterede længe på rigsdagen, hvor man nærmere skulle placere disse nye provinsarkiver, og navnlig var man uenig om, hvor man skulle anbringe det jyske arkiv, i Viborg eller i Århus. Omsider enedes man om Viborg, og de to andre provinsarkiver skulle ligge i henholdsvis Odense og København. Den 30. marts 1889 underskrev Christian IX arkivloven om oprettelsen af rigsarkivet.

Arkivloven af 1889 blev grundlaget for det statslige arkivvæsens virksomhed i Danmark helt frem til 1976, da en ny arkivbekendtgørelse blev udstedt. Det var med udgangspunkt i denne lov, at centraladministrationens arkiver nu blev samlet og tilgængeliggjort for forskningen i hovedarkivet – eller Rigsarkivet, som det faktisk kom til at hedde – på Slotsholmen, og at et tilsvarende arbejde blev gennemført lokalt med arkiverne fra bisper, provster og præster, amter og retsbetjente m.v. i provinsen, hvor arkivalierne indsamledes til de tre provinsarkiver – fra 1907 betegnet *landsarkiver* – og efter ordnings- og registreringsmæssig behandling her kunne stilles til almindelig rådighed for benytterne på læsesalene. Også adskillige godsarkiver og kommunale arkiver fandt vej til provins- eller landsarkiverne, selv om der bortset fra retsligt materiale i godsarkiverne ikke var tale om nogen afleveringspligt for disse arkiver, hvis indlemmelse i de statslige arkiver i hvert enkelt tilfælde beroede på individuelle aftaler med vedkommende godsejer eller kommune.

Arkivvæsenet efter 1889 stod under ledelse af *rigsarkivaren*. Det var af betydning, at de rigsarkivarer, som i de første årtier efter den nye lovs ikrafttræden indtog chefsposten i arkivvæsenet, især A. D. Jørgensen (- 1897) og V. A. Secher (1903 – 15), var gennemtrængt af ønsket om at skabe en virkelig enhedsorganisation i arkivvæsenet. Bl.a. skulle arkiverne så vidt muligt følge de samme arkivalske principper for arkivmaterialets ordning og tilgængeliggørelse. Omkring århundredskiftet trængte det tidligere nævnte *proveniensprincip* igennem som grundlag for alt arkivalsk arbejde i arkiverne. Proveniensprincippet vil sige, at arkivmaterialet skal bevares og ordnes i dets oprindelige administrative sammenhæng. Når man skal udnytte historiske arkivalier, må man altså kende noget til fortidens forvaltning og kunne orientere sig i administrationens forretningsgang.

Proveniensprincippet gik fra forrige århundrede med udgangspunkt i Frankrig sin sejrsgang overalt i arkivverdenen og blev

herhjemme i praksis søgt gennemført først af lederen i »Kongerigets Arkiv« *Johan Grundtvig*, siden af A. D. Jørgensen og ikke mindst V. A. Secher, som også mere arkivteoretisk har behandlet proveniensprincippet og dets praktiske betydning for arkivordning og -registrering. Herhjemme blev princippet som en selvfølge anvendt ved arkivernes behandling af lokaladministrationens arkivalier, efterhånden som disse blev samlet ind. I hovedarkivet betød det enden på de gamle overleverede, mere eller mindre vilkårligt skabte arkivsamlinger, hvor man tidligere havde grupperet arkivstoffet efter emner, lokaliteter eller personnavne uden noget hensyn til, hvorledes materialet administrativt var blevet til, og som man under Wegener også havde bygget videre på. Papirerne fra disse samlinger, der havde betegnelser såsom »Danske kongers historie«, »Danske samlinger«, »Topografisk samling på pergament« og sågar omfattede en »Politisk samling«, der var blevet til så sent som i 1880'erne, blev nu så vidt muligt omordnet efter proveniensprincippet, og arkivpersonalet var derfor først og fremmest beskæftiget med at udrede, hvorledes det arkivalske stof historisk var blevet skabt. V. A. Secher foretog således som den første i 1880'erne en gennemgribende analyse af Danske Kancellis forretningsgang, som 1886 blev offentliggjort i en *vejledende arkivregistratur* over kancelliarkivet 1513-1848, den første vejledende arkivregistratur i den lange række, som arkiverne stadig gennem årene har udsendt til hjælp for arkivbenytterne.

I årtierne op mod 1914 havde arkivvæsenet fornyet sig gennemgribende – ikke blot indadtil ved nye arbejdsmaal og -metoder – men også udadtil ved rejsningen af de moderne provinsarkivbygninger i 1890'erne og ved ombygningen ca. 1910 af det gamle kongelige bibliotek til arkivbygning for hovedarkivet, der nu foruden den gamle trange gehejmearkivbygning disponerede over et funktionsdueligt og for sin tid højmoderne arkivhus, forsynet bl.a. med et raffinement som ristegulve. Disse tillod belysning af magasinerne både fra oven og fra neden. Ingen tænkte dengang på, hvad ristegulvene i givet tilfælde kunne komme til at betyde for udviklingen af en katastrofebrand. Det skulle først erfaringerne fra bombardementerne af Tyskland under anden verdenskrig demonstrere.

Mellemkrigsperioden 1918-39 stod i *arkivudvekslingernes* tegn. Der blev i disse årtier truffet vigtige aftaler med Tyskland, Sverige og Norge om en nyfordeling af arkivalsk materiale, som omhandlede dels hertugdømmerne Slesvig og Holsten, dels et andet af de nordiske lande end det, hvor arkivmaterialet faktisk befandt sig.

Genforeningen med Nordslesvig 1920 førte til aftaler mellem den danske og den *tyske* regering om en nyfordeling af aktuelle admini-

strative akter i Sønderjylland. Endvidere kom det til langvarige forhandlinger mellem de danske og tyske arkivmyndigheder om en revision af de for historieforskningen så yderst utilfredsstillende resultater af den danske arkivudlevering til Preussen i 1870'erne af sager om Slesvig og Holsten efter det danske nederlag i krigen 1864. Delte og splittede arkiver er naturligvis under alle omstændigheder til besvær for forskerne, uanset hvilket land de tilhører. Arkivafleveringerne til Preussen i 1870'erne var tilmed foregået principløst og med det formål fra dansk side at tilbageholde mest muligt fra tyskerne. For en tidsalder, der ikke kendte til en anvendelig reproduktionsteknik for arkivalsk materiale, og hvor kopiering af sagerne ellers kunne have opvejet meget, indebar dette de største vanskeligheder for en rationel udnyttelse af det bevarede historiske kildemateriale nord og syd for statsgrænsen. Nu satte rigsarkivarerne *Kr. Erslev* (1916-24) og efter ham *L. Laursen* (1924-34) sig for fra dansk side at bøde på misforholdet, og i 1933 kom det omsider til en ny dansk-tysk arkivoverenskomst, som på væsentlige punkter rettede op på situationen. Standpunktet var, at der først og fremmest skulle tages hensyn til den moderne danske, henholdsvis tyske historieforsknings behov. Foruden meget andet førte dette synspunkt til, at bl.a. størstedelen af de gamle gottorpske hertugarkiver fra tiden før 1713 blev udleveret til Tyskland (Statsarkivet i Kiel), hvorimod Danmark bl.a. fik det meste af Slesvigsk Ministeriums arkivalier fra årene før 1864 tilbage foruden Tyske Kancellis kopibøger fra 1730 til 1770. Der har fra dansk side været en vis tilbøjelighed til at vurdere arkivoverenskomsten af 1933 med Tyskland som mere fordelagtig for Tyskland end for Danmark, idet Tyskland modtog en lang række arkivalier fra senmiddelalderen og frem til 18. årh. – navnlig vedrørende Sydslesvig og Holsten – mens Danmark til gengæld måtte »nøjes med« nyere arkivsager fra 18. og 19. årh. Men sådan kan man næppe uden videre gøre resultatet op. Arkivoverenskomsten betød alt i alt mere tilfredsstillende arbejdsvilkår for de forskere, som arbejder med problemer inden for dansk-tysk historie, og den har rettet op på de værste følger af den tidligere kaotiske arkivsplittelse mellem de to nabostater Danmark og (Vest)Tyskland.

I 1929 fandt der en arkivudveksling sted mellem *Sverige* og Danmark, hvorved bl.a. det senmiddelalderlige Sturearkiv overførtes herfra til Sverige, som til gengæld afgav et for dansk middelalderhistorie så centralt arkivale som Kong Valdemars Jordebog fra 13. årh. I 1939 modtog Danmark efter at have afgivet forskellige historiske dokumenter til *Norge* størstedelen af Münchensamlingen – Christiern II's arkiv fra hans landflygtighedsår – som norsk gave ved Rigsarkivets festligholdelse af 50-året for arkivloven af 1889.

Også med *Island* var det kommet til en arkivoverenskomst sidst i 1920'erne (1927), hvorved Danmark afgav de rent islandske sager fra de forskellige kollegiers arkiver og som modydelse fik overladt Islands Ministeriums protokoller fra perioden 1848-1904, dvs. tiden inden Islands Ministerium blev flyttet fra København til Reykjavik.

Som forskningsinstitutioner fortsatte arkiverne alt imens den publikationsvirksomhed, som var begyndt midt i forrige århundrede med udgivelsen af Gehejmearkivets årsberetninger. Ved siden af den fortsatte udgivelse af beretninger om arkiverne og af vejledende arkivregistraturer, som i sin tid A. D. Jørgensen havde taget initiativet til, var den vigtigste publikation efter første verdenskrig nok Kr. Erslevs lille bog fra 1923 »Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse. En oversigt«, som på godt hundrede sider gennemgik Rigsarkivets samlinger fra middelalderen frem til enevældens fald 1848. Denne for sin tid ypperlige, men efterhånden ganske forældede oversigt har i mange år trængt til en afløser, som udkommer samtidig med denne bog. Også Landsarkivet for de sønderjyske landsdele fik 1944 publiceret en oversigt over indholdet af arkivet i Åbenrå (Vejledende arkivregistraturer VI). Det var landsarkivar *Frode Gribsvad* og senere rigsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, som i fællesskab udarbejdede denne publikation, som benyttede af det sønderjyske landsarkiv gennem årene har haft meget nytte af. Rigsarkivets edition af centralt historisk kildemateriale fortsatte ligeledes i mellemkrigstiden, herunder navnlig den monumentale udgivelse af Kancelliets brevbøger om Danmarks indre forhold i tiden før 1660.

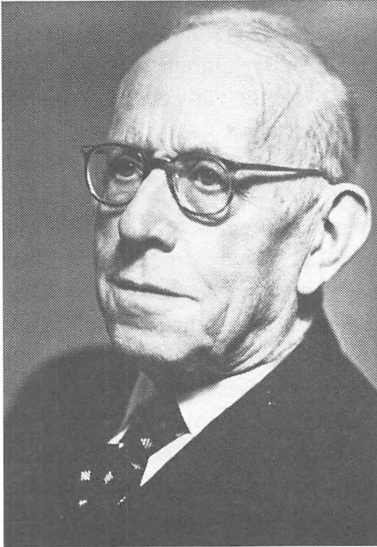
Siden århundredskiftet var landsarkivernes tal vokset til fire, idet Landsarkivet for de sønderjyske landsdele var kommet til. Det blev oprettet i 1931 og fik domicil i Åbenrå efter en hidsig debat om den rette beliggenhed for arkivet. Kredse i Sønderjylland ønskede efter genforeningen, at et nyt landsarkiv for Nordslesvig kom til at ligge i en af de andre sønderjyske byer – f.eks. i Tønder – og rigsarkivarerne Erslev og Laursen havde på deres side helst set, at et af de »kongerigske« landsarkiver – i Odense eller Viborg – var blevet udvidet til også at kunne tage de nordslesvigske sager. Når det efter de mange års debat i 1920'erne omsider blev Åbenrå, der gik af med sejren, skyldtes det i første række den gamle nationalpolitiker *H. P. Hanssens* stædige kamp i pressen og over for politikerne for at få et eget landsarkiv for Nordslesvig i sin hjemby Åbenrå.

Det sønderjyske landsarkiv har fået en særlig plads i arbejdet med landsdelens historie. Ikke alene er arkiverne samlet her, men med personalets virksomhed i forskning og historisk oplysning, er resultatet blevet en central institution i Sønderjyllands kulturliv.

Efter første verdenskrig begyndte papirmasserne i central- og lokaladministrationen for alvor at svulme op. For arkiverne betød det nu først og fremmest pladsmangel, efterhånden som de nyere sager blev modne til aflevering. Værst trængt var Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg, men her kom der først gang i et nybyggeri efter 1960. Rigsarkivet, som fra 1930'erne for alvor kom i pladsnød, klarede sig foreløbig ved at indrette et »midlertidigt« magasin i Søkvæsthuset, som dog – når bortses fra det smukke ydre – har vist sig ganske uegnet som mere permanent arkivmagasin. Søkvæsthuset udviklede sig desværre stik imod den oprindelige hensigt til efterhånden at blive et permanent magasin på grund af manglende bevillinger i mange år til nye arkivdepoter. Men der var foreløbig plads nok i Søkvæsthuset samt, fra besættelsesårene, i Esrom kloster, hvor Rigsarkivet ligeledes fik en del lokaler overladt. Fra 1960'erne var de forhåndenværende pladsmuligheder imidlertid brugt op, og det førte til overvejelser om yderligere udvidelsesmuligheder for Rigsarkivet samt konkret til de forbedringer af landsarkivernes pladsforhold, som igennem 1960'erne og 70'erne har sat sig spor i et omfattende nybyggeri ved landsarkiverne i København, Viborg og Åbenrå.

Pladsmangelen var således siden 1930'erne det alt overskyggende problem for næsten alle arkiverne. Denne omstændighed satte gang i bestræbelser på at få løst *kassationsproblemet* i forvaltningen. Siden 1902 havde det været fastslået, at ingen kassation i centralforvaltningen (og den statslige lokalforvaltning) måtte foretages uden rigsarkivarens godkendelse. Denne bestemmelse tilsigter at hindre vilkårlige kassationer – f.eks. af pladsgrunde eller når en institution skal flytte – af arkivmateriale, som er af værdi for historieforskningen, når dets aktuelle betydning for administrationen efterhånden er ophørt. Modsat måtte arkivvæsenet imidlertid også have interesse i at få vitterligt overflødig arkivmateriale ryddet ud, inden det beslaglagde den forhåndenværende knappe magasinplads i arkiverne. På denne baggrund søgte rigsarkivar *Axel Linvald* (1934-56) gennem »Arkivudvalget af 1933« at få begrænset arkivernes tilvækst af materiale fra centraladministrationen, først og fremmest ved at påbegynde systematiske analyser af kassationsmulighederne i finansforvaltningens arkiver. Det var meningen efterhånden at inddrage hele centraladministrationens område i dette undersøgelsesarbejde, men anden verdenskrig og besættelsestiden satte foreløbig arbejdet hermed i stå.

Da man efter krigen genoptog arbejdet med kassationsspørgsmålet, skete det ud fra til dels ændrede udgangspositioner. At foretage en forsvarlig kassation i et allerede eksisterende arkiv er en meget tidkrævende proces, og arkivernes kræfter var og er både økonomisk

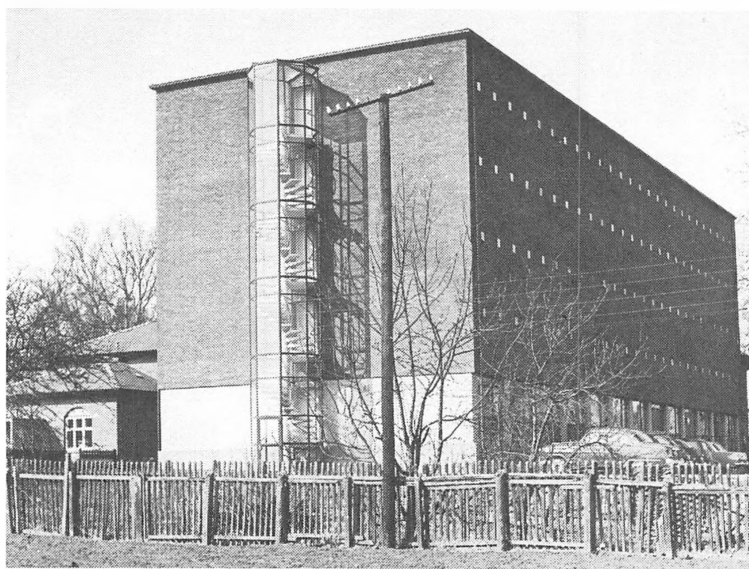

Rigsarkivar Axel Linvald (1886–1965). Det var i Linvalds tid, at det moderne arkivvæsen begyndte at tage form, bl.a. med de første forbedringer til systematisk kassationsplaner. Axel Linvald var tillige en af initiativtagerne til oprettelsen af Erhvervsarkivet. I den historiske forskning udmærkede han sig særlig som pioner i udforskningen af tiden omkring 1800. Foto: Rigsarkivet.

og personalemæssigt set begrænsede. Man kunne derimod gribe problemet rationelt an ved at søge at få indflydelse på fremtidens arkivdannelse i administrationen. Navnlig inden for den statslige lokaladministration frembød der sig iøjnefaldende muligheder i så henseende, for her frembringer en række forvaltninger stort set ens arkivalier, idet de har ens opgaver, f.eks. dommere, politimestre og (stats)amter. Det er baggrunden for, at arkivvæsenet i 1940'erne og 50'erne begyndte et systematisk undersøgelsesarbejde i en række arkivtyper inden for lokaladministrationen ved at analysere selve sagsdannelsen, dvs. de eksisterende journalsystemer, for derigennem at prøve at få disse indrettet således, at der i selve det enkelte arkiv kom et skarpt skel mellem sager, som skulle bevares for eftertiden og afleveres til landsarkiverne, og sager som efter et kortere åremål kunne kasseres ude ved embedet selv. Arkiverne søgte navnlig at få indflydelse på fremtidens journalføring ved at få denne omlagt fra dens traditionelt overvejende kronologiske form til en sagligt inddelt journal, som på forhånd tillod en særgruppering – og dermed udskillelse fra starten – af sager, som ikke skulle opbevares længere, end de var i administrativ brug. Resultaterne af dette undersøgelsesarbejde begyndte for alvor at vise sig i 1960'erne, hvor det blev arkivvæsenets mål at overføre erfaringerne fra arbejdet med lokaladministrationens arkiver på de svulmende papirmasser i centraladministrationen.

Det moderne arkivvæsen arbejder både med fortidens og med fremtidens arkivalier. For at lette historieforskningen – i videste forstand – foretager arkivernes personale ordnings- og registreringsarbejder i arkiverne og publicerer arkivoversigter og andre undersøgelser af arkivindholdet. Arkivalier holder ikke evigt, men nedslides ved hyppig brug på læsesalene og ved nutidens forurening i byerne. Erfaringerne fra udlandet under anden verdenskrig demonstrerede ligeledes klart, hvor udsat originalmaterialet i påkommende tilfælde kan være for at gå uigenkaldeligt til grunde ved ødelæggelser under krig. Disse faktorer er baggrunden for arkivernes stadig mere intensive arbejde med reproduktionsteknik, således at arkivalierne kopieres på film og dermed sikres indholdsmæssigt for eftertiden. Kopiering af arkivernes indhold begyndte omkring besættelsestiden, bl.a. ved en omfattende kopiering af de gamle kirkebøger i landsarkiverne, men de afgørende fremstød i kopieringsteknikken og med inddragelse af stadig større arkivalske områder som led i en gennemført egentlig kopieringspolitik tilhører efterkrigstiden. Det samme gælder bestræbelserne på at rationalisere arbejdet med stats- og lokaladministrationens moderne arkiver, hvor arkiverne nu som en selvfølge er med i systemplanlægning og arbejdstilrettelæggelse. Også dette aspekt tilhører tiden efter 1945.

DE ENKELTE ARKIVER

Landsarkivet i Viborg var det første, som fik udvidet sin kapacitet ved nybyggeri. Kgl. bygningsinspektør Leopold Teschl tegnede den fornemme bygning, der blev taget i brug i 1963. Foto: Ejvind Rasmussen.

Rigsarkivet

Rigsdagsgården 9, 1218 København K. Tlf. 01-12 38 78.

I kraft af størrelse, specialisering, rige erfaringer og mange dygtige medarbejdere har Rigsarkivet af alle danske arkiver de bedste muligheder for at gøre nye erfaringer og forsøg med arkivspørgsmål og kan bedst udnytte erfaringerne fra andre lande. Muligheder ja, og da behovet er stort, er det tillige Rigsarkivets pligt at være i spidsen.

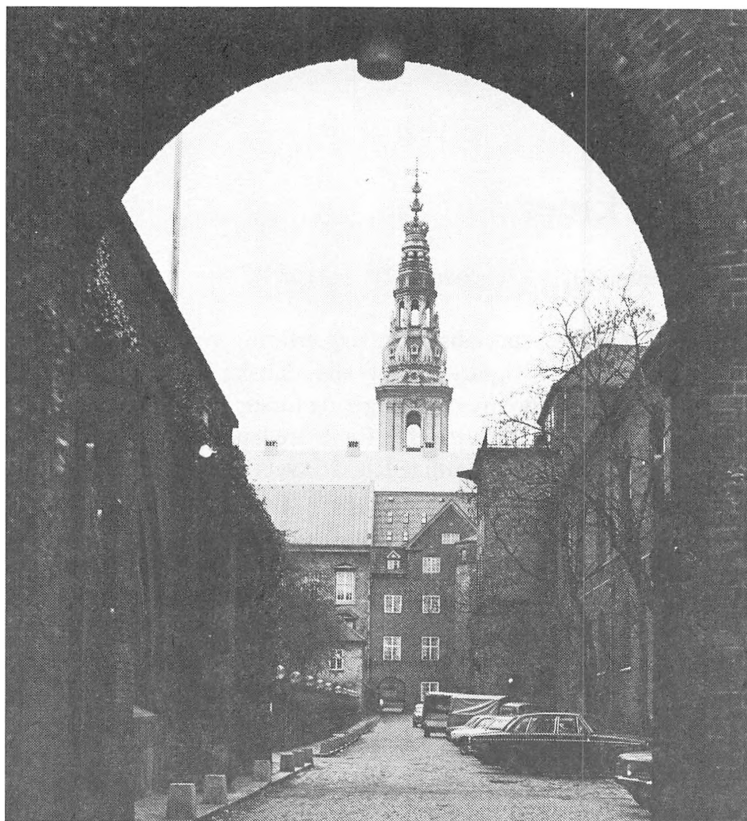
Til trods for alvorlige begrænsninger af de økonomiske rammer tør det siges, at Rigsarkivet lever op til forpligtelsen. Når det gælder arkivfagernes udvikling, ser danske arkivfolk helt naturligt hen til Rigsarkivet. Derfra kommer en stadig strøm af vejledninger, administrationshistoriske og andre historiske undersøgelser, registraturer, rapporter og forsøgsresultater. Siden 1966 har Rigsarkivet udsendt »*Arkiv – tidsskrift for arkivforskning*« med to hæfter om året. Dørene er åbne for kolleger fra andre arkiver, og mange spørgsmål finder deres løsning ved direkte kontakter med Rigsarkivets fagfolk.

I det følgende skal der fortælles om Rigsarkivets opgaver, om de ressourcer der står til rådighed og om organiseringen af arbejdet.

Opgaver

Når arkivalier er blevet 30 år gamle, er der ikke så tit brug for dem hos arkivskaberne. Derfor bestemmer arkivbekendtgørelsen, at de arkivalier, der skal bevares, skal afleveres til rette arkivinstitution, når de har nået den alder. Ved samme tid melder nye brugere sig: forskerne i videre forstand. De ved, at arkivalierne nu begynder at blive tilgængelige, og at arkiverne ordner dem og stiller dem til rådighed på læsesalene.

Arkivalierne i Rigsarkivet og de andre arkiver skal bevares til evig tid. Derfor skal de beskyttes mod fysiske farer som brand, fugt og skadedyr, og det er desværre også nødvendigt at beskytte dem mod farer fra mennesker, især »kiggeri« i utilgængelige arkivalier og tyveri. Arkiverne ved, hvordan disse farer skal bekæmpes. Arkivalierne emballeres godt i papir og pap, og konserveringsværkstederne renser og styrker truede arkivalier og reparerer brud og slid.

Siden 1720 har Rigsarkivet ligget i umiddelbar tilknytning til regeringsbygningen på Slotsholmen. Her ses den oprindelige Gehejmearkivbygning fra 1720 for enden af Christian 4.s proviantgård (nu Geodætisk Institut) og med Christiansborg i baggrunden. Bygningen blev forhøjet i 1910.

Værre er det med det naturlige forfald, som rammer papir og skrift. Arkivaliernes liv kan forlænges ved, at der anvendes papir og skrivematerialer, som er holdbare. Rigsarkivet kender en del til disse problemer, men har længe stået ret magtesløst over for forringelsen af papirkvaliteten og de mange nye skriftstoffer. Det må erkendes, at der er meget at gøre på dette område.

En særlig beskyttelse består i at fremstille kopier af arkivalierne, således at originalerne skånes. En del meget benyttede arkivalier er kopieret på papir, men denne metode er for dyr. Mere overkommeligt er det at fremstille mikrofilm af arkivalier, som skal skånes. Denne sikkerhedsfotografering opfylder flere formål: dels skånes

arkivalierne mod slid, dels bevarer oplysningerne på film, såfremt originalerne skulle gå tabt. Filmene betyder, at flere forskere kan få adgang til oplysningerne på samme tid, og filmene kan kopieres ret billigt. Endelig er der en driftsbesparelse ved at sende film i stedet for originaler. Sikkerhedsfotografering af arkivalier begyndte i Rigsarkivet i 1941. På grund af manglende bevillinger måtte arbejdet stilles i bero i 1978, men siden 1979 er det blevet genoptaget ved hjælp af særbevillinger.

Hvis institutionerne med deres journal- og arkivsystemer og andre hjælpemidler har kunnet styre deres arkivalier og udnytte dem i dagligt arbejde, kan arkiverne også udnytte dem. Men hjælpemidlerne kan altid gøres bedre, således at søgningen efter oplysninger lettes. Det er på langt sigt arbejdsbesparende at fremstille oversigter, de såkaldte »registraturer« over meget benyttede arkivalier, og det er tilfredsstillende, at forskerne inden længe begynder at strømme til de arkivalier, der udgives registraturer over! I nyere tid er der blevet udarbejdet registraturer, der registrerer arkivalier vedrørende et bestemt emne i flere arkivfonds (tværgående registraturer). Arkiverne har gjort forsøg med edb-registrering af arkivalier; resultaterne var positive, men manglende bevillinger har hindret den videre udvikling.

Rigsarkivets læsesal set fra publikumsindgangen. Kapaciteten er blevet udvidet flere gange, men er fortsat utilstrækkelig.

Ressourcer

Bygninger

Rigsarkivets bygningsmasse består endnu hovedsagelig af de fire bygninger, som institutionen fik i årene 1908-10. Hovedbygningen blev overtaget efter Det kgl. Bibliotek, som flyttede ind i sin nuværende bygning på den anden side af bibliotekshaven. Hver af de fire høje etager blev delt midtvejs af et gulv af jerngitre, således at bygningen fik otte etager. Størstedelen af dem blev besat med reoler med flyttelige træhylder. Antallet af kontorer og værksteder er siden blevet udvidet på bekostning af magasinpladsen. Mellem Hovedbygningen og Tøjhusmuseet ligger Harsdorffbygningen, mellem Hovedbygningen og Kancellibygningen ligger den oprindelige arkivbygning, Gehejmearkivet, og vinkelret på denne ligger Proviantgården, hvoraf Rigsarkivet disponerer over den nordlige del. I 1970'erne opnåede Rigsarkivet en del udvidelser af kontorarealerne. I 1972 lejede Boligministeriets Ejendomsdirektorat 24 kontorer til arkivet i ejendommen H. C. Andersens Boulevard 38. I 1973 overtog Rigsarkivet en etage af den nordlige pavillon i bibliotekshaven og i 1974 resten af bygningen med i alt 12 kontorer. I disse bygninger rummes Rigsarkivets kontorer, værksteder og læsesale. Lokaleforholdene er til trods for de nævnte udvidelser utilstrækkelige, der er for mange medarbejdere i værksteder og kontorer, ikke engang alle arkivarer har eget kontor.

Værre er situationen for arkivalierne. Magasinerne på Slotsholmen rummer nu mindre end halvdelen af Rigsarkivets ca. 90 hyldekilometer arkivalier. Resten er opstillet i et stort antal magasiner. Rigsarkivet har lånt magasiner i Christian IV's bryghus på Slotsholmen, i landsarkiverne i København og Viborg og i Jægersborg kaserne. Man har måttet leje magasiner i Søkvæsthuset – et upraktisk, uopvarmet, brandfarligt magasin, som Rigsarkivet fik til midlertidig brug i 1935! – desuden et stort magasin i I/S Amager Forbrænding og et lille magasin i Esrom Kloster. Den spredte opstilling af arkivalier betyder, at ekspeditioner og undersøgelser bliver vanskeligere, tilsynet bliver usystematisk, og pladsmangelen har medført sammenstuvning til skade for arkivalierne og forsinkelse af arbejdet.

Den ydre vedligeholdelse af bygningerne på Slotsholmen varetages af Boligministeriets Ejendomsdirektorat, som også afholder udgifterne til varme, elektricitet, vand, rengøring og telefoner. Fra og med 1981 har Rigsarkivet selv skullet afholde udgifterne til indre vedligeholdelse. Bygningerne er gamle, og vedligeholdelsen er ikke så god, som den burde være. Taget over Hovedbygningen havde

været utæt i mere end 10 år, da det blev fornyet i 1980/81. Det nye kobbertag er tæt, men tagene over de andre bygninger er ikke tætte.

I 1979 blev planerne om at opføre et annex til Rigsarkivet lagt til side, og det blev besluttet i stedet at leje magasinplads. I løbet af foråret 1982 lejer Rigsarkivet et stort magasin i Glostrup, hvor arkivalier fra de mange udmagasiner skal samles. Også fra Slotsholmen skal en del arkivalier udflyttes, og på den tomme plads skal der indrettes nye læsesale, kontorer og værksteder.

Personale

Rigsarkivet har i 1982 86 stillinger, fire af dem er ubesatte, til gengæld er der midlertidigt oprettet fire til gennemførelse af sikkerhedsfotografering. Stillingerne fordeler sig således:

Chefer, arkivarer og arkivofficerer	32
Arkivsekretærer	11
Kontorfunktionærer	19
Teknikere (4 konservatorer, 3 fotografer, 2 fotooperatører, 1 bogtrykker)	10
Vagtmester og arkivbetjente	12
Andre	2
I alt	86

Personaletallet har stået stille siden midten af 1970'erne til trods for, at Rigsarkivets opgaver er vokset hvert år. For at få vigtige arbejder udført, beskæftiger Rigsarkivet 30-40 medarbejdere på særlige ordninger, som finansieres af stat eller kommuner: 15 medarbejdere arbejder under beskyttede forhold, de er ansat permanent, og flere af dem har været i arkivet i 10-15 år. Et lignende antal medarbejdere er ansat 6-9 måneder ad gangen ved beskæftigelsesfremmende foranstaltninger. Endelig har Rigsarkivet i 1982 to EFG-elever på en midlertid bevilling. Fra tid til anden beskæftiger arkivet enkelte civile værnepligtige, derimod er der ikke mere råd til at ansætte studenter.

Bevillinger

1960'erne medførte en stor ekspansion for arkiverne såvel som for mange andre offentlige institutioner. Der blev opført tre nye landsarkiver, personaletallet voksede fra 80 i 1960 til 151 i 1970, finanslovbevillingen steg fra 1,6 mio. kr. i 1960/61 til 7,4 mio. kr. i 1970/71. Fra og med 1974 fik arkiverne som de fleste statsinstitutioner stadig bevillinger, der steg fra år til år, men stigningerne var ikke store nok

til at dække pris- og lønstigningerne, så der var reelt tale om en tilbagegang.

Finanslovbevillingerne til Rigsarkivet og landsarkiverne udgør i 1982 22,5 mio. kr., hvoraf 900.000 kr. er afsat til sikkerhedsfotografering og -konservering. Rigsarkivet har til stadighed lagt beslag på lidt over halvdelen af arkivernes bevillinger.

Samarbejde og kommunikation

Rigsarkivets 125 medarbejdere er fordelt på fem afdelinger, som hver rummer flere arbejdsgrupper eller funktioner. Arbejdet bliver stadig mere professionelt og specialiseret, derfor er der et stigende behov for kommunikation og koordinering. Tidligere var rigsarkivaren og overarkivarerne stort set alene om disse opgaver, men i løbet af de sidste 12-15 år er der blevet indført et formaliseret samarbejde og en bedre informationsspredning. Siden efteråret 1968 udsendes hver 14. dag det dupliserede blad *Intern Information* med oplysninger om arkivernes forhold. I efteråret 1970 oprettedes et samarbejdsudvalg

Arkivvæsenets styrelsesform er ikke formaliseret som f.eks. universiteternes, men ved oprettelse af samarbejdsudvalg, personalemøder m. m. har medarbejderne fået indflydelse på beslutningsprocessen. Fra møde i arkivvæsenets samarbejdsudvalg 3. januar 1979, ved rigsarkivar Vagn Dybdahls tiltræden efter Johan Hvidtfeldt. Fra v. ses arkivbetjent Bent Groth Hansen, bogbinder Leif Mortensen, overarkivar Sigurd Rambusch, landsarkivar P. Kr. Iversen, overarkivar Vello Helk og (stående) rigsarkivar Vagn Dybdahl og fhv. rigsarkivar Johan Hvidtfeldt.

for Rigsarkivet og et samarbejdsudvalg for arkivvæsenet. Samarbejdsudvalgene holder faste møder hvert kvartal og i øvrigt efter behov. Tidsskriftet *Nordisk Arkivnyt*, der udgives af Rigsarkivet siden 1956, udkommer fire gange om året. Det kan naturligvis ikke omtale alle nyheder, men det giver nyttige oversigter over udviklingen i hvert af de fem nordiske lande.

Rigsarkivet har ingen personaleforening, men Arkivarforeningen (grundlagt i 1917) blev i 1971 åbnet for alle med interesse for arkivforhold og omdøbt til *Arkivforeningen*; en bred kreds af Rigsarkivets medarbejdere deltager i foreningens selskabelige og oplysende arrangementer og træffer herunder arkivfolk fra andre institutioner.

Alle faste medarbejdere er medlemmer af en faglig organisation, lokale tillidsmænd repræsenterer dem over for ledelsen. Organisationerne holder kurser og møder og informerer deres medlemmer om spørgsmål af fælles interesse. I samarbejdsudvalgene er alle organisationerne repræsenteret på personalesiden. På ledelsessiden sidder rigsarkivaren og de fem overarkivarer.

I sommeren 1979 afgav ledelse og personale i næsten fuldstændig enighed et forslag til en demokratiseret ledelsesstruktur for Rigsarkivet og landsarkivet med Nationalmuseets nye struktur som mønster. Forslaget er stadig til overvejelse i Kulturministeriet.

Afdelinger

Med baggrund i Hærens Arkivs sammenlægning med Rigsarkivet i 1971 og med hjemmel i kgl. resolution af 20. januar 1972 fik Rigsarkivet 15. april 1972 en ny afdelingsstruktur. Den deler Rigsarkivet i de fem afdelinger, som omtales nærmere i det følgende. Desuden er der fra tid til anden medarbejdere, som udfører særlige opgaver under rigsarkivarens direkte tilsyn.

Sekretariatet varetager sekretariatsforretningerne både for Rigsarkivet og for rigsarkivaren som leder af Rigsarkivet og landsarkiverne. Budget og regnskab, personaleadministration, bygningsforhold, hovedjournal og renskrivningsarbejder, udlån af arkivalier til forskere uden for hovedstadsområdet og et stort publikationsprogram er sekretariatets vigtigste arbejdsområder. De løbende kontakter med landsarkiverne og med arkiver og arkivorganisationer i udlandet varetages af sekretariatet.

Under sekretariatet hører Rigsarkivets trykkeri, der fremstiller blanketter til Rigsarkivet og landsarkivernes forbrug og et stigende antal tryksager. Tidligere skete al trykning efter maskinskrevne

forlæg, nu anvendes i stigende grad sats leveret udefra, og der er planer om at købe udstyr, så man kan fremstille egen sats.

1. afdeling tager sig af arkivalier fra den civile statsstyrelse indtil ca. 1848. Arkivalierne ordnes og registreres og afdelingen stiller dem til rådighed for forskerne på hovedlæsesalen, som rummer 40 pladser. I 1975 åbnedes i tilslutning til hovedlæsesalen to læsesale, hvor de besøgende kan ekspedere sig selv i samlinger af kopierede og mikrofilmmede arkivalier; ca. 20 mikrofilmlæseapparater er opstillet i disse læsesale. Antallet er for lavt, i det hele taget er læsesalskapaciteten for lav, men der mangler både plads og personale til at udvide den. Antallet af besøgende på læsesalene steg fra 14.500 i 1970 til 21.400 i 1980. Under 1. afdeling hører de fleste af Rigsarkivets værksteder: konserveringsværksted og fotoværksted, som i de sidste par år har fået særbevillinger til at behandle og mikrofilme truede arkivalier og endelig et lille kopieringsværksted. Chefkonservatoren kontrollerer fugt- og temperaturforhold i magasinerne for at forebygge skader, og når skader konstateres, sætter værkstedet ind med behandling. Man har et nært samarbejde med den ledende danske institution på konserveringsområdet: Konservatorskolen i København.

2. afdeling modtager arkivalier fra den civile centraladministration efter ca. 1848. Næsten hele afdelingens arbejdskraft er sat ind på

Rigsarkivets filmlæsesal. Mikrofilm af folketællinger, kirkebøger m.m. er opstillet på reolerne i baggrunden. Der er ofte stor trængsel om læseapparaterne.

Hærens Arkiv (nu Forsvarets Arkiver) blev i 1971 en afdeling af Rigsarkivet. Forbindelsestrappen mellem Gehejmearkivbygningen og Hærens Arkivs magasiner i Proviantgården blev indviet 9. juni 1972 af rigsarkivar Johan Hvidtfeldt (th.) og hærarkivar, oberst E. Weigaard Jørgensen (tv.). Foto: Jørgen Nielsen.

at styrke kontakten med arkivskaberne. Ved besøg i institutionerne kontrolleres det, at arkivalierne opbevares under forsvarlige forhold. Afdelingen yder vejledning, når institutioner skal have nye journalplaner og godkender nye journalsystemer, inden de tages i brug. Det er vigtigt, at journalplanerne både er gode hjælpemidler i det daglige arbejde og gør det muligt at foretage forsvarlig kassation, inden aflevering finder sted.

Afdelingen deltager sammen med Administrationsdepartementet i udviklingen af et program for mikrofilmning af arkivalier i forvaltningen. Sammen med Administrationsdepartementet og Datacentralen har Rigsarkivet siden 1980 været med til at etablere en halv snes edb-baserede journaler.

De institutioner, som har afleveret arkivalier til Rigsarkivet, kan når som helst hjemlåne dem, men da der nu normalt kun kan afleveres arkivalier, som er 30 år gamle, er antallet af hjemlån synkende. I de sidste par år har pladsreserverne været så dårlige, at mange store afleveringer har måttet afvises.

Afdelingens ressourcer er kun tilstrækkelige til at udføre nogle få registreringsarbejder, og også arbejdet med kassation af arkivalier hæmmes af mangel på arbejdskraft.

3. afdeling, Forsvarets Arkiver, modtager arkivalier fra alle lokale enheder og institutioner under hæren, flåden, luftvåbenet og hjemmeværnet; arkivalier fra de militære ministerier hører under 1. og 2. afdeling. 3. afdeling foretager inspektion af arkivdannelsen og arkivplejen i forsvarets institutioner og vurderer arkivalier med henblik på kassation. Ligesom for 2. afdeling gælder det, at der er for få ressourcer til feltarbejdet og især til det krævende kassationsarbejde. 3. afdeling har egen læsesal, eget bibliotek og en betydelig portræt- og billedsamling.

4. afdeling tager sig af arkivalier af privat proveniens, d.v.s. arkivalier skabt af private personer eller af partier, foreninger eller organisationer. Disse arkivalier er privat ejendom og kommer normalt kun til Rigsarkivet, fordi afdelingen sætter sig i forbindelse med arkivskaberne. Når det gælder erhvervelsen af private arkivalier, er der truffet grænseaftaler med Det kgl. Bibliotek og Erhvervsarkivet.

I nær forbindelse med privatarkiverne står Rigsarkivets håndskriftsamling, som rummer samlinger især om historie og personalhistorie. 4. afdeling ordner og registrerer mange privatarkiver og udsender hvert år en halv snes registraturer, men arbejdskraften er for lille i forhold til opgaverne, så mange arkiver får kun en nødtørftig ordning. Overflødig materiale fjernes fra arkiverne, men der foretages ingen egentlig kassationsbehandling. 4. afdeling bestyrer Rigsarkivets bibliotek.

Landsarkiverne

Indledning

Landsarkivernes forhold i de sidste 25 år er stærkt præget af den eksplosive samfundsudvikling, der satte ind i 1950'erne. Fra en næsten torneroseagtig tilværelse med beskedent tilvækst på grund af pladsmangel og jævn, men langsom stigning i besøgstal og anden aktivitet blev de draget ind i en sand strømhvirvel af forandringer og problemer. De gode tider i 1960'erne gav anledning til optimistisk tro på, at en lang ørkenvandring var forbi, og at der omsider var udsigt til varig balance mellem opgaver og ressourcer. Nye arkivbygninger, hårdt savnet i et par menneskealdre, rejste sig, først i Viborg, siden i København og Åbenrå. Odense nåede derimod ikke at komme med. Personalet øgedes, og moderne teknik holdt sit indtog.

Men også opgaverne voksede, og det stærkere end man kunne forudse. Store mængder arkivalier, som den offentlige administration i lang tid ikke havde kunnet aflevere efter de gældende bestemmelser, væltede ind i de nyopførte arkivmagasiner, ofte i en tilstand, der lod meget tilbage at ønske, fordi embederne under dårlige forhold i overfyldte arkivrum på utætte lofter og i fugtige kældre ikke havde kunnet gennemføre den nødvendige arkivpleje, også om viljen havde været den bedste, hvad den tilmed næppe altid var. Disse afleveringer stillede enorme krav til ordning og registrering og ofte tillige til konservering. Fugtskadede, nedslidte og musegnavede arkivalier er ikke et fænomen, der kun hører hjemme i svundne århundreder. Og disse kilometervis af nyere forvaltnings- og domsakter øgede drastisk den dokumentationsforpligtelse, landsarkiverne har over for administrationen og de private, som i retligt øjemed har brug for oplysninger, f.eks. om gamle servitutter og adkomster eller i familieretlige anliggender.

Og samtidig har benyttelsen af arkivalierne til forskningsbrug taget et hidtil uset opsving. Antallet af professionelle forskere er flerdøbet. Bl.a. den øgede fritid og bilismens udbredelse har gjort det muligt for et stigende antal historisk engagerede amatørforskere at dyrke interessen for lokalhistorie og slægtsforskning. Den er sandsynligvis blevet stimuleret af de store omlægninger i den offent-

lige administration, først og fremmest kommunalreformen i 1970, og har tildels sit udspring i de store omflytninger af befolkningen, der er sket i de sidste generationer. Man søger tilbage til sine rødder, hvor slægten levede i århundreder, og man søger at orientere sig, også historisk, i det nye lokalsamfund, hvor man nu er sat. Landsarkivernes læsesalsbesøg blev fra ca. 10.000 i 1955 næsten 4-doblet til ca. 37.000 i 1980.

Men med oliekrisen i 1973 vendte den økonomiske udvikling, og år for år begrænsedes ressourcerne, mens opgaverne øgedes i uformindsket tempo. Næsten halvdelen af væksten i læsesalsbesøget er sket efter 1973. Og imens vokser og kompliceres den offentlige lokalforvaltning. Dens arkivdannelse accelererer kraftigt, og det er landsarkivernes vanskelige og ansvarsfulde opgave at se til, at det, som ikke har væsentlig betydning for den historiske og samfundsvidenskabelige forskning, kasseres, og at det bevaringsværdige bliver afleveret og tilgængeliggjort. Det stiller store og stigende krav til feltarbejdet.

Funktion

Landsarkiverne har en dobbelt funktion. Dels er de centralarkiver for den offentlige lokalforvaltning, som de desuden er arkivmyndighed for. De nærmere regler herom er nedlagt i Kulturministeriets bekendtgørelse af 20. februar 1976 om statsinstitutionernes arkiver og deres forhold til Rigsarkivet og landsarkiverne, der for landsarkiverne (indtil 1907: provinsarkiverne) afløste Kirke- og undervisningsministeriets bekendtgørelse af 10. marts 1891 om provinsarkiverne og embedsmændenes forhold til dem. Og dels er de forskningsinstitutioner, som stiller deres indhold til rådighed for den historiske og samfundsvidenskabelige forskning i videste forstand, og hvis videnskabelige medarbejdere, foruden at de har ansvaret for at konvertere forvaltningens arkivalske råmateriale til et let tilgængeligt forskningsmæssigt kildemateriale, foretager en egenforskning, hvis formål bl.a. er at kvalificere dem som vejledere for andre forskere og til at vurdere arkivaliernes forskningsværdi med henblik på bevaring eller kassation.

Mens Rigsarkivet modtager arkivalierne fra centraladministrationen og andre landsdækkende offentlige institutioner, er det landsarkivernes pligt, hvert inden for sit geografiske område, at modtage arkivalierne fra den statslige lokalforvaltning, som tilsvarende har pligt til aflevering. Desuden er det i arkivloven af 30. marts 1889 bestemt, at kommunale arkivalier kan afleveres til landsarkiverne.

Om pligt er der ikke tale for kommunernes vedkommende, bortset fra visse særlige grupper, f.eks. arkivalier vedrørende borgerligt ægteskab og folkeregisterarkivalier. Endelig åbnede arkivloven ved at nævne godsarkiverne også mulighed for landsarkiverne til at modtage historisk værdifulde private arkivalier. At der i de gamle godsarkiver også indgår visse arkivalier, især skifteprotokoller, af offentligretlig karakter, fordi godsejeren i enevældens dage også i visse henseender var myndighedsperson i forhold til sine fæstebønder, er en anden sag.

Afgrænsningen af landsarkivernes virkefelt indbyrdes og over for andre institutioner er dels geografisk og dels sagligt bestemt, men er ikke ganske uden problemer – større eller mindre. Hvad angår statsadministrationen er skellet mellem Rigsarkivet og landsarkiverne bestemt af, om den er central eller lokal. Denne afgrænsning rummer normalt ikke problemer, og rigsarkivaren har efter arkivbekendtgørelsen myndighed til at afgøre tvivlstilfælde. F.eks. sorterer Justitsministeriet og Højesteret arkivmæssigt under Rigsarkivet, landsretterne, de øvrige domstole, politimesterembederne og statsadvokaturerne under landsarkiverne. Om den centrale myndighed har domicil i hovedstaden eller i provinsen, er derimod uden betydning. Kystinspektoratet i Lemvig og Direktoratet for Egnsudvikling i Silkeborg sorterer som landsdækkende myndigheder under Rigsarkivet. For landsarkiverne indbyrdes består det problem, at enkelte institutioners grænser ikke følger landsarkivernes. Østre Landsret i København omfatter også Fyn, og Vestre Landsret i Viborg både Nørre- og Sønderjylland. Haderslev bispeembede omfatter både Sønderjylland og de sydøstlige dele af Nørrejylland, o.s.v. Arkivbekendtgørelsen af 1976 bemyndiger rigsarkivaren til at træffe afgørelse om fordeling mellem landsarkiverne af sådanne myndigheds arkivalier, og enkelte delinger har tidligere fundet sted, senest i 1960'erne ved overførsel fra det nørrejske til det sønderjyske landsarkiv af journalsager vedr. sønderjyske lokaliteter i Ribe stiftamts arkiv. Praksis er dog gået i retning af, at lade sådanne »skrævende« myndigheders arkiver forblive udelte hos det landsarkiv, i hvis område de har deres faste domicil, hvis deling er forbundet med væsentlige ulemper.

Et specielt tilfælde i den geografiske grænsedragning mellem landsarkiverne udgjorde tidligere Samsø, som hørte under Århus stift og dermed i gejstlig henseende til Nørrejylland, mens øen i verdslig henseende som en del af Holbæk amt hørte til Sjælland. Ved kommunalreformen i 1970 og de følgende administrationsomlægninger for domstole og politikredse blev Samsø gjort »nørrejysk« også i verdslig henseende.

Hvad den kommunale forvaltning angår, eksisterer der ikke i dag geografiske grænseproblemer. Men den omstændighed, at der ikke er fastsat generel afleveringspligt til landsarkiverne for kommunale arkiver, har i de senere år rejst visse problemer i forholdet til de lokalhistoriske arkiver.

Flest afgrænsningsproblemer forekommer inden for privatarkivsektoren. På dette område består der selvsagt ingen afleveringspligt, og det er helt den private arkivejers afgørelse, om han vil aflevere sine arkivalier, og i givet fald hvor. Da aflevering af privatarkiver imidlertid oftest sker på initiativ fra arkiver, biblioteker og museer, sjældnere fra arkivejeren selv, beror fordelingen dog faktisk i ret høj grad på principper, som disse pr. tradition accepterer, eller burde acceptere, indbyrdes. Fra gammel tid var det reglen, at privatarkiver fra fremtrædende personer inden for videnskab, litteratur og kunst søgtes opbevaret i Det kongelige Bibliotek og andre videnskabelige biblioteker, mens opbevaring af privatarkiver efter personer, der har gjort sig gældende i den politiske verden eller på andre af samfundslivets områder, var en opgave for arkivvæsenet. Inden for dette har arbejdsfordelingen svaret til den, der gælder administrationsarkivalier, nemlig at arkiver fra personer og institutioner m.v., hvis virke var landsomfattende eller på anden måde særlig betydningsfuldt, søgtes indsamlet af Rigsarkivet, mens landsarkivernes domæne er personer og institutioner, der mere har virket på det lokale plan.

Inden for den private sektor har forholdene ændret sig meget i de senere tiår med oprettelsen af Erhvervsarkivet og fremvæksten af de lokalhistoriske arkiver. Det er naturligt, at Erhvervsarkivet tager sig af de arkivalier, som stammer fra erhvervsvirksomhederne, deres ledere og organisationer. Hvad angår de lokalhistoriske arkiver, må deres naturlige virkefelt være private arkiver – personers, virksomheders og foreningers – på det helt lokale plan, hvor landsarkiverne og Erhvervsarkivet efter deres sigte og muligheder ikke virker.

At der alt i alt på privatarkivernes område er ret flydende grænser, følger af sagens natur. Men det er trods alt næppe så meget her som på det kommunale og halvoffentlige område, at man i landsarkiverne kan savne de mere faste og fra alle sider respekterede grænser, der på langt sigt er forudsætning for et frugtbart og gnidningsfrit samvirke mellem de forskellige arkiver og andre institutioner, som giver sig af med opbevaring af arkivmateriale.

Forholdet til statsadministrationen

Det generelle grundlag for landsarkivernes virksomhed er foruden arkivloven af 1889 Kirke- og undervisningsministeriets bekendtgørelse fra 1891, der dog nu på de fleste punkter er afløst af Kulturministeriets bekendtgørelse af 20. februar 1976. Hertil slutter sig en lang række ældre og nyere bestemmelser, der bl.a. fastlægger reglerne for de enkelte myndigheder om aflevering og kassation. Da 1976-bekendtgørelsen kun omfatter statsadministrationen, er § 4 i 1891-bekendtgørelsen, der handler om kommunale og private arkivskabere, forblevet i kraft.

En vigtig side af landsarkivernes forhold til embederne er tilsynet med deres arkiver. 1891-bekendtgørelsen indeholdt den bestemmelse, at der ved ethvert embedsskift skulle foretages en formel arkivoverlevering, og at landsarkivaren som regel burde være til stede, når det drejede sig om større embeder, og at han altid skulle være det, hvis en af parterne ønskede det. Ved retsreformens gennemførelse i 1919 blev det for domstolene og politimesterembedernes vedkommende gjort til pligt for landsarkivarerne at foretage arkiveftersyn hvert 5. år. Senere er denne tilsynspligt udvidet til andre embeder, 1958 til amterne og 1963 til amtstuerne. I praksis er også andre end disse myndigheders arkiver blevet tilset, og ved 1976-bekendtgørelsen er tilsynspligten gjort generel og suppleret med bemyndigelse for rigsarkivaren til at fastsætte de nærmere bestemmelser herom og at give regler for førelse af arkivfortegnelse hos alle statslige myndigheder og institutioner. Denne tilsynspligt havde allerede tidligere gradvis afløst bestemmelsen om tilstedeværelse ved embedsoverlevering som mere egnet til formålet: at varetage arkivvæsenets og dermed forskningens interesser i en forsvarlig opbevaring og behandling af arkivalierne og modvirke uretmæssige kassationer. Med 1976-bekendtgørelsen må den gamle ordning anses som også formelt bortfaldet.

Med den enorme vækst, der i de senere årtier er sket i den offentlige forvaltning – man regner i dag med en bruttotilvækst i arkivmassen i størrelsesordenen 50.000 hyldemeter om året for den statslige central- og lokaladministration og den kommunale forvaltning tilsammen – er styringen af arkivdannelsen selvsagt blevet et stort problem. Det er indlysende, at man hverken bør eller kan bevare så store papirmængder. Hvis der skal kunne foretages en både administrativ og forskningsmæssig forsvarlig sondring mellem de arkivalier, der må bevares, og dem, der uden væsentlig skade kan tilintetgøres, er det imidlertid nødvendigt, at der sker en planlagt styring gennem journalplaner for administrationen, der gør det

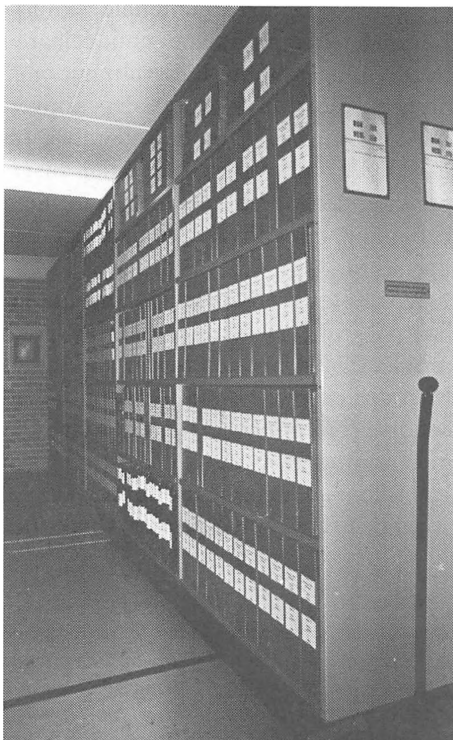

Trods landsarkivernes tilsyn med embederne forestod der ofte et stort ordningsarbejde, når de ældre embedsarkiver blev afleveret. Med det øgede samarbejde mellem arkivvæsen og administration er

muligt for denne selv at udskille de grupper, som det anses for rimeligt at kassere. At lade arkiverne, som i forrige tider, modtage alle arkivalierne i rå tilstand til sortering og registrering, ville kræve arkivbygninger af et helt andet omfang end det nuværende og et mangedoblet personale.

Arkivvæsenet er derfor siden 1950'erne aktivt gået i samarbejde med administrationen om at udarbejde generelle kassationsplaner, undertiden kombinerede journal- og kassationsplaner. Den første omfattede amterne og kom i 1958. I 1960 fulgte bestemmelser om journalisering og arkivering ved domstolene og i 1963 et tilsvarende cirkulære for politimesterembederne. Flere andre er fulgt efter siden. Den største samlede kassationsplan for den offentlige forvaltning er Indenrigsministeriets bekendtgørelse af 29. april 1981 om kassation i kommunernes arkiver. Undersøgelser, som Landsarkivet for Nørrejylland har foretaget under cirkulærets tilblivelse, synes at vise, at kassationsgraden efter denne bekendtgørelse vil blive i størrelsesordenen 80%.

dette problem nu væsentlig mindsket. Billedet viser et jysk dommerkontors ældre arkiv før og efter ordning i Landsarkivet i Viborg. Foto: Ejvind Rasmussen.

Indførelsen af journal- og kassationsplaner, som med arkivvæsenets medvirken sker gennem de pågældende ressortministerier, er fulgt op af møder og kurser, som landsarkiverne enten selv har afholdt eller medvirket ved, for institutionernes chefer eller dem, som i det daglige arbejder med journal- og arkivproblemerne.

En speciel form for tilsynsvirksomhed er den, som landsarkiverne i 1967 fik tillagt med kirkebogsføringen hos de anerkendte trossamfunds præster, og som svarer til den, som provsterne udøver på biskoppernes vegne over for folkekirkens præster.

Det følger af landsarkivernes ansvar over for administrationens arkiver, at de nøje må følge administrationens udvikling og alle større ændringer i dens ressortmæssige og territoriale grænser. Allerede i 1960'erne havde sådanne ændringer fået et betydeligt omfang i forhold til tidligere. Der fandt f.eks. mange frivillige kommunesammenlægninger sted. Men navnlig i 1970 og de følgende år udløste kommunalreformen en mængde administrative omlægninger. Af særlig betydning var det, at opgavefordelingen mellem

den statslige og den kommunale sektor i væsentlig grad forrykkedes. Foruden en lang række umiddelbare arkivalske problemer har overflytningen af store forvaltningsområder fra staten til kommunerne medført, at disse områders arkiver er flyttet fra en sektor, som har afleveringspligt og er undergivet tilsynspligt, til en sektor, der har frivillig aflevering og er uden tilsyn. Set fra et forskningssynspunkt er dette irrationelt, da det for forskningen naturligvis er uden betydning, om arkivalierne dannes i den ene eller den anden offentlige sektor.

Kontakten med de arkivdannende myndigheder og institutioner har på grund af den geografiske spredning altid frembudt større problemer for landsarkiverne, især de to store, end for Rigsarkivet. Med den eksplosive vækst i administrationen og arkivdannelsen er behovet for en løbende og tæt kontakt, feltarbejdet, vokset stærkt, men samtidig er de i 1970'erne vigende ressourcer en alvorlig hæmsko på dette arbejdsområde. Det føles i denne situation som et stigende behov, at der gennem forskrifter og trykte vejledninger kan

Den seneste »opfindelse« inden for arkivkonservering er frysetørring. Her er et parti vandskadede arkivalier fra Brande kommune på vej ind i et »frysetørringskabinet« hos Dansk Fryse-Tørring ApS i Kirke-Hyllinge. Fra venstre konservator Aksel Weihrauch, Landsarkivet for Nørrejylland, konservator Arne Møller Pedersen, Rigsarkivet, og driftsleder Erik Ellesøe Hansen, Dansk Fryse-Tørring ApS. Foto: Dansk Fryse-Tørring ApS.

gives institutionerne fyldige anvisninger på håndteringen af deres arkiver.

Mange farer truer arkivalierne, inden de når frem til landsarkiverne. Fugt, oversvømmelser – eventuelt som følge af rørsprængninger i arkivrummene – og brand er vel de mest umiddelbare. Ikke sjældent må landsarkivernes konservatorer rykke ud i sådanne tilfælde med råd og bistand. I 1980 var der f.eks. en større brand i Vestre Landsrets arkiv, og i 1981 blev en stor del af Brande kommunes arkiv sat under vand ved oversvømmelse af Brande å. Forskrifter for den offentlige forvaltnings arkivrum, som kendes fra andre nordiske lande, må anses for meget ønskelige.

Den største fare for institutionernes arkivalier er dog pladsmangel i landsarkiverne. Erfaringerne fra før nybyggerierne viser, at stop for regelmæssige afleveringer til landsarkiverne hurtigt medfører fare for uohensigtsmæssig anbringelse eller uretmæssige kassationer. Med den voldsomme vækst i administrationens arkiver i de seneste tiår, må man frygte en tilsvarende forøgelse af denne risiko. Desværre står landsarkivet i Odense, og navnlig landsarkivet i Viborg, igen i den situation, at kun de mest uafviselige afleveringer kan modtages.

Forholdet til kommunerne

Om de kommunale arkivalier gælder det med enkelte undtagelser, at de ikke som de statslige er afleveringspligtige til landsarkiverne. Men det hedder i kommunaloven af 31. maj 1968, at kommunalbestyrelsen skal drage omsorg for, at de opbevares på betryggende måde. Ifølge arkivloven af 1889 *kan* de afleveres til landsarkiverne. Og i den endnu gældende § 4 i 1891-bekendtgørelsen hedder det bl.a.: »Kommuner, godser og private personer kan til provinsarkivet aflevere sådanne arkivalier, som skønnes at kunne have historisk betydning. De vil derefter blive gennemarbejdede, registrerede og gjort tilgængelige på samme måde som embedsarkiverne«.

Som helhed er de kommunale arkiver relativt sent blevet et problem for arkivvæsenet. De by- og amtskommunale arkiver er blevet afleveret i vid udstrækning. Derimod var de sognekommunale arkiver tidligere ikke genstand for stor interesse hverken fra forskernes side eller hos landsarkiverne, der under håbløs pladsmangel havde nok at gøre med at tage imod det mest uafviselige fra den statslige sektor. Heller ikke sognekommunerne selv udfoldede noget synderligt initiativ, og kun få af deres arkiver fandt vej til landsarkiverne før arkivudvidelserne.

Holdningen til primærkommunernes arkiver er i dag af flere grunde helt ændret. Dels har forskningen skiftet interesseområder

og retter i stigende grad søgelyset mod samfundets fundament og de nærmere forudsætninger for det nutidige samfund, f.eks. også selve udviklingen af det lokale selvstyre. Dels er væksten i de kommunale opgaver og dermed den forskningsmæssige værdi af de kommunale arkivalier øget. Især siden kommunalreformen i 1970, der reducerede primærkommunernes antal fra godt 1300 til 275, er der sket en omfattende overflytning af opgaver fra statsligt til kommunalt regie.

Sammenlægningen af primærkommuner, som på frivillig basis allerede var begyndt i 1960'erne, samtidig med at landsarkiverne i København og Viborg fik deres kapacitet stærkt forøget, var også i sig selv en vigtig anledning for landsarkiverne til at gribe ind og forsøge at hindre, at arkiverne fra de nedlagte sognekommuner blev adspalttede og mere eller mindre gik til grunde. Gennem henvendelser til kommunerne søgte man at gøre opmærksom på problemerne. Med henblik på at fastholde overblikket over de gamle kommuner og holde rede på forholdet mellem dem og de nye kommunale enheder udsendte Landsarkivet for Nørrejylland i 1976 den landsomfattende publikation »Danske landkommuner 1842-1970. Fortegnelse over kommuner under dansk landkommunal lovgivning. Med omlægninger og nyere grænseændringer«. I øvrigt søgte de enkelte landsarkiver at få afleveret så mange af de nedlagte kommuners arkiver som muligt, og navnlig på Fyn lykkedes det at få en stor procentdel af dem i hus, ofte helt frem til 1970. Af de øvrige landsarkiver måtte det nørrejske efterhånden på grund af den allerede forlængst forudseelige pladsmangel optræde mere tilbageholdende og normalt sætte afleveringsgrænsen ved socialreformen i 1933, som i sig selv medførte øget vækst i de kommunale arkiver.

At de kommunale arkiver, både amtskommunernes og primærkommunernes, i dag frembyder store problemer, fremgår af det forhold, at deres samlede arkivdannelse ved et ganske vist ret usikkert skøn i 1975 blev anslået til henholdsvis 13.300 og 16.700 eller i alt 30.000 hyldemeter om året. På grundlag af en lidt senere eksakt opmåling af Viborg kommunes arkivdannelse nåede man i Landsarkivet for Nørrejylland frem til et tal for hele landet på ca. 20.000 hyldemeter for primærkommunerne, altså en bekræftelse på at skønnet nok ikke er helt urealistisk. Antages det, ligeledes på basis af Viborg-undersøgelsen, at ca. 80% heraf kan kasseres efter den kommunale kassationsbekendtgørelse af 29. april 1981, fås en årlig nettotilvækst på ca. 4.000 hyldemeter, der fordelt efter befolkningstallet skulle give ca. 1860 hyldemeter til det sjællandske, ca. 350 hyldemeter til det fynske, ca. 1600 hyldemeter til det nørrejske og ca. 190 hyldemeter til det sønderjyske landsarkiv. Selv taget i betragtning at København, Frederiksberg og enkelte større kommu-

ner har egne stadsarkiver eller stadsarkivlignende ordninger, og det måske kan antages, at stadsarkiver i fremtiden vil blive oprettet i flere af de største kommuner, vil der givetvis i fremtiden blive stillet store krav om ressourcetilgang til landsarkiverne, hvis de skal kunne klare de arkivproblemer, som moderne kommunalforvaltning skaber.

Publikum

Landsarkivernes betjening af publikum sker først og fremmest på læsesalene. Men også fjernbetjening foregår i et vist omfang ved besvarelse af skriftlige forespørgsler, udfærdigelse af attester og udskrifter, levering af film og fotokopier samt ved udlån af arkivalier og film til brug i andre arkiver eller på biblioteker, som kan yde sikkerhed for arkivaliernes forsvarlige benyttelse og opbevaring.

Mens stigningen i besøget på læsesalene indtil midten af 1950'erne var moderat, er de sidste 25 år præget af en stærk og accelererende vækst. Fra 10.152 besøg i 1955 næsten 4-dobledes tallet til 36.997 i 1980. Forbruget af arkivalier er i samme periode steget fra i alt 90.814 enheder til 244.729. Til det sidste tal skal lægges et ukendt antal enheder, formentlig mindst 30.000, i form af mikrofilm og xerokopierede bind, som de besøgende på det sjællandske landsarkiv selv har betjent sig med, siden man i 1978 indførte kopiselvbetjening. En tilsvarende ordning er siden i større eller mindre omfang også gennemført ved de andre landsarkiver, i Viborg siden omdannelsen i december 1980 af den tidligere reservelæsesal til en TV-overvåget kopilæsesal med selvbetjening.

Læsesalen på Landsarkivet i Åbenrå med plads til 24 personer. Foto: Chr. Lind-Petersen.

Stigningen i besøget er ikke foregået helt parallelt ved de 4 landsarkiver og er til en vis grad sket i spring. Det gælder meget markant fra 1970 til 71, da skolerne varigt gik over til lørdagslukning og besøgstallet steg med 15,7% fra 21.537 til 24.910. For de enkelte landsarkiver har indretningen af nye læsesale medført kraftig stigning i besøgstallet. Det viser, at dårlige pladsforhold holder benyttelsen af arkiverne kunstigt nede. I Viborg medførte nybyggeriet i 1963 en stigning på over 40% målt over en 3-års periode før og efter åbningen af den nye læsesal. I København var den tilsvarende stigning godt 23% og i Åbenrå også over 40%. I Odense fulgte opførelsen af en læsesalsbarak på samme måde i 1975 af en stigning på ca. 25%. Da landsarkivet i Viborg i 1976 igen fik nye og større læsesale, steg besøget med ca. 23%. Men også uden for disse spring er der sket en kraftig udvikling, der stiller arkiverne over for alvorlige problemer. Et af dem er det stærkt øgede slid på de mest benyttede arkivalier, et andet det øgede pres på de samtidigt svindende personaleresressourcer. Et tredje problem, der i højere grad er de besøgendes eget, er den særlig stærke tilstrømning til visse årstider og på visse dage, især lørdagene. Ved landsarkivet i Viborg har den medført, at adskillige arkivgæster, også tilrejsende langvejs fra, måttet vende hjem med uforrettet sag. En overbelægning på over 30% er forekommet. Den medfører imidlertid så store gener for alle parter og et så stærkt øget slid på arkivalierne, der under disse forhold bliver hårdere behandlet, at landsarkivet har måttet rette kraftige henstillinger til de slægtshistoriske foreninger og kurser om ikke at komme gruppevis på lørdage eller andre særligt udsatte dage.

Af landsarkivernes publikum er en del personer, som søger oplysninger i retligt øjemed, især af familie- eller ejendomsretlig art. Kontakten er her overvejende skriftlig, men mange kommer dog selv på læsesalene. Ret beset hører denne del af publikum til landsarkivernes administrationsvendte side, da det drejer sig om oplysninger, som det ville tilkomme forvaltningen at forsyne borgerne med, hvis ikke arkivalierne var afleveret.

Hovedparten af landsarkivernes publikum er dog forskerne i en bred vifte fra de videnskabelige historikere eller samfundsforskere over de hel- eller halvprofessionelle lokalhistorikere til de private slægtsforskere, der i stigende grad organiserer sig i de talrige slægtshistoriske foreninger, der bl.a. afholder kurser i slægtsforskning, hvad i øvrigt også de folkelige oplysningsforbund gør. Talmæssigt vejer slægtsforskerne mest med vel over 90% af det samlede besøgstal. Særlig flittige arkivbenyttere er medarbejdere ved de slægtshistoriske firmaer, der på kommerciel basis udarbejder slægtsbøger.

Den hjælp, landsarkiverne på læsesalene kan yde de besøgende, er i princippet hjælp til selvhjælp. Arkivernes hovedindsats her består i at gøre det arkivalske råmateriale, som bliver tilbage, når kassationerne har fundet sted, så let tilgængeligt som muligt ved ordning og registrering og ved at udarbejde let håndterlige fortegnelser og andre orienterende hjælpemidler. Siden 1960'erne har alle landsarkiver udsendt talrige publikationer, der gør det lettere for forskerne at orientere sig i samlingerne og tillader dem hjemmefra at planlægge deres arkivbesøg mere hensigtsmæssigt og tidsbesparende. I visse tilfælde kan udlån til hjembyens arkiv eller bibliotek måske helt erstatte arkivrejser. Grundstammen i publikationerne udgør de såkaldte guider, der summarisk oplyser om det pågældende landsarkivs samlede indhold. Allerede i 1944 kunne landsarkivet i Åbenrå udsende sin guide med titlen »Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele. En oversigt«. Det siger sig selv, at den i dag på mange punkter er forældet og afløser en afløser. I 1966 udsendte det sjællandske landsarkiv »Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse« (revideret udgave 1977). I 1970 kom det fynske landsarkivs guide med tilsvarende titel. Og endelig i 1980-81 sluttede det nørrejyske landsarkiv rækken af med en guide i 2 bind. Men foruden guiderne har landsarkiverne udsendt talrige specialregistraturer og oversigter over vigtigere dele af deres samlinger og derved bidraget væsentligt til en mere effektiv åbning af deres indhold.

En særlig side af landsarkivernes forhold til publikum er en arkivpædagogisk virksomhed med bredere sigte, navnlig i form af udstillinger, foredrag, omvisninger og kurser. Udstillingerne har som forudsætning, at der ved nybyggerierne blev indrettet særlige lokaler hertil. Sigte kan variere noget. Således har man i Viborg lige siden 1963 haft en permanent udstilling, der viser et tværsnit af landsarkivets indhold, og hvortil der er fremstillet et fyldigt katalog, som sætter de udstillede dokumenter ind i en større historisk sammenhæng. Det gør det f.eks. muligt for lærere hjemmefra at forberede et skolebesøg på landsarkivet med maksimalt udbytte. I København har man derimod valgt at satse på skiftende udstillinger, ofte knyttet til særlige begivenheder eller mindedage, f.eks. Københavns 800-års jubilæum i 1967 eller 50-års dagen for Genforeningen.

Omvisninger, ofte forbundet med foredrag om arkivvæsenet i almindelighed eller over mere specielle temaer, foretages i stor udstrækning dels for særligt interesserede foreninger eller grupper, dels, og navnlig, for skoleklasser. Ved særlige lejligheder, f.eks. efter indvielse af nybygningerne eller ved jubilæer, har landsarkiverne holdt åbent hus for et bredere publikum, hvis motiv måske blot har

været nysgerrighed efter at erfare, hvad der i grunden gemmer sig i de særprægede arkivbygninger.

Mest målrettet er de kurser, som landsarkiverne afholder eller medvirker ved. En særlig plads har de kurser og kontaktmøder haft, som afholdes for medarbejdere ved de lokalhistoriske arkiver for at udbygge samarbejdet og give dem et fyldigt indblik i de statslige arkivers indhold og funktion. Mange kurser er også afholdt for historiestuderende, både korte introduktionskurser og flerdagesarrangementer. I vid udstrækning virker ansatte ved landsarkiverne som lærere på kurser i slægtsforskning og lokalhistorie, der ikke foregår i arkivernes regie, men ofte helt eller delvis i deres lokaler.

Forskning

Landsarkiverne indskrænker ikke deres forskningsindsats til det, som afdøde rigsarkivar Johan Hvidtfeldt lidt patetisk, men ram-mende kaldte »tempeltjenesten«: publikumsbetjeningen i videste forstand fra indsamlingen af arkivalierne til konkret bistand for den enkelte forsker. Der er ved siden af denne virksomhed tale om en egenforskning af et betydeligt omfang. Men det er vigtigt at fastholde, at der er tale om et både-og, ikke et enten-eller. Det er nok rigtigt at sige, at i rækken af forskningsinstitutioner fra de videnskabelige biblioteker over arkiverne til museerne, indtager arkiverne en mellemstilling med hensyn til egenforskning. At bibliotekerne primært er serviceorganer for brugerne, og at det ikke er nogen speciel opgave for bibliotekarerne at udmønte den viden, der gemmer sig på boghylderne, vil formentlig ingen anfægte. Næppe heller, at det i overvejende grad er museumsfolkene selv, der forskningsmæssigt må tolke og frugtbargøre museernes samlinger. Ingen vil derimod kunne gøre gældende, at udnyttelsen af arkivernes samlinger skulle være helt eller delvis forbeholdt arkivarerne. Men at de foruden deres »tempeltjeneste« også må drive egenforskning i et vist omfang, er lige så ubestrideligt, både fordi de i kraft af deres daglige omgang med arkivalierne har særlige forudsætninger, og fordi det er nødvendigt for en kvalificeret udøvelse af deres øvrige gerning. Uden selv at være aktive videnskabelige forskere kan de ikke med vægt vurdere, om arkivalier kan kasseres eller bør bevares, og de kan ikke med tilstrækkelig faglig kompetence bistå andre forskere i deres arkivbenyttelse.

Egenforskningen har flere facetter. En af dem er den, at de videnskabeligt uddannede arkivarer i 2/7 af deres tjenestetid, som er afsat hertil, med frit emnevalg udfører en forskning, der for de fleste næppe undgår at brede sig langt ind i fritiden også. En anden er den

forskning, som under forskellige former finder sted under arbejdet med at lægge arkivmaterialet til rette for publikum. Herom vidner bl.a. mange minutiøse administrationshistoriske indledninger til registraturerne over de enkelte embeders eller embedskategoriernes arkiver. En særlig omfattende egenforskning er det projekt, der, som et rådsinitiativ under Statens humanistiske Forskningsråd, siden 1976 er foregået ved landsarkiverne med tyngepunkt i det sjællandske, men hvori enkelte forskere udefra også har deltaget, og som går ud på at klarlægge større centrale problemer i dansk lokaladministrations historie. Bag projektet ligger den opfattelse, at arkivvæsenet har specielle forudsætninger gennem arkivarernes særlige ekspertise og dermed også en særlig forpligtelse til at løse denne opgave. Der knytter sig desuden den interesse til udforskningen af lokaladministrationens historie, at viden herom er en forudsætning for fuldt ud at kunne vurdere indholdet i de arkivalier, administrationen har efterladt sig, og som er en hovedkilde til det danske folks og samfunds historie. Det grundlæggende princip i al ordning af administrative arkivalier, proveniensprincippet, bygger på, at det enkelte embedes og den enkelte institutions arkiv udgør den arkivalske grundenhed, og også det kræver for dyberegående udnyttelse af arkivalierne kendskab til administrationens opbygning, virkemåde og territorielle inddeling til skiftende tider.

For at udvikle størst mulig ekspertise blandt arkivarerne er der i de senere år gennemført en vis arkivalisk arbejdsdeling. Den er noget forskelligt udformet fra arkiv til arkiv. I det nørrejyske landsarkiv blev der i 1966 gennemført en sektionsinddeling, hvorved hver arkivar som sektionsleder fik tillagt bestemte embeders eller forvaltningsområders arkiver som sit særlige område. Der har siden vist sig en klar tendens til sammenhæng mellem den enkelte arkivars arkivsektion og hans videnskabelige produktion.

Bygninger

Som situationen tegnede sig for landsarkiverne i 1950erne var pladsproblemet det alt dominerende. De gamle arkivbygninger i København, Odense og Viborg fra 1890erne og i Åbenrå fra 1933 var forlængst fyldt til randen, ja mere end det. Alle steder var pladsen udnyttet så at sige til sidste vindueskarm. Ved at sætte flere hylder oven på de eksisterende reoler og udnytte enhver mulighed for anbringelse af reoler på lofter og i nicher, hvor nogle hylde-meter kunne indvindes, lykkedes det at udvide bygningernes kapacitet med sammenlagt nogle få tusinde hylde-meter, i Viborg f.eks. med 1725

hm i 1950. I øvrigt måtte man hjælpe sig med mere eller mindre uhensigtsmæssige reservemagasiner: i Vartov i København, i Esrom kloster i Nordsjælland, i Søkvæsthuset på Christianshavn, i et tidligere ostelager i Københavns Sydhavn, på Vestre Landsrets loft i Viborg og flere andre steder. Men også plads og faciliteter for de ansatte og de besøgende savnede man. Personalet var anbragt i de ofte overfyldte læsesale mellem de besøgende. På Landsarkivet i København tjente et rum på 4-5 m² som kombineret frokost- og skrivestue samt telefonboks. Landsarkivet i Viborg fik først varme i magasinerne efter oprettelsen af fjernvarmeværket i 1953. Landsarkivet i Odense havde fået det året før, men fik til gengæld først elektrisk lys i magasinerne i 1963, – for blot at nævne enkelte eksempler.

Opførelsen af nye arkivbygninger siden 1960 oplevedes derfor som lidt af en revolution af de arkivfolk, hvis virke rækker blot 25 år tilbage. Først kom turen til Landsarkivet i Viborg, hvor der i 1961-63 blev opført en ny bygning i 7 etager, hvoraf de 2 under jorden, med en magasinkapacitet på ca. 25.000 hyldemeter og en læsesal med 36 pladser samt kontorer i stueetagen. Den officielle indvielse skete den 6. april 1964. Da var nybyggeriet ved det sjællandske landsarkiv i fuld gang. Det indledtes med opførelse af en midlertid kontor- og læsesalsbarak i november 1963, hvorefter nedrivningen af den gamle

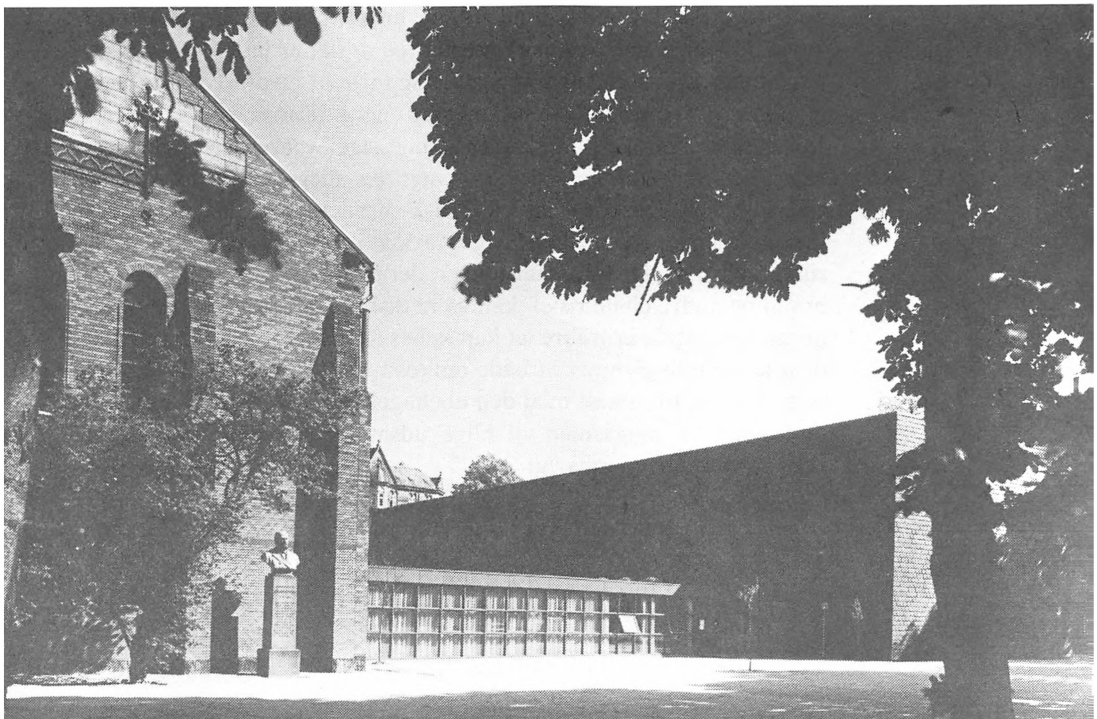
Ved opførelsen af de nye provinsarkiver i 1890'erne blev arbejdet overdraget til nogle af tidens førende arkitekter. Landsarkivet i Viborg blev således tegnet af kgl. bygningsinspektør Hack Kampmann. Foto: C. J. Zacho, ca. 1934.

læsesals-, kontor- og værkstedsbygning, der tidligere også rummede tjenesteboliger for landsarkivaren og kustoden, kunne finde sted. Opførelsen af en ny magasinfløj i 6 etager med de 2 under jorden, og en ny mellembygning i én etage med læsesal med 60 pladser, kontorer og udstillings- og foredragssal fandt sted 1964-66, og indvielsen foregik den 5. april 1967. Den nye magasinbygning, som tillige rummer konserverings-, bogbinder- og fotoværksteder samt en i 1969 påny nedlagt kustodebolig, har en kapacitet på ca. 42.000 hyldemeter. 4 år senere tog man fat ved det sønderjyske landsarkiv, hvor en ny arkivbygning opførtes 1971-73. Den blev indviet den 1. april 1974. Kapaciteten i magasinblokken, der består af 2 etager under og 2 over jorden, er ca. 13.000 hyldemeter, og læsesalen har 24 pladser. Læsesal, kontorer og konserveringsværksted er placeret i en lav bygning, der omslutter magasinblokken og er sammenbygget med den gamle arkivbygning. Et særkende ved den nye arkivbygning i Åbenrå er de rigelige opholdsarealer og den meget store foredrags- og udstillingssal med plads til mindst 125 mennesker.

Arkitekter for de tre nye landsarkivbygninger var de kgl. bygningsinspektører, i Viborg Leopold Teschl, i København Nils Koppel og i Åbenrå Jørgen Stærmosé. De nye arkivhuse fremtræder langt mere forskelligt end de tre oprindelige landsarkivbygninger i København, Viborg og Odense, skønt også disse i sin tid havde hver

Også landsarkivernes udvidelser i 1960'erne og 1970'erne blev fremtrædende eksempler på tidens arkitektur. Kgl. bygningsinspektør Nils Koppels nye bygninger til Landsarkivet i København blev præmieret i 1971. Til venstre ses Martin Nyrops arkivbygning fra 1890'erne med rigsarkivar A. D. Jørgensens buste foran.

sin arkitekt. For den nye sjællandske arkivbygning blev arkitekten i 1971 præmieret af Københavns kommune.

Inden turen kom til landsarkivet i Odense som det sidste, var konjunkturerne vendt, og byggeplanerne her er foreløbig blevet udsendt. Det fynske landsarkiv har dog opnået flere midlertidige løsninger på sine pladsproblemer. I 1968 fik arkivet opført en barakbygning til kontorer og frokoststue og i 1974 endnu én, der overtog rollen som kontorbygning, mens den første barak omdannedes til læsesal, fordi den lå mere bekvemt i forhold til magasinerne. Desuden fik man i 1970 et lejet reservemagasin i nærheden med en kapacitet på 4000 hm og i 1976 et noget fjernere beliggende med 5.200 hm.

I forbindelse med nybyggerierne eller senere er der gennemført forskellige ombygninger og hoveddistandsættelser, mest omfattende ved landsarkivet i Viborg. Her blev af brandsikringshensyn den gamle magasinbygning 1964-65 ved betondæk og brandmure opdelt i mindre enheder og i 1970 forsynet med elevator. I 1976 blev en ny hovedlæsesal med 59 og en reservelæsesal med 36 pladser indrettet på 1. sal i den gamle arkivbygning, og der gennemførtes omfattende energibesparende foranstaltninger. I 1980 fornyedes taget på denne bygning. I det sjællandske landsarkiv skete der i forbindelse med nybyggeriet en gennemgribende hoveddistandsættelse af den gamle bygning, og senere er der gennemført forbedret ventilation af læsesalen, som desuden er ændret i ekspeditionsområdet. I Åbenrå skete der ligeledes en gennemgribende indre ombygning af den bestående arkivbygning fra 1933.

Fælles for de 3 nye arkivbygninger er, at 2 af magasinetagerne er underjordiske, at magasinafsnittene er uden vinduer, at der er anvendt bevægelige compactusreoler, og at der er indbygget omfattende brandsikringsanordninger. Disse forhold medfører, at afhængigheden af tekniske installationer og energitilførsel er langt større end tidligere. Det er især sikkerhedsmæssige overvejelser, der ligger bag disse indretninger, der i mangt og meget er inspireret af erfaringer fra Tyskland under Den 2. Verdenskrig. Den opfattelse har imidlertid siden bredt sig i arkivkredse, at værdien af de sikkerhedsmæssige foranstaltninger, der rækker ud over sikring mod brand og andre civile risici, kan være diskutabel, da sikring mod en noget hypotetisk krigsfare let kan købes for dyrt med andre risici og med konstante ulemper af både omkostnings- og trivselmæssig art, men først og fremmest med den ubehagelige risiko, at arkivalierne i underjordiske magasiner vil blive udsat for betydelig skade ved længerevarende energisvigt.

Kapacitet

Tilvæksten siden nybyggerierne har været meget betydelig, dels på grund af den langvarige standsning i de normale afleveringer, dels på grund af administrationens vækst. Mens den samlede arkivaliemængde i de 4 landsarkiver i slutningen af 1950'erne udgjorde godt 26.000 hyldemeter, var den i 1981 på det nærmeste tredoblet til knap 78.000 hm. Fordelingen i 1956 var godt 10.000 hm i det sjællandske, ca. 3.000 hm i det fynske, godt 8.000 hm i det nørrejske og ca. 5.000 hm i det sønderjyske landsarkiv. I 1981 var der i de 4 landsarkiver henholdsvis ca. 26.000, ca. 12.200, ca. 27.500 og ca. 12.000 hyldemeter. Den samlede magasin kapacitet i 1981 er ca. 98.200 hyldemeter, når man ser bort fra de 2 reservemagasiner som Odensearkivet har måttet leje, indtil nye arkivbygninger kan opføres også her. Til landsarkivernes egen arkivbestand kommer for Sjællands og Nørrejylland vedkommende henholdsvis ca. 12.400 og 2.100 hm arkivalier, som tilhører Rigsarkivet og er midlertidigt deponeret i de to landsarkiver. Landsarkivet i Odense har sin arkivaliebestand på ca. 12.200 hm fordelt med ca. 3.500 hm i eget arkivmagasin og ca. 8.700 hm i reservemagasinerne. Landsarkiverne i København og Åbenrå råder endnu over ret store pladsreserver, København over ca. 11.300 hm foruden de 12.400 hm, som er udlånt til Rigsarkivet, og Åbenrå over ca. 3.000 hm. Derimod er landsarkivet i Odense og navnlig Viborgarkivet på ny ved at være i alvorlig pladsnød. Odensearkivet har endnu ca. 500 disponible hyldemeter i det ene reservemagasin, mens Viborgarkivet endnu råder over ca. 700 hm foruden den plads, der forventes frigjort, når Rigsarkivet bliver i stand til at tage sine arkivalier hjem igen.

Værksteder

Til at varetage det samlede arkivvæsens bogbinderi- og konserveringsopgaver blev der ved opførelsen af det sjællandske landsarkiv indrettet et bogbinderi, til 1942 bemanded med en bogbinder og en medhjælper. Dette år ansattes en bogbindersvend og i 1954 endnu én. Til gengæld overflyttedes lederen og medhjælperen året efter til et nyoprettet konserveringsværksted i Rigsarkivet, hvorfra han fortsatte tilsynet med bogbinderiet. I 1958 og 59 udbyggedes dette med endnu en bogbinder (som leder) og medhjælper. Samtidig forekom det, at de øvrige landsarkiver på ren amatørbasis, når der blandt de ansatte var fingersnilde personer, selv udførte nødtørftige reparations- og indbindingsarbejder. Det gjaldt i hvert fald i Viborg i

1950erne. En større udbygning af konserverings- og bogbinderikapaciteten afventede derimod opførelsen af de nye arkivbygninger. I Viborg indrettedes i forbindelse med nybyggeriet et efterhånden veludstyret værksted i den gamle arkivbygning, og der ansattes i 1963 en bogbinder, som siden er avanceret til konservator og efterhånden fik en bogbindersvend og 2 deltidsansatte bogbinderassistenter til hjælp. Bogbinderen forsvandt dog igen i 1978 som offer for sparekniven. Ved nybyggeriet på det sjællandske landsarkiv indrettedes der til afløsning af det nedrevne gamle bogbinderi et nyt stort og moderne udstyret værksted for bogbinderi og konservering, som også udbyggedes personalemæssigt og i 1980 foruden lederen var bemandede med 3 bogbindere og 4 bogbinderassistenter. Landsarkivet i Åbenrå fik ligeledes ved nybyggeriet indrettet et moderne bogbinderi og konserveringsværksted og i 1973 ansat en konservator. Ved landsarkivet i Odense ansattes en konservatorassistent i 1965, senere desuden en konservator og der indrettedes et mindre værksted.

Selv om der således er sket væsentlig udbygning af konserveringskapaciteten ved landsarkiverne, ligesom der er udviklet nye og mere rationelle konserveringsmetoder, mangler der meget i, at man kan holde trit med væksten i opgaverne. De senere års store afleveringer rummer vældige konserveringsproblemer. Det gælder bl.a. de for ejendomshistorien så betydningsfulde skøde- og pantebøger med tilhørende realregistre, der inden afleveringen fra tinglysningskontorerne ofte er slidt helt i laser. Men også det stærkt øgede læsesalsbesøg med den mangedoblede benyttelse af de centrale slægtshistoriske kildegrupper, især kirkebøgerne, har medført et slid på arkivalierne, som det med de nuværende ressourcer og metoder er umuligt at holde trit med.

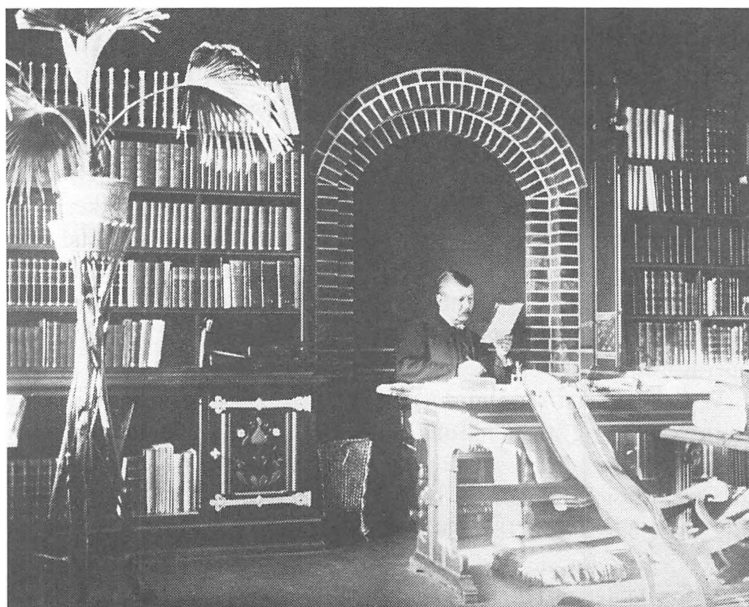
Det har givet mikrofilmningen og fotokopieringen en stærkt øget betydning som konserveringsforanstaltning og medført udbygning af fotograferings- og kopieringsværkstederne. Mens man fra 1941 havde et fotografisk værksted i Rigsarkivet, blev også indretningen af fotografiske værksteder ved landsarkiverne knyttet til nybyggerierne. Fra 1963 havde man i Viborg et lille værksted, udstyret med et mindre mikrofilmskamera og andet grej til forholdsvis begrænsede opgaver. Der blev hverken da eller siden ansat nogen fotograf, men arkivets kustode (nu vagtmester) har ved siden af mange andre funktioner også virket i denne rolle. Det sjællandske landsarkiv fik indrettet et noget større fotografisk værksted, bemandede med en faguddannet fotograf, og også i Åbenrå blev indrettet et fotoværksted, som dog kun er nødtørftigt udstyret og ikke er bemandede med en fast fotograf. I Odense savnes endnu fotograferingsmuligheder.

I 1950'erne og begyndelsen af 60'erne foretog mormonkirken foruden i Rigsarkivet i alle landsarkiverne omfattende mikrofilmninger efter at den i 1946 havde fået tilladelse til at filme arkivmateriale af slægtshistorisk betydning til The Genealogical Society i Salt Lake City. Af den store mængde film, der blev optaget, ca. 60.000 ruller, har dansk arkivvæsen modtaget en kopi, som efterhånden er stillet til rådighed for forskerne. Og i de allerseneste år er den sikkerhedsfilmning, som hidtil alene blev foretaget i Rigsarkivet, blevet udvidet til landsarkiverne i København og Viborg, der i den forbindelse har fået mulighed for at anskaffe større kameraer, fremkaldermaskiner og andet udstyr, samt modtaget mindre, midlertidige bevillinger til operatørmedhjælp.

Ved siden af mikrofilmningen har fotokopieringen i de senere år spillet en stor og stigende rolle både i betjeningen af landsarkivernes kunder, offentlige og private, og til fremstilling af brugskopier til aflastning for originalmateriale. I landsarkivet i Viborg er således alle kirkebøger før 1812/14 xerokopieret og i 1980 opstillet til selvbetjening for de besøgende. Lignende ordninger til aflastning både for de uerstattelige arkivalier og for arkivpersonalet er i større eller mindre omfang gennemført ved alle landsarkiver. Som det første anskaffede landsarkivet i København en xerokopieringsmaskine i 1966, i 1968 fulgte arkiverne i Viborg og Åbenrå og i 1969 Odensearkivet som det sidste. I Landsarkivet for Nørrejylland er der siden 1974 gennem såkaldte xerokampagner, til dato 5, udført af et til formålet oprettet konsortium, fremstillet ca. 1 mill. xerokopier til de lokalhistoriske arkiver i landsdelen. Hermed er taget et skridt frem mod en mere omfattende kopispredning, der ikke alene kan lægge benyttelsen af de centrale og stærkt benyttede arkivaliegrupper fra originalerne over på kopier, men også fra arkivernes læsesale uden for landsarkivernes mure. En mere omfattende kopispredning i form af mikrokort, der også kan købes af forskerne, er formentlig på længere sigt den eneste løsning på det problem, at navnlig slægtsforskningen synes at skulle øges til et omfang, som hverken arkivalierne eller landsarkivernes kapacitet kan holde til.

Personale

Efter en menneskealders næsten totale stilstand kom der fra slutningen af 1950'erne og navnlig i forbindelse med nybyggerierne en periode med relativt store personaleudvidelser ved landsarkiverne. Staben af tjenestemænd og andre varigt ansatte udgjorde i 1956 26 personer, fordelt på 10 landsarkivarer og arkivarer, 3 registratorer, 1

De første årtier efter landsarkivernes oprettelse i 1890'erne virker uendelig fredfyldte set med en moderne, fortravlet arkivmands øjne. Landsarkivar G. L. Wad (1854–1929) kunne have både viftepalmee og gyngestol ved sin plads på læsesalen i Landsarkivet i Odense. Foto: N. C. Bang, ca. 1900.

kustode og 5 arkivbetjente, 4 kontorfunktionærer, 2 bogbinder-svende samt 1 arbejdsmand. I 1980 var tallet steget til godt 60, men kan på grund af deltidsansættelser og vakante stillinger ikke angives helt præcist. Antallet af normerede arkivarstillinger er steget fra 6 til 13, men den reelle forhøjelse er dog kun på 5, idet en arkivarstilling ved det nørrejske landsarkiv er varigt vakant siden 1979 på grund af bevillingsnedskæringerne, og fordi man i 1976 opgav den hidtidige ordning, at det sjællandske landsarkiv til stadighed havde en arkivar fra Rigsarkivet til tjeneste som led i en uddannelsesturnus. Arkivbetjentgruppen, der omfatter betjente, kustoder og vagtmestre, er øget til 10, det tekniske personale til ca. 14 og personalet i kontorsektoren til ca. 17. Til det sidste tal skal dog anføres, at adskillige af de ansatte her udfører funktioner af udpræget arkivmæssig karakter. Men i øvrigt er denne sektors forøgelse udtryk for den stærke vækst i arkivernes administrative funktioner, både interne og eksterne. Stillingskategorien registrator, der repræsenterede en art mellemteknikergruppe mellem arkivarerne på den ene side og kontorfunktionærerne på den anden side, er med et par titulære undtagelser afløst af

den nye arkivsekretærstilling, der introduceredes i slutningen af 1960'erne som en mere systematisk uddannet mellemteknikergruppe. I 1980 var der i landsarkiverne 5 af denne kategori.

Til grupperne af fastansat personale kommer et fra arkiv til arkiv og fra tid til anden stærkt vekslende antal medarbejdere af særlig eller midlertidig karakter. Lov af 30. juni 1941 indledte en serie af love om tidsbegrænset beskæftigelse af erhvervshæmmede eller langvarigt ledige personer, og denne lovgivnings tilbud har i vekslende omfang været udnyttet af landsarkiverne siden 1942. I 1956 var ansat 15 medarbejdere af disse kategorier. Lov af 29. april 1960 om revalidering åbnede mulighed for mere permanent ansættelse af revalidender, indtil 1965 mod fuld refusion, derefter 40%. Landsarkivet i Viborg blev i 1962 godkendt som beskyttet værksted for 5 revalidender, men har af bevillingsmæssige grunde siden måttet nedskære tallet til 4, og også ved de andre landsarkiver udnyttedes loven på forskellig vis. I 1970'erne, og navnlig efter det økonomiske vendepunkt i 1973, er anden lovgivning til imødegåelse af arbejdsløshed udnyttet af landsarkiverne, herunder også foranstaltninger til at skaffe EFG-elever praktikpladser. Fra 1963 har landsarkiverne lejlighedsvis beskæftiget militærnægtere. Et forsøg fra 1963 i Viborg på samlet beskæftigelse af en større gruppe militærnægtere faldt mindre heldigt ud og blev opgivet i 1965. Men her som ved de andre landsarkiver har man siden nu og da med held beskæftiget militærnægtere enkeltvis. For ret beskedne medhjælpsbeløb har landsarkiverne desuden i en vis udstrækning kunnet udnytte studentermedhjælp, hvorved tillige en del historiestuderende har fået nyttig erhvervspraktik inden for deres fag.

Når man ser på stigningen i personaletallet, skal man vurdere det dels i forhold til det meget lave udgangspunkt, dels i forhold til den endnu stærkere vækst i de krav, der stilles til arkiverne både fra administrationen og fra forskningen. Men hertil kommer, at arbejdstidsforkortelse og øget ferie har slugt en del af tilvæksten. Og inden for de sidste 5 år er der sket en direkte tilbagegang i forhold til begyndelsen af 1970'erne.

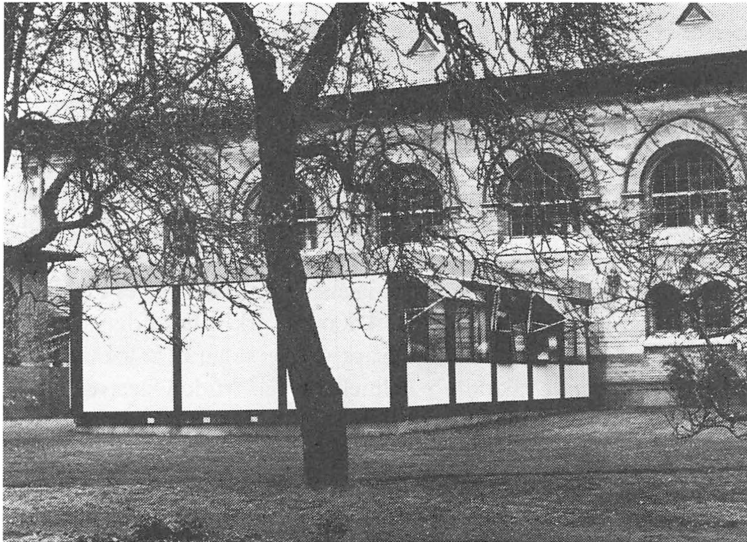
Bevillinger

Den udbygning af landsarkiverne, som er sket siden slutningen af 1950'erne, har selvsagt haft sin pris. Fra 661.700 kr. i finansåret 1958/59 er de 4 landsarkivers samlede driftsudgifter steget til 12.516.000 kr. i 1980. Det er knap en 19-dobling. Hvor stor en andel heraf inflationen tegner sig for, kan næppe oplyses eksakt, men til sam-

menligning kan anføres, at statens samlede udgifter i samme periode er mere end 25-doblet. Mere interessant er det nok at konstatere, at mens landsarkivernes driftsudgifter i 1958/59 udgjorde ca. 1/7 promille af statsudgifterne, steg andelen til godt 1/6 promille i 1966/67 for siden igen at falde og i 1980 at udgøre ca. 1/10 promille. Langt den største del af landsarkivernes udgifter går til lønninger, og foruden inflationen er det personaleudvidelserne samt den almindelige lønstigning, for tjenestemændene især efter tjenestemandsløven i 1969, der har medført den kraftige vækst i udgifterne. I de seneste år har desuden de voldsomme stigninger i varmepriserne gjort sig stærkt gældende. For alle 4 landsarkiver medførte bygningsudvidelserne markante spring i udgiftskurven. I Viborg steg udgifterne fra 403.500 kr. i 1962/63 til 534.200 kr. i 1963/64, i København fra 766.900 kr. i 1965/66 til 1.072.800 kr. i 1966/67 og i Åbenrå fra 598.200 kr. i 1972/73 til 859.500 kr. i 1973/74. Odense har ikke fået nogen ny arkivbygning, men anskaffelse af kontor- og læsesalsbaraker i 1968 og 1974 samt leje af reservemagasiner i 1970 og 76 markerer sig tydeligt i udgiftskurven. Personalemæssigt er Odensearkivet i øvrigt gradvis udbygget i samme omfang som de øvrige landsarkiver på de fleste områder.

De enkelte landsarkiver

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, Jagtvej 10, 2200 København N. Tlf. 01 393520. Det sjællandske landsarkiv begyndte sin virksomhed i 1893. Det omfatter den sjællandske øgruppe og Bornholm, der tilsammen udgør 22,8% af Danmarks areal og rummer 46,4% af befolkningen (1975). Af større embeder og forvaltningsområder hører under dets virkefelt bl.a. 6 statsamter, 6 amtskommuner, 104 primærkommuner, 1 landsret, 35 underretter, 22 politikredse, 4 statsadvokaturer, 3 udskrivningskredse, 18 tolddistrikter, 4 stifter, 39 provstier og ca. 485 pastorater. – Arkivets oprindelige bygninger, bestående af en magasinbygning, der med en mellemgang var forbundet med en mindre bygning, som rummede landsarkivarbolig (nedlagt 1961), bogbinderværksted og læsesal blev opført 1891-92 af arkitekt Martin Nyrop. Den oprindelige magasin-kapacitet var ca. 8000 hyldemeter, og læsesalen kunne rumme 16 personer. Den mindre bygning blev i 1920 udvidet, og læsesalskapaciteten blev forøget til 32. I 1964-66 opførtes med kgl. bygningningsinspektør Niels Koppel som arkitekt en ny magasinbygning med en reolkapacitet på ca. 42.000 hm. Mellem den nye og den gamle magasinbygning, hvor tidligere læsesalsbygningen havde ligget, op-

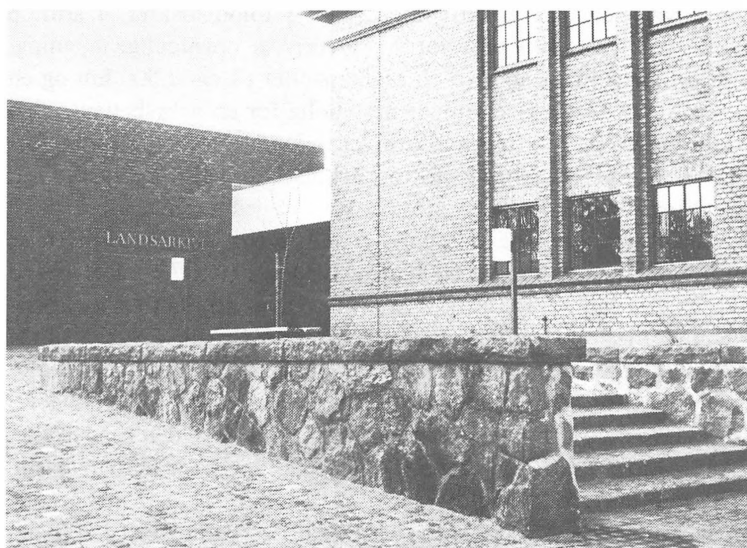
Landsarkivet for Fyn. Læsesalsbarakken fra 1968 foran magasinbygningen fra 1892-93. Foto: Landsarkivet for Fyn.

førtes omkring en lukket gårdhave en lav firfløjet mellembygning med kontorer, udstillings- og foredragssal og en læsesal til 60 personer. Den nyropske magasinbygning blev hoveddistandsat og rummer nu ca. 7.700 hm, således at landsarkivets samlede reolkapacitet er på ca. 49.700 hm, hvoraf endnu ca. 11.300 er disponible, mens Rigsarkivet for tiden benytter ca. 12.400 hm. Landsarkivets egen arkivbestand er på ca. 26.000 hm. – Arkivets indhold er beskrevet i: Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse, 1. udg. 1966, 2. reviderede udg. 1977. Landsarkivar er siden 1977 dr. phil. Sune Dalgård.

Landsarkivet for Fyn, Jernbanegade 36, 5000 Odense C. Tlf. 09 125885. Det fynske landsarkiv begyndte sin virksomhed i 1893. Det omfatter den fynske øgruppe, der udgør 8,1% af Danmarks areal og rummer 8,8% af befolkningen (1975). Af større embeder og forvaltningsområder hører under dets virkefelt bl.a. 1 statsamt, 1 amtskommune, 32 primærkommuner, 8 underretter, 4 politikredse, 1 udskrivningskreds, 2 tolddistrikter, 1 stift, 12 provstier og ca. 145 pastorater. – Arkivets oprindelige og endnu eksisterende bygninger, bestående af en magasinbygning og en hermed ved en kort mellembygning forbundet mindre bygning, der rummer landsarkivarbolig og den oprindelige læsesal, er opført 1892-93 af arkitekt Martin Borch.

Magasinkapaciteten er ca. 3.500 hm, og læsesalen havde plads til 14 personer. Som det eneste landsarkiv har Odensearkivet ikke endnu fået en egentlig nybygning. Men der blev i 1968 opført en midlertidig barakbygning til kontorer for landsarkivaren og personalet samt frokoststue, og i 1974 endnu én, der kom til at erstatte den første som kontorbygning, mens denne som bedre beliggende i forhold til magasinadgangen omdannedes til moderne læsesal med 20 pladser. Den gamle læsesal tjener herefter som arbejdsrum og mødelokale. Som midlertidig erstatning for manglende magasinkapacitet har det fynske landsarkiv lejet 2 reservemagasiner: siden 1970 et kælderlokale på 765 m² med plads til ca. 4.000 hm arkivalier i den såkaldte »Tigergård« ca. 1/2 km fra landsarkivet, og siden 1976 lokaler i den fjernere beliggende såkaldte »Palmehave« på Middelfartsvej, bestående af ca. 780 m² med plads til 5.200 hm. Landsarkivets samlede reolkapacitet er i alt ca. 12.700 hm og dets arkivbestand er på 12.200 hm. Arkivet har således kun ca. 500 hm disponible endnu. – Arkivets indhold er beskrevet i: Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse, 1970. – Landsarkivar er siden 1972 dr. phil. Anne Riising.

Landsarkivet for Nørrejylland, Lille Sct. Hansgade 5, 8800 Viborg. Tlf. 06 621788. Det nørrejske landsarkiv begyndte sin virksomhed i 1891 som det første af de 3 provinsarkiver (fra 1907: landsarkiver), der i følge arkivloven af 30. marts 1889 skulle oprettes. Det omfatter Nørrejylland til den gamle grænse ved Kongeåen, der udgør 60% af Danmarks areal og rummer 40% af befolkningen (1975). Af større embeder og forvaltningsområder hører under dets virkefelt bl.a. 6 statsamter, 6 amtskommuner, 118 primærkommuner, 1 landsret, 37 underretter, 23 politikredse, 2 1/2 statsadvokatur, 2 1/2 udskrivningskreds, 13 tolddistrikter, 4 stifter, 48 provstier og ca. 640 pastorater. – Arkivets oprindelige bygninger, bestående af en magasinbygning, der ved en mellemgang var forbundet med en mindre bygning, indeholdende landsarkivarbolig og læsesal, blev opført 1890-91 af arkitekt Hack Kampmann. Den oprindelige magasinkapacitet var ca. 5.000 hm og læsesalen kunne rumme 6-8 besøgende foruden landsarkivaren og det øvrige personale. Ved udvidelse af en del af mellemgangen indrettedes i 1935-36 en ny læsesal med plads til 18-20 personer. I 1961-63 opførtes med kgl. bygningsinspektør Leopold Teschl som arkitekt en ny arkivbygning med en reolkapacitet på ca. 25.000 hm. og med kontorer og læsesal i stueetagen. Den nye læsesal kunne rumme 36 personer. Samtidig blev forbindelsesgangen og læsesalen fra 1936 nedbrudt. Under og efter nybyggeriet blev den gamle magasinbygning væsentligt ændret i det indre. I sydenden indrettedes bogbinderi og konserveringsværk-

Indgangspartiet til Landsarkivet for de Sønderjyske Landsdele i Åbenrå, med kgl. bygningsinspektør Lehn-Petersens bygning fra 1933 til højre og kgl. bygningsinspektør J. Stærmoses bygning fra 1974 til venstre. Foto: Th. Lawaetz.

sted i stueetagen og udstillingssal på 1. sal. Og i øvrigt blev bygningen ved betondek (til afløsning af ristegulvet mellem etagerne) og ved brandmure opdelt i mindre rum. Ved endnu en ombygning i 1976 indrettedes der en ny hovedlæsesal med plads til 59 personer i et af de tidligere magasinrum på 1. sal og en reservelæsesal med plads til 36 personer i det tilstødende nordlige gavlrum. Landsarkivets samlede reolkapacitet er herefter ca. 30.000 hm, hvoraf dets egen arkivbestand fylder ca. 27.500 hm, mens Rigsarkivet for tiden benytter ca. 2.100 hm og kun ca. 700 hm endnu er disponible. – Arkivets indhold er beskrevet i: Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse, 1-2, 1980-81. – Landsarkivar er siden 1963 Jens Holmgaard.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå. Tlf. 04 625858. Det sønderjyske landsarkiv, oprettet ved lov af 28. april 1931, begyndte sin virksomhed i 1933, efter at der i en årrække var foretaget indsamling af arkivalier til et midlertidigt arkivdepot. Det omfatter den del af Sønderjylland, som blev genvundet ved Genforeningen i 1920, og som udgør 9,1% af Danmarks areal og rummer 4,8% af befolkningen (1975). Af større embeder og forvaltningsområder hører under dets virkefelt 1 statsamt, 1 amtskommune, 23 primærkommuner, 6 underretter, 4 politikredse, 1/2

statsadvokatur, 1/2 udskrivningskreds, 3 tolddistrikter, 1 stift, 6 provstier og ca. 100 pastorater. – Arkivets oprindelige bygning, indeholdende magasin med en reolkapacitet på ca. 2.500 hm og en læsesal med 12 pladser samt tjenestebolig for en arkivbetjent, men ikke som ved de 3 øvrige landsarkiver til landsarkivaren, blev opført 1931-33 af kgl. bygningsinspektør, arkitekt K. Lehn Petersen. Ved opstilling af reoler på loftet og andre steder øgedes reolkapaciteten til ca. 3.600 hm, der dog efterhånden ved særlig intensiv udnyttelse anslås at have rummet ca. 5000 m arkivalier. I 1971-73 opførtes med kgl. bygningsinspektør Jørgen Stærmose som arkitekt en ny arkivbygning med en reolkapacitet på ca. 13.000 hm, læsesal til 24 personer og en stor foredrags- og udstillingssal. Samtidig skete der en omfattende ombygning af den gamle bygning, hvorved der i stueetagen bl.a. indrettedes værksteder og lokaler til den sønderjyske lokalhistoriske samling, mens 1. sal bibeholdtes som arkivmagasin. Den samlede reolkapacitet er ca. 15.000 hm, og den nuværende arkivbestand ca. 12.000 hm. Der er således endnu ca. 3.000 hm disponible. – Arkivets indhold er beskrevet i den nu på mange punkter forældede: Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. En oversigt, 1944. – Landsarkivar er siden 1981 Hans H. Worsøe.

Erhvervsarkivet

Vester Allé 12, 8000 Århus C. Tlf. 06 – 128533

»Erhvervsarkivet, Statens erhvervshistoriske arkiv« er institutionens fulde navn, således som det står anført i lov nr. 217 af 16. juni 1962, der trådte i kraft 1. oktober samme år. Loven var grundlaget for statens overtagelse af arkivet under Ministeriet for kulturelle Anliggender; men forud var gået en lang historie – længere end til de første erhvervsarkivers oprettelse i begyndelsen af dette århundrede. Den hænger sammen med udviklingen i økonomihistorien, som den i sidste halvdel af 1800tallet formede sig i en række europæiske lande, og hvis forskere i bøger og tidsskriftsafhandlinger pegede på, at et samfunds økonomiske foreteelser var fuldt så vigtige linier at følge som de faktorer – enkeltpersoner, krige, revolutioner m.v. – man tidligere havde betragtet som væsentlige detaljer i billedet af fortiden. Hertil kom omplaceringen af borgerskabet i det 19. århundrede, der medførte en voksende indflydelse i såvel åndslivet som det politiske liv. Borgerskabet formidlede som købmænd og industriherter hovedparten af pengeomsætningen og fik derved en position, som måtte tiltrække også forskernes interesse for dets historie. En tilsvarende udvikling fandt sted, da antallet af smålandbrugere kom i vækst og fik betydning, og ligeledes da arbejderklassen blev organiseret og politisk bevidst – og herved i stand til at stille krav om forandringer i dens kår.

Grundlaget for den nye forskning fandt man i statsarkiverne, såvel de centrale som de lokale: toldregnskaber, indberetninger, ansøgninger fra erhvervs-korporationer, arkiver fra statsmanufaktur, handelskompagnier, kolonier osv. – alt sammen noget, der kunne belyse erhvervspolitiske foranstaltninger og deres virkninger, men set ovenfra og udefra. Et vigtigt led manglede: erhvervslivet selv og dets baggrund i økonomi, teknik og mennesker. Oplysninger herom skulle søges i dets egne arkiver og hos de organisationer, der varetog dets interesser. Ret hurtigt efter det middelalderlige organisationssystemets sammenbrud i forrige århundrede blev det klart, at der måtte nye organisationer til, ikke blot til varetagelse af erhvervslivets interesser over for statsmagten, men også til en intern styring af f.eks. konkurrenceforholdene og forholdet til arbejderne. De nye

organisationer, både de landsdækkende og de lokale, fik en magtfuld position i samfundet, større end lavene nogensinde havde haft, og deres arkiver er derfor blevet værdifulde kilder for den almindelige historie – også fordi de i visse henseender næster går i ét med den centrale statsadministration, ligesom de heller ikke er uden indflydelse på lokale forhold.

Omkring århundredskiftet blev tiden moden til forsøg på sikring af de økonomiske arkiver af privat proveniens. Hertil bidrog – foruden en vågnende interesse i erhvervslivet, særlig i Tyskland – en konkret begivenhed: tilintetgørelsen af arkiverne hos bankierhuset Rothschilds kontorer i Frankfurt og Neapel og senere Paris – samlinger, om hvilke man formodede, at de havde indeholdt et fornemt kildemateriale til Europas historie. Problemet kom nu for alvor til debat, og resultatet blev, på initiativ af bl.a. Düsseldorf Handelskammer, oprettelsen i 1906 af Rheinisch-Westfälisches Wirtschaftsarchiv i Köln. Eksemplet blev allerede før 1. verdenskrig fulgt i Schweiz og Holland (hvor arkivet senere, med undtagelse af dets verdensberømte bibliotek, er opløst), mens man i andre europæiske lande lod de arkiver, det var muligt at overtage, indgå i de bestående offentlige samlinger, centrale såvel som lokale. I USA har en særlig omfattende virksomhed udfoldet sig; ca. 150 institutioner, universiteter, handelshøjskoler, biblioteker m.v. har indsamlet arkivalier fra erhvervslivet. Mest kendt er de samlinger, der en årrække blev bestyret af »The Business Historical Society« ved Harvard University, og som rummer Mediciernes arkiv, købt i Italien. Samlingerne eksisterer stadig, nu under ledelse af en anden organisation; men der gøres ikke meget ud af dem, hovedparten er således endnu uordnede. Derimod er den mangeårige publikationsvirksomhed i form af monografier og et tidsskrift fortsat.

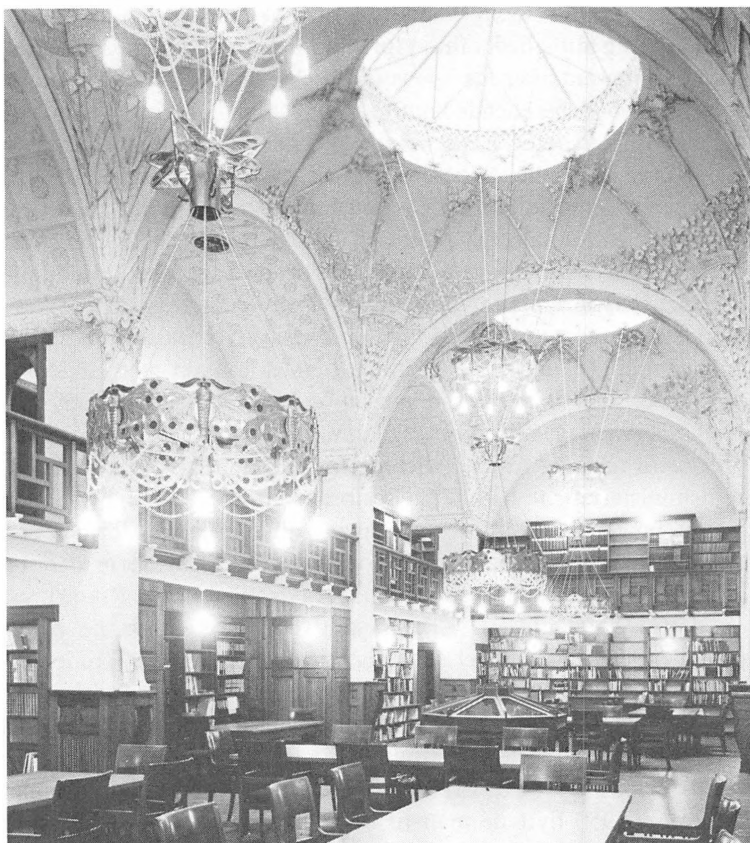
Kölnarkivet var kendt i Danmark. Den senere rigsarkivar Axel Linvald besøgte det som ung underarkivar, og han og hans chef V. A. Secher var ikke fremmede for den tanke, at noget lignende engang skulle forsøges herhjemme. Bortset fra, at statsarkiverne ved lejlighed tog erhvervsarkiver ind, der stod over for kassation, og fra, at der var ideer fremme om at kombinere et arkiv med Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, skete der dog ikke noget før i 1942 – i Århus. Når det blev Århus, hang det sammen med det nye universitet, som begyndte sin virksomhed i slutningen af 1920'erne. Byen havde godt nok siden århundredskiftet haft et stort videnskabeligt bibliotek, Statsbiblioteket; men den havde ikke noget arkiv. Da så meget i Århus Universitets første år betonedede det særligt jyske ved det, var det naturligt at tænke på at flytte Landsarkivet for Nørrejylland til den nye lærdomsby, og sådanne planer blev faktisk en tid

lang drøftet seriøst. Som bekendt blev de ikke til noget; men da der i 1942 viste sig muligheder for at forsøge med et erhvervsarkiv i stedet, trådte repræsentanter for byens kulturelle institutioner og bystyret sammen i en forberedende komité for et sådant. En vis rolle spillede det, at universitetet havde fået et økonomisk fakultet, hvis to professorer begge havde beskæftiget sig med økonomihistorie.

Arkivet, der altid har nydt godt af en udstrakt velvilje fra Århus kommune, fik lokaler på rådhuset, og her blev det i 1948 formelt oprettet som en selvejende institution. Forud var gået en indsamling, der bl.a. havde omfattet flere af provinsbyernes store gamle købmandsgårde, forretnings- og virksomhedsarkiver fra skifteretternes bobehandlinger, ligesom man havde opnået kontakt med enkelte af de landsdækkende erhvervsorganisationer. Midlerne til driften kom fra Undervisningsministeriet og Århus Kommune samt en række private firmaer og fonds. Allerede fra februar 1949 oprettede Arbejdsministeriet en beskæftigelsesforanstaltning, der i princippet endnu fungerer, men nu under mere differentierede former end tidligere. En væsentlig lettelse for økonomien medførte det, da arkivets leder og skaber Vagn Dybdahl i 1950 blev ansat i Rigsarkivet og derfra »udlånt« til Erhvervsarkivet. Foruden denne og to revalidender blev antaget fire historiestuderende som studentermedhjælpere. På en særbevilling fra Undervisningsministeriet blev det i 1952 muligt at supplere staben med endnu en arkivar, hvis stilling i 1957 også blev overflyttet til Rigsarkivet.

Lokalemæssigt førte Erhvervsarkivet en årrække en omtumlet tilværelse: 1950 flyttede man til nyindrettede lokaler i et tidligere fyrrum og ubenyttede overværelser på universitetet. Da man der, som det også havde være tilfældet på rådhuset, efter få år kom til at »fylde« for meget, gik turen 1957 til hovedbanegården for den nedlagte Århus-Hammel-Thorsø privatbane. Her var man til 1963, da man i forbindelse med statens overtagelse flyttede ind i Statsbibliotekets tidligere bygning i Vester Allé. 1969-70 blev der her indrettet en underjordisk tilbygning under opkørselsrampen mod øst, og 1978-81 er der foran den gamle bygning, i haven ned mod Århus å, indrettet underjordiske magasiner i to etager. I alt kan de to udvidelser rumme ca. 21.000 hyldemeter arkivalier, således at samlingerne i dag, inklusive fjernmagasiner, andrager ca. 40 km.

Den kontakt, man i slutningen af 1940erne fik med Industrirådet og Dansk Arbejdsgiverforening, førte i første omgang til en aflevering af væsentlige dele af de to organisationers arkiver. Men kontakten fik også en væsentlig betydning for den videre udvikling på dette område. Den blev en nøgle, der åbnede dørene mange andre steder, og følgen har været, at langt størsteparten af de lands-

Erhvervsarkivets nuværende bygning blev bygget til Statsbiblioteket i Århus i 1902. Kgl. bygningsinspektør Hack Kampmann skabte her et betagende stykke dansk jugend. Billedet viser den Store Sal. På hvælvingerne slynger den danske flora sig om navnene på nogle af nationens store kunstnere, forfattere og videnskabsmænd; lamperne er stiliserede edderkoppespind, der i glasperlernes morgendug har fanget guldsmede og sommerfugle. Såvel salen som inventaret står stort set uændret siden 1902. Foto: Ib Hansen.

landsdelsdækkende organisationer har afleveret deres – i reglen meget omfattende – arkiver til Erhvervsarkivet. Fra flere af dem modtages afleveringer hvert eller hvertandet år, således at de nu kun selv opbevarer det absolut nødvendige for administrationen.

Fusionerne i 1960erne og 70erne, især de, der fandt sted inden for realkreditinstitutioner, banker og sparekasser, medførte en veritabel eksplosion i afleveringerne. Med undtagelse af et par stykker har samtlige kredit- og hypotekforeninger afgivet deres vurderingsrap-

porter og administrative sager. Vurderingerne fylder overordentlig meget; men da de med deres rigdom på oplysninger dels af bygningshistorisk, dels af almenøkonomisk karakter (de går, især i ældre tid, meget langt »ned« i en families tilværelse) må skønnes at være af enestående værdi, er der ikke kasseret i dette materiale – der i øvrigt, for så vidt bygningerne angår, suppleres af forsikringsarkivalier (»Landbygningerne« og »Købstæderne«) efter ca. 1870. Af betydeligt omfang er også sagførerarkiverne, ca. 150 på fra 10 til 100 hyldemeter. De dækker et bredt spektrum af samfundslivet; men deres »personlige« karakter gør, at de endnu er vanskelige for interesserede at komme i lag med.

Erhvervsarkivets første samlinger var handelsarkiver, og der må nu regnes med, at de allerfleste af de gamle handelshuses og købmandsgårdes arkiver er sikrede. Hertil kommer mange tusinde småarkiver fra hele landet, hvoraf størsteparten har været underkastet retslig behandling. Et enkelt af »husene«, Plum i Assens, er der fortsat kontakt med, og der finder løbende afleveringer sted. Håndværkerarkiverne er færre, men i branchemæssig henseende nok nogenlunde dækkende. Industrien er repræsenteret i mange brancher og alle størrelser – lige fra Burmeister og Wain og Titan i København, Scandia og Thor i Randers til den lille fåmandsbetjente maskinfabrik i købstadens sidegader. Resten er meget: apoteker, arkitekter, brugsforeninger (også FDB), byggeforeninger, dagblade, fagskoler, ingeniører, mejerier, rederier, redningskorps, skibsmæglere, slagterier m.m. Generelt må det om samlingerne nok siges, at man nu i modsætning til tidligere søger at gøre dem typologisk dækkende mere end totale. Det er et spørgsmål om plads og rimelighed.

Adgangsforholdene følger i det store og hele Rigsarkivets bestemmelser, dog med de undtagelser, der er fastsat af den afleverende. Der skal således særlig tilladelse til de fleste organisationsarkiver.

Siden 1949 har Erhvervsarkivet udgivet Erhvervshistorisk Årbog og fra 1952 en skriftrække i tvangfri følge. Flere af bindene er bestillingsarbejder udført for firmaer, foreninger og offentlige myndigheder. Det bør i denne forbindelse fremhæves, at loven af 1962 direkte anfører forskningsarbejde som en af institutionens opgaver.

Erhvervsarkivet er ikke nogen dyr institution. Budgettet er på ca. 2.6 mill. kr., hvoraf ca. 2.1 mill. går til lønninger. Af fast personale er der 1 overarkivar, 4 arkivarer, 4 HK-funktionærer, 2 betjente, 1 arkivmedhjælper, 3 ansat på beskyttet virksomhed (60% løn) samt deltidsansat bibliotekspersonale, rengøringspersonale og studenter. Hertil kommer revalidender og langtidsledige akademikere og HK'ere, i alt ca. 40, når der er flest af de sidstnævnte inde. Til de

besøgende har man en læsesal med ni pladser, hvilket er fuldt tilstrækkeligt, idet arkivet gæstes af meget få af de slægtshistorikere, som præger landsarkivernes læsesale.

Institutionen har kun i et vist omfang fundet efterlignere i andre lande. Nærmest kommer vel Finland, der netop har åbnet et centralarkiv. Årsagerne hertil er flere: landets »passende« størrelse spiller en vis rolle – men vigtigere er måske den kendsgerning, at Danmark på disse områder er langt mere åbent, end man kender det andre steder. Det fornemmes klart, når man kommer til internationale konferencer, og ikke mindst i Business Archives Committee under International Council on Archives, hvor Erhvervsarkivet en år-række har været repræsenteret. Kun fra Tyskland har der været gehør og en nogenlunde tilsvarende indstilling som den danske. Fra mange andre lande forstår man næsten slet ikke, at Erhvervsarkivet har kunnet stables på benene. Forholdet til de private arkivalier kan her næsten sammenlignes med det, som man kendte fra 18. århundredes Danmark, hvor arkivarer på visse områder skulle tie »bis in der Sterbgrube«.

Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv

Rejsbygade 1, 1759 København V. Tlf. 01–24 15 22.

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (forkortet ABA) er en offentlig serviceinstitution, som ejes af arbejderbevægelsen (LO, Socialdemokratiet m.fl.). Institutionen har siden oprettelsen indsamlet trykt og utrykt materiale om arbejderbevægelsen nationalt og internationalt – og har ydet et vægtigt bidrag til arbejderoplysningens fremme. ABA driver ikke egen forskningsvirksomhed, men som hovedfagbibliotek for arbejderbevægelsen og som centralarkiv for den danske arbejderbevægelses organisationer og personligheder har institutionen placeret sig centralt som hovedkilden til forskningen i arbejderbevægelsens og arbejderklassens historie.

Historie 1909 – 1981

Som socialistisk bevægelse, i opposition til det borgerlige samfund, har dansk arbejderbevægelse altid haft et behov for at udvikle egne institutioner, som på den ene side kunne tjene den samlede arbejderklassens økonomiske, politiske og kulturelle behov, og på den anden side kunne lære arbejderne at stå på egne ben. Arbejderbevægelsens arkiv skulle bruges i arbejderbevægelsens tjeneste og være et led i bevægelsens bestræbelser på at udvikle en egen forståelse af sin historie og samfundsmæssige betydning som modstykke til den borgerlige histories negligerende af arbejderens forhold.

Ideen til oprettelsen af et arkiv blev i 1902 fremsat af sproglærer *Gerson Trier*, som mente, at den danske arbejderbevægelse på linje med den svenske burde indlede en indsamling af materiale om den nationale og internationale arbejderbevægelse. Egentlige forhandlinger om oprettelsen af et arkiv kom imidlertid først igang i 1906. Initiativet udgik fra lederen af Det sociale Sekretariat og Bibliotek, *Fernando Linderberg*. I 1906 foreslog han de københavnske fagforeningers fællesorganisation, at der i sekretariatets regi skulle oprettes et Arbejderens Arkiv. Udgangspunktet for forhandlingerne med en af fagforeningerne nedsat kontrolkomite var et samarbejdsudkast

udarbejdet af Linderberg. I udkastet skulle den københavnske fællesorganisation formå alle arbejderforeninger i Danmark til at indsende blade, tryksager og dokumenter og yde økonomisk støtte. Det indeholdt endvidere tanker om oplysningsvirksomhed og undervisningstilbud til arbejdere.

Forslaget blev dog afvist af både kontrolkomite og De samvirkende Fagforbund (LO). Afvisningen var begrundet i flere forhold. Man anså det for »i højeste grad uklogt« at udlevere fagorganisationernes dokumenter til offentligheden, og man fandt sin indflydelse på ledelse og drift for utilstrækkelig. Derimod gik D.s.F. ind for tanken om at oprette et arkiv, som skulle ejes og ledes af arbejderne selv. Dette skete d. 12. juni 1909, hvor Socialdemokratisk Forbund og D.s.F. vedtog oprettelsen og påtog sig finansieringen. Formålet skulle være: At samle materiale om den politiske, faglige og kooperative bevægelse i Danmark, herunder vigtige tryksager og skrevne aktstykker, endvidere vigtige tryksager om den politiske og faglige arbejderbevægelse samt socialistisk litteratur fra ind- og udland. I motiveringen for oprettelsen hed det, at det var vigtigt, at arbejderbevægelsens materiale og arkivalier blev bevaret og samlet på et sted, således at arbejderbevægelsens tillidsmænd kunne henvende sig og få alle nødvendige oplysninger. Arkivet skulle være dokumentationssentral for arbejderne, men det blev understreget at der var åbent for alle, der søgte oplysninger »når disse skønnes at skulle bruges i arbejderbevægelsens tjeneste«.

I de følgende mange årtier førte arkivet en omskiftelig tilværelse, konstant præget af plads-, personale- og pengemangel. Arkivet indledte sin virksomhed i et hjørne af køkkenet i Arbejderbevægelsens Fællesorganisations lokaler i København. Fællesorganisationens sekretær blev arkivar. Allerede i 1925 måtte man imidlertid ty til en reorganisering p.g.a. pladsmangel og mangel på ordning og registrering af samlingerne. Reorganiseringen indebar flytning til den nyopførte foreningsbygning i Rosenørns Alle; man forsøgte at styrke institutionen som oplysningscentrum for tillidsmænd og historikere, og henstillinger om afleveringer blev intensiveret. Arkivarstillingerne blev endvidere i årene fremover besat med sekretærer fra Arbejdernes Oplysningsforbund.

Nogen systematisk indsamling af arbejderbevægelsens materiale blev der ikke tale om – dertil var midlerne for utilstrækkelige. Samlingerne voksede støt, og det var især bestanden af bøger og tryksager, der fyldte reolerne. Med et beklagelsens suk måtte man konstatere, at håndskrevne dokumenter og protokoller kun udgjorde en forholdsvis lille del af arkivbestanden. I 1944 tog man konsekvensen og ændrede navn til Arbejderbevægelsens Bibliotek og

Arkiv. Igen fik man nye lokaler i en indkøbt villa på Hjalmar Brantings Plads. Først på dette tidspunkt blev det muligt at bringe orden i bogbestanden, at påbegynde offentligt udlån og at indlede samarbejde med landets øvrige biblioteker. ABA fik også flere medarbejdere og en fuldtidsarkivarstilling (oprettet i 1937) blev gjort permanent.

Hjalmar Brantings Plads kom til at udgøre en gunstig ramme for både oplysnings- og indsamlingsvirksomhed. Arkivalier fra alle dele af arbejderbevægelsen, fagforeninger, socialdemokratiet, kooperationen og ungdomsbevægelsen blev nu afleveret og bogsamlingerne katalogiseret. Samtidig voksede offentlighedens interesse for samlingerne, en interesse, som slog eksplosivt igennem fra midten af 1960'erne og gjorde ABA til et videnskabeligt centrum for udforskningen af arbejderens organisationer, livsvilkår og kampe.

ABA måtte igen igennem en flytning – denne gang til Folkets Hus's kælder, hvor arkivet findes i dag, mens biblioteket i 1976 flyttede til 2. sal i samme bygning. Flytningen og den udvidelse af virksomheden, som var nødvendig for at honorere den stigende efterspørgsel, medførte, at arbejderbevægelsen ikke alene kunne påtage sig finansieringen, men måtte søge statsstøtte. Denne statsstøtte er på linje med arbejderorganisationernes tilskud steget støt i 1970'erne for at imødekomme et fortsat voksende behov. Til gengæld har ABA kunnet opretholde et anerkendt serviceniveau for sine brugere. Trods en kolossal mængde arkivafleveringer i 70'erne (der er tale om en mangedobling inden for de sidste 10 år) er det lykkedes at få ordnet og registreret alle væsentlige og mest benyttede arkivfunds såvel som det er lykkedes biblioteket at udgive halvårslige tilvækstlister og udsende bestandkataloger over særlige samlinger. Det er endelig lykkedes at skabe en udstillingsvirksomhed som et led i oplysningsvirksomheden.

Som nævnt ovenfor driver ABA ikke selvstændig forskningsvirksomhed. Alligevel har institutionen en intensiv tilknytning til forskningsverdenen via sin tætte kontakt med sine brugere, men dog især gennem det i 1970 oprettede *Selskab til forskning i arbejderbevægelsens historie* (forkortet SFAH). SFAH blev stiftet på initiativ af medarbejdere i ABA og det har siden haft adresse på ABA og har ABA-medarbejdere i ledelse og redaktioner. SFAH har siden 1971 udgivet en årbog med større artikler og fra 1973 et halvårligt tidsskrift med anmeldelser, debat og arkiv- og afhandlingsfortegnelser. Selskabets udgivelser, hvortil også hører et større antal monografier, har betydet at mange vigtige forskningsresultater er blevet gjort tilgængelige og at der systematisk i årene fremover kommer flere til.

I det følgende gives en kort præsentation af henholdsvis Bibliotek og Arkiv.

Biblioteket

Bibliotekets bogbestand er frem til 1981 vokset til ialt ca. 70.000 bd. Der tilstræbes størst mulig fuldstændighed med hensyn til anskaffelse af litteratur om den danske arbejderklasses faglige, politiske, sociale, økonomiske og kulturelle forhold. En væsentlig del af bibliotekets bogbestand udgøres således af trykt kildemateriale, f.eks. de politiske og faglige organisationers årlige beretninger, kongresprotokoller, festskrifter, fagblade m.m.

Et særdeles vigtigt supplement til den trykte litteratur udgøres af de højere læreanstalters upublicerede specialeafhandlinger. Biblioteket har siden slutningen af 1960'erne bestræbt sig på at erhverve hovedopgaver, specialearbejder og projektrapporter primært fra landets historiske og samfundsvidenskabelige institutter. Disse afhandlinger – ca. 700 – indeholder de væsentligste resultater af udforskningen af arbejderbevægelsens historie. En stor del af den ny viden om klassen og bevægelsen findes i disse afhandlinger, som derfor er særdeles efterspurgt.

Den omfangsrige samling af udenlandsk litteratur dækker først og fremmest europæisk og amerikansk arbejderbevægelse. Tysk og engelsk-sproget litteratur dominerer. Ud over specialmonografier og brede fremstillinger tilstræbes det også her at anskaffe de politiske og faglige organisationers trykte beretninger og protokoller.

Til biblioteket hører en tidsskriftsamling på 3.600 ophørte og ca. 650 løbende tidsskrifter. Hertil kommer samlingen af fagblade. Tidsskriftafdelingen forsøger at anskaffe alle danske periodiske skrifter med tilknytning til arbejderbevægelsen, herunder de på lokalt plan mere eller mindre interne foreningsblade. I anskaffelsen af udenlandske tidsskrifter lægges der vægt på de nationale europæiske hovedorganisationers tidsskrifter.

Avissamlingen omfatter den socialdemokratiske pressegruppe, d.v.s. hovedbladet *Aktuelt* (*Socialisten*, *Social-Demokraten*) og en del af de nu nedlagte provinsudgaver. Endvidere haves *Land & Folk* (*Arbejderbladet*) og *Socialistisk Dagblad* (*Minavisen*, *SF-Bladet*) samt en række andre dagblade fra arbejderbevægelsen.

Arkivet

Arkivsamlingerne består først og fremmest af en række central- eller landsorganisationers arkivfonds. Dernæst af en omfangsrig samling

ABA rummer ikke blot bøger og arkivalier, men også genstande vedrørende arbejderbevægelsens historie. Billedet viser en af samlingens mange hundrede faner, med portræt af den tyske arbejderfører Ferdinand Lassalle (1825–64). Foto: Peter Olsen.

lokale foreningsarkiver, hvoraf hovedparten er af københavnsk proveniens. Endvidere af en mængde private personarkiver, hvoraf kan fremhæves de fleste socialdemokratiske statsministres privatarkiver. Arkiverne fordeler sig jævnt på alle grene af arbejderbevægelsen: den faglige, politiske, kooperative og kulturelle. Kvantitativt dominerer de socialdemokratiske organisationer, men især inden for de sidste 15 år har ABA haft betydelige afleveringer fra oppositionsbevægelserne.

Af faglige arkivfonds må nævnes LO's arkiv (1898-1963). Til arkivet hører den københavnske Fællesorganisations arkiv (1886-98) samt LO's fagretslige arkiv (1910-53). Arkivet er tilgængeligt bortset fra besættelsestiden og forhandlingsprotokollen over forretningsudvalgsmøder. Til sidstnævnte kræves ansøgning til LO. Der er siden 1886 ført journal over alle sager. Arkivet er emneopdelt indtil 1953 og blandt de største emner kan nævnes: overenskomstsituationen, Den faglige Internationale og korrespondancen med fagforbundene. Indholdsmæssigt er arkivet velbevaret og dermed også efterspurgt af udenlandske forskere. I Danmark har fagbevægelsen ikke været partiopdelt og det giver gode muligheder for at studere et lands samlede organiserede arbejderklasse.

Til de faglige arkiver hører en lang række fagforbund og en stor samling lokale fagforeningsarkiver. Fagforbundenes arkiver varierer både indholdsmæssigt og kvantitativt. En hovedregel er dog, at

forhandlingsprotokoller, medlemsbøger og regnskabsbøger er bevaret, mens korrespondance og cirkulærer er gået tabt for en del fagforbunds vedkommende. Størstedelen af fagforeningsarkiverne har københavnsk proveniens. De indeholder næsten udelukkende forhandlings-, medlems- og regnskabsbøger.

De politiske landsorganisationer omfatter Socialdemokratiet (1871-1980), Socialistisk Folkeparti (1959-78) og Venstresocialisterne (1968-73) Socialdemokratiets arkiv er forholdsvis velbevaret fra ca. 1895, mens materialet fra den ældste tid, bortset fra fragmenter, er gået tabt. Forhandlingsprotokollen eksisterer dog fra 1878. Det manglende kildemateriale fra den ældste tid kan dog i udpræget grad erstattes af Social-Demokraten.

Til politiske landsorganisationer hører en række nu nedlagte organisationer og den socialdemokratiske ungdomsbevægelse (SUF, D.s.U.). Angående de lokale politiske afdelinger gælder de samme forhold som under de faglige. Københavnske organisationer dominerer og materialet udgøres primært af forhandlings-, medlems- og kassebøger. Fra kooperationen haves Det kooperative Fællesforbunds arkiv (1922-1960), og den kulturelle side er bl.a. repræsenteret ved Arbejdernes Læseselskab (1879-1960).

Personarkiverne tæller en række betydelige skikkelser med tilknytning til den socialdemokratiske arbejderbevægelse: statsministre, politikere, partiledere og redaktører. F.eks. kan nævnes Louis Pio, Jens Jensen, Peter Knudsen, Carl Martin Olsen, Thorvald Stauning, Alsing Andersen, H. P. Sørensen, H. C. Hansen, Hans Hedtoft, Hartvig Frisch, Per Hækkerup og Jens Otto Krag. Af privatarkiver fra personer med rod i den venstreoppositionelle bevægelse kan nævnes Marie Nielsen, Alfred Kruse, H. Andersen-Harril og Georg Jensen.

Afslutningsvis må det nævnes, at Rigsarkivet, Det kgl. Bibliotek og Erhvervsarkivet også har arbejderarkivalier. Det samme gør sig gældende for en række større lokalarkiver ude i landet. I betragtning af, at ABA er en forholdsvis ung institution, som har været uden tilstrækkelige midler i lange perioder, er arkivsamlingens omfang ganske betydelig. Vurderes institutionen som en helhed i bibliotek og arkiv er der tale om et centrum som til fulde har opfyldt de oprindelige intentioner og er til gavn for arbejderbevægelsen og den interesserede offentlighed.

Københavns Stadsarkiv

Københavns rådhus, 1550 København V. Tlf. 01-15 38 00.

Det første vidnesbyrd om et arkiv på Københavns rådhus har vi 1563, men arkivet med byens privilegier, hvoraf en del endnu er bevaret, må være meget ældre. Den tidligste bevarede arkivfortegnelse er fra 1681. Ved Københavns brand 1728 gik størstedelen af arkivet tabt. Byens administration var imidlertid nu blevet så omfattende, at det kun godt 20 år efter branden var nødvendigt at oprette en selvstændig stilling som arkivar. Stillingen blev dog i lange perioder passet sammen med et andet embede i forvaltningen. I 1786 udgav byens styre en trykt fortegnelse over arkivet, bl.a. af hensyn til »historiens elskere«, d.v.s. at man da havde forståelse for arkivets betydning for historisk forskning. 1817 blev arkivarstillingen en heltidstilling, og fra 1869 besattes stillingen med en historiker, der normalt først havde gjort tjeneste ved statens arkivvæsen. Efterhånden udvidedes personalet, og der er i dag 14 heltidsansatte ved stadsarkivet.

Arkivet, der i 1936 skiftede navn fra Københavns Rådstuearkiv til Københavns Stadsarkiv, har altid været placeret på byens rådhus. Da det nuværende rådhus blev bygget omkring år 1900, indrettedes arkivet i mellembygningen, hvor det endnu findes. Foruden magasinet her råder stadsarkivet i dag over magasinplads forskellige andre steder i kommunen med ialt ca. 16 km hylder.

Stadsarkivet er en kommunal institution under kultur- og skoleborgmesteren i København. Dets opgave er at bevare arkivalier fra Købehavns kommune af juridisk og administrativ betydning og af betydning for forskningen. De kommunale forvaltninger har på nuværende tidspunkt ikke pligt til at aflevere til stadsarkivet, men man modtager regelmæssigt sekretariatsarkiver og med mellemrum afleveringer fra de fleste andre kommunale forvaltninger og institutioner. Enkelte forvaltninger opbevarer selv deres ældre arkiver, f.eks. socialvæsenet, der opbevarer sit arkiv fra 1880 sammen med en del sociale institutioners arkiver, og belysningsvæsenet.

Ud over kommunale arkivalier modtager stadsarkivet private arkiver, når der fremsættes anmodning om det. Desuden har stads-

Københavns Stadsarkivs magasiner ligger i Københavns Rådhus fra 1892–1902. Med deres metalristegulve er de typiske eksempler på tidens arkivindretning. Det er også karakteristisk for tiden, at Martin Nyrop har villet sørge for ornamentik selv i så prosaiske rum som arkivmagasiner. Foto: Stadsarkivet.

arkivet en stor samling erindringer fra København, bl.a. pensionisterindringer, som indsamledes 1969 i samarbejde med socialvæsenet. Man søger så vidt muligt at få større forretningsarkiver overført til Erhvervsarkivet i Århus og henviser privatarkiver fra kunstnere og politikere, undtagen kommunalpolitikere, til Det kgl. Bibliotek og Rigsarkivet. Billeder, der ikke er del af et arkiv, afleveres til Københavns Bymuseum.

Afgrænsningen til andre offentlige arkiver er således i dag i forholdsvis faste rammer, men har tidligere voldt problemer. Det karakteristiske for Københavns administration var indtil 1858 en sammenblanding af lokal og kongelig forvaltning. En stor del af de lokale anliggender, der i købstæderne varetoges af magistraten, administreredes i København af skiftende kommissioner sammensat af repræsentanter for byens styre og embedsmænd fra centraladmi-

nistrationen. Nogle af disse kommissionsarkiver findes i stadsarkivet, andre i Rigsarkivet. Fra 1858 fik København en folkevalgt ledelse under tilsyn af en kongelig udnævnt overpræsident. Herefter var grænserne mellem kommunal og statslig forvaltning ret klare. Ved oprettelsen af provinsarkivet i København gjorde statens arkivvæsen imidlertid krav på og fik udleveret store dele af stadsarkivets samlinger, bl.a. magistratens skiftesager og det kommunale politiske arkiv. Senere er overpræsidentens arkiv 1858 ff afleveret til Landsarkivet i København. Også fra stadsarkivets meget betydelige samling af kort og bygnings tegninger er der af og til sket udtagninger til forskellige andre institutioner, ofte på et sagligt tvivlsomt grundlag.

Kassationer i stadsarkivet sker efter aftale med forvaltningerne, mens stadsarkivet kun har vejledende funktioner med hensyn til kassation af arkivalier, der ikke er afleveret. Fra 1981 er der i loven om Københavns kommunes styrelse tilføjet en paragraf om, at kassationsregler kan fastsættes af Indenrigsministeriet, og det må ventes, at der efterhånden kan udarbejdes mere detaljerede og dybtgående kassationsbestemmelser for kommunen.

Bogbinder- og konserveringsarbejdet varetages af en enkelt konservatorassistent, men der gennemføres løbende sikkerhedskopiering af de væsentligste sagsrækker.

Stadsarkivets arkivalier er offentligt tilgængelige med nogenlunde de samme adgangs begrænsninger, som gælder i andre offentlige arkiver. Dispensationer fra tilgængelighedsreglerne kan dog kun gives af de afdelinger, der har afleveret arkivalierne, efter indstilling fra stadsarkivet, og i en del tilfælde må stadsarkivet ikke udlevere sager til andre end den afleverende institution. Det gælder f.eks. hospitalernes patientsager og skolernes eksamensprotokoller.

Arkivalierne kan benyttes på læsesalen, der er åben mandag til fredag kl. 9.30 – 15.00, og kan udlånes til andre offentlige arkiver og biblioteker på samme måde som i statens arkivvæsen. En oversigt over stadsarkivets samlinger er trykt 1974, mens arkivfortegnelser og andre hjælpemidler er til rådighed på læsesalen, hvor der også findes en del kopier af arkivalier vedrørende København fra andre arkiver.

Stadsarkivet udgiver årbogen *Historiske Meddelelser om København*, hvis abonnenter først og fremmest er medlemmerne af *Selskabet for Københavns Historie*. Man yder også faglig bistand til forskellig anden udgivervirksomhed og til udstillinger med historiske emner fra København. Stadsarkivets egen historiske forskning har været relativt omfattende, men er i de sidste par år trådt noget i baggrunden til fordel for arbejdet med de efterhånden påtrængende problemer, som den meget store tilvækst i kommunens arkiver rejser.

Kommunale arkiver

De kommunale arkiver omfatter følgende:

amtsrådenes arkiver 1842–1970	—————	amtskommunernes arkiver 1970–
landkommunernes arkiver 1842–1970		primærkommunernes arkiver 1970–
købstadskommunernes arkiver 1869–1970		
Københavns kommunes arkiv – 1970 –		

Heraf behandles *Københavns kommunes arkiv* i et særligt afsnit om Københavns Stadsarkiv (s. 101).

Amtsrådenes, fra 1970 amtskommunernes arkiver.

Amtmanden har i hele perioden indtil 1970 haft ansvaret for amtsrådsarkivet. Dette har medført, at amtsrådsarkiverne har været opbevaret sammen med amtsarkiverne, og at de alle med en enkelt undtagelse (Roskilde amtsrådsarkiv) er afleveret til de respektive landsarkiver, normalt så langt frem i tid som deres indhold er almindelig tilgængeligt, d.v.s. til omkring 1930. I 1964 blev det fastslået, at landsarkiverne fører tilsyn med amtsrådenes arkiver. Denne bestemmelse gælder også efter 1970 for amtskommunernes arkiver.

Land- og købstadskommunernes, fra 1970 primærkommunernes arkiver.

I de land- og købstadskommunale styrelseslove har der siden 1867/68 og sidst i kommunaloven af 31. maj 1968 været optaget en bestemmelse om, at kommunalbestyrelsen skal drage »omsorg for,

at kommunens arkivalier opbevares på betryggende måde«. Det er imidlertid aldrig blevet fastslået, hvilke betingelser, der skulle opfyldes, for at opbevaringen kunne karakteriseres som »betryggende«. Fra arkivvæsenets side er der igennem årene udfoldet en række bestræbelser på at regulere forholdene, og rigsarkivaren fungerer i praksis som Indenrigsministeriets rådgiver i kommunale arkivspørgsmål.

Arkivvæsenets hidtil væsentligste indsats for at sikre de kommunale arkiver er udarbejdelsen af en bevarings- og kassationsplan, der i 1981 er udsendt som en indenrigsministeriel bekendtgørelse. Med undtagelse af materiale, der er omfattet af loven om offentlige registre, dækker planen principielt den totale arkivproduktion både før og efter kommunalreformen i 1970 og skaber derved fornøden sammenhæng i bevaringsforholdene mellem de tidligere land- og købstadkommuner og de nuværende primærkommuner.

Allerede den grundlæggende lov af 30. marts 1889 for arkivvæsenet indeholder en bestemmelse om, at kommunale arkiver kan afleveres til landsarkiverne. Bestemmelsen gentages i den nævnte bekendtgørelse 1981. Den er såvel før som nu et *tilbud* til kommunerne. En del af dem har da også i de forløbne næsten 100 år gjort brug af det. I landsarkiverne er kommunearkiverne blevet underkastet samme principper for ordning, registrering og tilgængelighed som de statslige embedsarkiver. I de seneste år har landsarkiverne tillige publiceret en del registraturer over afleverede kommunearkiver. De fleste kommuner har imidlertid selv opbevaret deres arkivalier, og det er sket under højst forskelligartede forhold. Det generelle billede er dog, at dårlige pladsforhold især ved landkommunerne før 1970 har været årsag til »oprydninger«, ofte foretaget af private firmaer. Resultatet er, at der i dag må konstateres væsentlige tab af kommunale arkivalier, især af sagsmaterialet, mens protokolmateriale generelt er bedre bevaret. Også arkivaliernes tilstand er svingende; svampeangreb forårsaget af fugtige og støvede lokaler er desværre almindelige og vil kræve en desinficerende og konserverende behandling af arkivalierne, hvis nedbrydningsprocessen skal standses, så de på længere sigt kan bevares.

I forbindelse med kommunesammenlægninger i 1960'erne og kommunalreformen i 1970 er der blevet bygget en del nye råduse, forsynet med acceptable arkivlokaler. Her er arkiverne fra de tidligere kommuner ofte blevet sammenstuvet, og her opbevares den nye primærkommunes arkiv. Nu, hvor mere end 10 år er forløbet siden kommunalreformen, og hvor stadig flere opgaver udlægges til kommunerne, er pladsproblemerne imidlertid begyndt at melde sig også ved de nye kommuner. I denne situation kan bekendtgørelsen om

kassation fra 1981 blive til stor hjælp for kommunerne, der ved at efterleve dens bestemmelser vil kunne opnå en del arkivplads. Men det vil kræve en stor indsats i de kommunale forvaltninger at effektuere bekendtgørelsen. Derfor har arkivvæsenet sammen med Kommunernes Landsforening gennemført kurser og udarbejdet vejledning til hjælp for forvaltningernes personale. Endvidere er en fast konsulentordning for kommunerne under etablering fra arkivvæsenets side.

Men alle bestræbelser til trods vil pladsproblemerne på grund af den stadig voksende papirstrøm og deraf følgende voksende arkivproduktion alligevel inden for overskuelig fremtid igen blive aktuelle for kommunerne. For de 2 største kommuner i landet er der dog etableret permanente og tilfredsstillende løsninger: *Københavns kommune* har som nævnt eget stadsarkiv, og for *Århus kommune* fungerer Erhvervsarkivet som arkivmyndighed. Ordningen består i, at arkivalierne, bl.a. fra de i 1970 indlemmede kommuner, opbevares i et af Århus kommune lejet magasin og står under Erhvervsarkivets tilsyn, ligesom Erhvervsarkivet også fører tilsyn med de arkivalier, der fortsat befinder sig ved de enkelte kommunale forvaltningsgrene. I 1974 fandt kommunen, at arbejdet med arkiverne var blevet så omfattende, at der blev bevilget penge til ansættelse af en arkivar. Herefter blev ordningen således, at arkivmateriale til historiske formål benyttes via Erhvervsarkivets læsesal, mens sager til administrative formål altid går gennem rådhusforvaltningen.

Siden slutningen af 1960'erne har der med mellemrum været ført en livlig debat om de kommunale arkivers fremtid. En række lokalhistoriske arkiver og især deres organisation (SLA) har engageret sig i spørgsmålet og ud fra argumenter om lokalsamfundets naturlige interesse i selv at opbevare vidnesbyrdene om egen fortid og udvikling ønsket at få kommunale arkivalier overladt. Samtidig er man dog fra organisationens side klar over det urealistiske i, at de lokalhistoriske arkiver generelt hævder ret til kommunale arkivalier. Situationen er således temmelig kaotisk og på længere sigt uholdbar.

Eftersom ca. 80% af den offentlige sektors opgaver efterhånden varetages af amts- og primærkommunerne, er det blevet bydende nødvendigt, at de kommunale arkiver bringes på fode og tilgængeliggøres af hensyn både til kommunernes eget dokumentationsbehov og til den enkelte borgers (bl.a. i medfør af offentlighedsloven) berettigede krav om aktindsigt og sidst, men ikke mindst, til forskningens muligheder for adgang til basalt kildemateriale. Til dette formål kræves: 1. brandsikrede, opvarmede og ventilerede arkivmagasiner med kapacitet til de eksisterende arkivalier og til den samlede arkivproduktion for et rimeligt antal år frem i tiden, 2. professionelt

uddannet arkivpersonale til vejledning ved arkivdannelsen og til varetagelse af ordning, registrering, kassation, dokumentation og forskerservice, 3. forskningsfaciliteter (læsesal, kopieringsmulighed, film-læseapparater etc.) samt 4. tilgængelighedsregler i forbindelse med adgang til benyttelse af yngre arkivalier.

Med udgangspunkt i basis: de nuværende 275 kommuner, er det klart urealistisk at forestille sig, at disse hver især skulle kunne oprette og især opretholde et velfungerende kommunalt arkiv med de ovennævnte krav, der må stilles. Derimod er det rimeligt at tænke sig, at enkelte store kommuner (Esbjerg, Ålborg m.fl.) i lighed med København selvstændigt kunne magte opgaven. For de øvrige kommunale arkiver er kun en *regionalløsning* mulig. Spørgsmålet er blot på hvilket niveau. Den mindste regionale enhed, der kan blive tale om, er utvivlsomt amtet, og den største er hvert af de nuværende landsarkivers geografiske område. Sandsynligvis vil en økonomisk beregning vise, at den optimale gevinst ligger i oprettelsen af 5-8 fælleskommunale arkivinstitutioner. Kædes en sådan løsning sammen med den udvidelse af landsarkivernes magasin- og personalekapacitet, der må foregå inden for de næste 10-15 år, er en varig totalløsning af det meget komplekse arkivspørgsmål i sigte. Herved ville tillige være skabt den nødvendige baggrund for, at den kommunale og den statslige arkivproduktion og -behandling kunne reguleres og koordineres til gavn for samfund og forskning.

De lokalhistoriske arkiver

De lokalhistoriske arkiver har i løbet af de sidste 15–20 år fået en stadig mere betydningsfuld placering i landets historiske arbejde.

Den fremvoksende lokalhistoriske interesse fra sidste halvdel af 1800-tallet var en vigtig baggrund for landsarkivernes oprettelse, udviklingen af provinsmuseerne og skabelsen af de amtshistoriske samfund. De lokalhistoriske arkiver blev det foreløbig sidste skud på stammen, selv om visse biblioteker, museer og privatpersoner indsamlede lokalt kildemateriale af ikke-offentlig proveniens længe før oprettelsen af det første egentlige lokalhistoriske arkiv.

Det første oprettedes 1937 i *Fåborg* af provisor *Hans Brandt*, der senere skrev den første Vejledning i oprettelsen af byhistoriske arkiver (Fortid og Nutid 1954). Men i 1940'erne fulgtes eksemplet kun få steder. Alligevel var det indlysende, at lokalhistoriske arkiver havde »store opgaver at løse, opgaver som statens arkiver eller museer ikke kan løse. De har nemlig den lokale viden og det kendskab til stedlige forhold, som er af så stor betydning, både når det gælder forskning og indsamling af historisk materiale«, som senere rigsarkivar Johan Hvidtfeldt formulerede det i et foredrag 1952.

Det historiske materiale, de lokalhistoriske arkiver i disse år koncentrerede sig om at samle, var arkivalier af privat proveniens fra foreninger og enkeltpersoner, billeder, avisudklip o.lign., altsammen områder, der i ringe grad eller slet ikke kunne omfattes af de fire landsarkiver.

Arbejdet i arkiverne udførtes af frivillig, ulønnet arbejdskraft fra lokalhistorisk interesserede. Organisationsformen var og er forskellig fra arkiv til arkiv. Der er selvstændige arkivinstitutioner, bibliotekstilknyttede, museumstilknyttede og foreningsdrevne. Status i 1981 var, at 25,9% af arkiverne var selvstændige, 40,9% bibliotekstilknyttede, 11,9% museumstilknyttede og 21,3% knyttet til en forening.

I 1949 organiserede 5 af de eksisterende arkiver sig i *Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver (SLA)* som en sektion i Dansk historisk Fællesforening. SLA fik en afgørende betydning for udviklingen af de lokale arkiver, der så godt som alle er blevet medlemmer

af sammenslutningen. I 1952 havde SLA 12 lokalarkiver som medlemmer, i 1956 21, i 1970 86 og i 1981 301. I 1981 fandtes et lokalhistorisk arkiv i 90,6% af landets kommuner. Fremgangen siden 1970 kan således betegnes som eksplosiv, og dette skal ses i sammenhæng med en stærk vækst i den lokalhistoriske interesse, der før den tid kun havde en rolig udviklingskurve. Også kommunalreformen, der trådte i kraft 1972, kan have bidraget til denne interesse som en reaktion på centraliseringen i større kommunale enheder.

SLA's politik er, at en kommune er den ideelle størrelse for et lokalarkivområde; men i mange kommuner findes flere arkiver, der dækker mindre områder, f.eks. blot en landsby. I flere større kommuner er der dog organiseret et samarbejde mellem de forskellige samlinger. Desuden har SLA's vedtægter siden 1976 åbnet mulighed for, at medlemmerne kan organisere sig i amtskredse, hvoraf den første oprettedes i Frederiksborg amt 1976. Der findes nu amtskredse i alle landets amter, hvilket betyder en stor støtte for udviklingen og koordineringen af arbejdet.

I stadig højere grad tilknyttes der lønnet personale til arkiverne på fuldtids- eller deltidsbasis. SLA har gjort en stor indsats på uddannelsesområdet ved at arrangere kurser for arkivpersonalet, fra 1963 ved de såkaldte grundkurser i registreringsteknik m.v. og fra 1973 ved regelmæssige kurser i specialemler. Også videnskabeligt uddannet personale vinder indpas i arkiverne. I 1974 ansattes den første faghistoriker ved et arkiv, nemlig i Ålborg, og 1982 har 15 arkiver videnskabeligt uddannede, lønnede ledere, fortrinsvis faghistorikere.

Et stort skub fremad fik lokalarkivbevægelsen ved iværksættelsen af større indsamlingskampagner. Den første var den såkaldte »billedstorm« fra midt i 1970'erne, hvor Danmarks Radios billedarkiv arbejdede sammen med lokalhistoriske foreninger og arkiver i en billed- og filmindsamlingskampagne. Endnu større betydning har indsamlingen af de *folkelige bevægelser arkiver* fået. Efter flere forløbere gennemførtes den første større kampagne i Nordjyllands amt 1977, og ved indsamlingen i Storstrøms amt 1979 var arkiverne det helt bærende element med en specielt ansat historiker som daglig leder. Den centrale indsamling af de folkelige bevægelser arkiver videreføres flere steder i landet i arkivernes regie. Ud over at sikre et væsentligt kildemateriale for eftertiden har disse kampagner bidraget til for alvor at gøre arkiverne kendt i offentligheden, og i det hele taget har de lokalhistoriske arkiver forstået at bruge massemediernes muligheder.

I de senere år har arkiverne desuden fået midler til i stort omfang at købe xerokopier og film af kildemateriale i Rigsarkivet og landsarkiverne af særlig betydning for deres lokalområder.

Den voksende professionalisering af arbejdet har bidraget til, at flere arkiver også ønsker at modtage *kommunernes arkiver*. Det er endnu et åbent spørgsmål, om de lokale bevilgende myndigheder vil tage skridtet til at ofre de betydelige beløb, der skal til for at etablere egentlige stadsarkiver med tilsyn med den aktuelle arkivdannelse, eller man vil gå ind på den ordning, der ønskes af en del arkiver, at kun ældre, ikke-administrativt levende materiale i større omfang placeres i lokalarkiverne. Begge dele vil stille væsentlige udvidelseskrav, både hvad plads og uddannet personale angår, og på længere sigt et betydeligt behov for konserveringsarbejder. Kun ét lokalarkiv, Haderslev, har foreløbig fra kommunen fået overført de ældre dele af byarkivet; men også andre steder er dele af kommunens arkiver placeret eller vil blive placeret i det lokale arkiv.

I den udviklingsfase, de lokalhistoriske arkiver har gennemgået, har opbygningen og registreringen af samlingerne domineret virksomheden. Formidlingssiden har også krævet sit med udstilling, foredrag og vejledning af lokalhistorikerne. Stadig flere arkiver

Lokalhistorisk Arkiv for Aalborg kommune. Arkivet, der var det første lokalhistoriske arkiv med en heltidsansat, videnskabeligt uddannet leder, begyndte sin virksomhed 1. februar 1974 på beskedne 64 m² i et hus fra 1791 i Nørresundby. I 1981 kunne arkivet imidlertid flytte til selve Ålborg til den nyere og større bygning, som Det nordjyske Landsbibliotek havde haft. Her råder arkivet nu over 1200 m² (foruden over et fjernmagasin på 600 m²). I øvrigt har Udvandrersarkivet fået lokaler på 1. sal i bygningen. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Aalborg kommune.

udgiver imidlertid populære, historiske publikationer, eventuelt i samarbejde med lokalhistoriske foreninger. Hvis udviklingen fortsætter med samme hast som i de senere år, er den tid imidlertid næppe fjern, hvor de lokalhistoriske arkivers folk kan organisere større forskningsprojekter f.eks. om de folkelige bevægelser udvikling og for alvor blive fast etablerede som kraftcentre for både den folkelige og den videnskabelige interesse for lokalsamfundets historie og udvikling.

Andre arkiver og samlinger

Ud over de arkiver, der har fået en speciel omtale i det foregående, og de lokalhistoriske arkiver findes der en lang række andre arkiver og samlinger i Danmark, som er af betydning for forskningen. Nogen indgående behandling heraf vil det ikke være muligt at give i det følgende, der kun er tænkt som en kort oversigt over dette meget forskelligartede område.

I privat eje og således ikke normalt tilgængelige for offentligheden er f.eks. en række godsarkiver. Også adskillige institutioner, erhvervsvirksomheder og foreninger har opretholdt arkiver med historisk værdifuldt materiale frem for at overlade det til et offentligt arkiv. Her kan nævnes arkivalierne fra Brødreminigheden i Christiansfeld, der er i besiddelse af et omfattende arkiv tilbage til 1730'erne. Også Mosaik Troessamfund i København råder over en samling manuskripter og arkivalier vedr. jøderne i Danmark. Enkelte skolebiblioteker er stadig i besiddelse af vigtige samlinger. Her skal nævnes Sorø Akademis Bibliotek og Herlufsholm skolebibliotek. Ud over en brev- og manuskriptsamling findes her arkivalier vedr. skolen og et omfattende arkiv fra Herlufsholm stiftelse helt tilbage fra middelalderen.

Også mange museer har eller har haft betydelige samlinger af manuskripter, arkivalier og billeder. En del heraf overdrages imidlertid fra lokalmuseerne til et lokalhistorisk arkiv. De landsdækkende museer er fortsat i besiddelse af sådanne samlinger. Det gælder først og fremmest Nationalmuseet. Der findes her arkiver, der belyser landets historiske topografi og samlingernes egen historie; men særligt skal fremhæves 3. afdelings kulturhistoriske materiale, f.eks. beretningerne fra ældre arbejdere, håndværkere og industridrivende samt materialet fra bondegårdsundersøgelser.

Fra specialmuseernes område skal nævnes Museet for Danmarks Frihedskamp 1940-45. Her findes en omfattende samling arkivalier og andet dokumentarmateriale vedr. modstandsbevægelsen i bredeste forstand. Museet er også i besiddelse af en film-, foto- og lydbåndsamling. – Dansk Pressemuseum og Arkiv, fra 1962 en selvejende institution i Århus, har foruden en manuskript- og en

udklippssamling mange arkiver fra fremtrædende pressefolk, fra journalistorganisationer og fra forskellige dagblade.

Mange biblioteker har haft samlinger af arkivalier af privat proveniens og manuskripter. Disse samlinger er nu for størstedelens vedkommende placeret i bibliotekernes lokalhistoriske afdelinger eller selvstændige lokalhistoriske arkiver. De store landsdækkende, videnskabelige biblioteker har fortsat omfattende samlinger af private personarkiver og manuskripter i deres håndskriftsamlinger. Det kongelige Bibliotek har landets største samling af privatarkiver uden for Rigsarkivet. Samlingen er koncentreret om arkiver fra personer, der især har gjort sig gældende inden for ånds- og kulturlivet. Ved indsamlingen tilstræbes der en vis arbejdsdeling mellem Det kongelige Bibliotek og Rigsarkivet, hvor hovedvægten forsøges lagt på personer fra det politiske liv. I mange tilfælde er det imidlertid umuligt at foretage nogen klar sontring, så meget mere som arkivgivers egen bestemmelse må respekteres. Under alle omstændigheder vil indholdet i privatarkiverne i Rigsarkivet og i Det kongelige Bibliotek ofte supplere hinanden. Fra Det kongelige Bibliotek skal også fremhæves den meget store billed- og portrætsamling og samlingen af historiske kort.

På Statsbiblioteket i Århus findes en lignende håndskriftsamling med hovedvægten på det jyske område. Særlig stor er samlingen vedr. Slesvig og Holsten, som går tilbage til stiftamtmand Th.A.J. Regenburg. Blandt samlingen af forenings- og institutionsarkiver skal nævnes arkivet fra Dansk Kvindesamfund, der indgår i Statsbibliotekets kvindehistoriske samling.

Af andre arkiver og samlinger, der kan gøre krav på en særlig interesse fra forskningens side, skal følgende endelig omtales.

Folketingets arkiv administreres sammen med Folketingets Bibliotek og Oplysningstjeneste. Det indeholder de parlamentariske repræsentationers arkiver helt tilbage til Den grundlovgivende Rigsforsamling 1848–49. Det indeholder også materiale vedr. Folketingets administration og vedr. valg til Folke- og Landsting, bl.a. valgboøger m.v. fra 1849 og frem. Vigtige er også Finansudvalgets forhandlingsprotokoller og den store samling af udvalgsakter, hvoraf den mest omfattende er fra Den parlamentariske kommission om Danmarks besættelse 1940–45. En særlig gruppe er adresser, andragender og henvendelser fra enkeltpersoner, organisationer m.v. 1848/49–1978/79. Folketingets forhandlinger optages på lyd-bånd, men de afleveres siden 1964 til Nationalmuseets audiovisuelle samlinger i Brede. – Fra de politiske partier findes partiet Venstres ældre arkiv i Folketingets arkiv. Også Socialdemokratiets forhandlingsprotokoller vedr. landstings- og folketingsarbejde findes her.

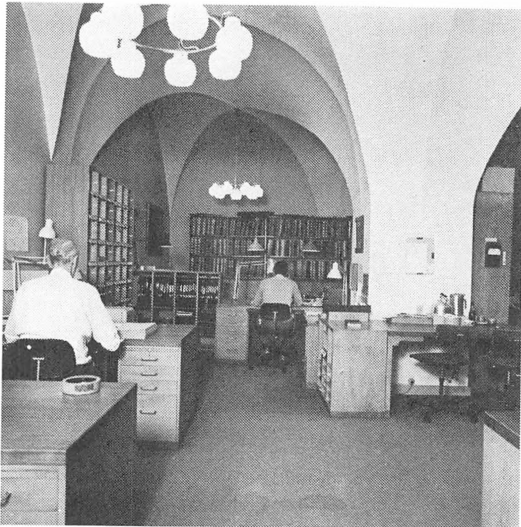
Også Udenrigsministeriet har helt tilbage fra det gamle departement for de udenlandske sager fra sidste del af 1700-tallet haft sit eget, særligt centraliserede arkiv. Det var hemmeligholdelseshensynet, der var baggrunden for udviklingen af denne selvstændige arkivtjeneste for Udenrigsministeriet. Arkivet rummer i dag ministeriets arkiv fra 1945 og frem. Det ældre arkiv findes på Rigsarkivet.

Ligeledes har Matrikeldirektoratet et selvstændigt arkiv. Det går tilbage til to arkiver under Rentekammeret, nemlig Matrikelarkivet og Landmålingsarkivet, der 1827 blev forenet til ét arkiv. Mens de ældre matrikler fra 1600-tallet findes på Rigsarkivet, findes matriklen fra 1844 og forarbejderne til den på Matrikelsarkivet, da den stadig har administrativ betydning. Dette materiale er af stor betydning bl.a. for den lokalhistoriske forskning. Blandt Matrikelarkivets øvrige materiale skal nævnes udskiftningskort og udskiftningsakter. Det trykte kortmateriale er også af betydning for forskningen. Geodætisk Institut, der blev oprettet 1928 ved en sammenlægning af Generalstabens topografiske Afdeling og Den danske Gradmaaling, råder bl.a. over en stor samling kort og målearbejder, hvor perioden 1700–1900 er vigtigst.

Af de øvrige specialsamlinger i landet er der grund til også at nævne Udvandrerarkivet i Ålborg, der er oprettet i 1922. Det råder over et specialbibliotek vedr. udvandringen og samler derudover breve, dagbøger, andre dokumenter, nekrologer og fotos overvejende med personalthistorisk sigte. – Den skolehistorisk interesserede bør være opmærksom på, at Statens pædagogiske Studiesamling har en ret betydelig samling af skolearkiver fra privatskoler, af forenings- og privatarkiver og af manuskripter. – Folkemindeforskningen har en lang tradition i Danmark, og i 1904 blev Dansk Folkemindesamling oprettet. Her findes arkiver fra de store samlere fra det 19. århundrede og mange andre, samt en stor båndsamling. Dansk Folkemindesamling er derudover en meget aktiv forskningsinstitution.

En nydannelse i dansk arkiverden skal endelig omtales, nemlig Dansk Data Arkiv. Det blev oprettet på forsøgsbasis i 1973 og har siden 1978 været tilknyttet Odense Universitet. Fra 1. april 1981 blev det gjort til en permanent institution. Dansk Data Arkivs hovedopgave er at opbygge, vedligeholde og drive en databank for maskinlæsbare, samfundsvidenskabelige datamaterialer. Arkivet har foreløbig modtaget datamateriale fra omkring 375 samfundsvidenskabelige forskningsprojekter spændende fra Øresundstoldregnskaberne til spørgeskemaundersøgelser fra politiske valg.

**TEMAER I
ARKIVERNES VIRKE**

»Buret«, Rigsarkivets ekspedition til ministerierne, er et symbol på det nære samarbejde mellem arkivvæsen og statsforvaltning. Fra det hvævede rum i den gamle Gehejmearkivbygning har der lige siden 1720 været direkte gennemgang til Kancellibygningen – nu Finansministeriets sekretariatsgang.

Arkiverne og den historiske offentlighed

Når en ny stat er opstået i det 20. årh., har den gerne så hurtigt som muligt sørget for at få etableret et arkivvæsen. I de nye landes søgen efter en national identitet er arkiverne kommet til at spille en vigtig rolle, fordi de repræsenterer kontinuiteten mellem fortid, nutid og fremtid – endog i højere grad end museer, fordi arkiverne vokser i kraft af landets daglige, administrative liv, mens museerne har (haft) tendens til at koncentrere sig om at redde vidnesbyrd om liv, som er forsvundet eller ved at forsvinde.

I det gennemindustrialiserede Danmark i 1970'erne er der opstået en sand græsrodsbevægelse for at oprette lokalhistoriske arkiver. Også her er det en søgen efter identitet, der gør sig gældende; måske også et forsøg på at besværges de omvæltninger, de seneste tiår har medført i lokalsamfundene.

Disse to eksempler viser, at arkiverne spiller en væsentlig rolle i den almene bevidsthed. Det var da også sådanne tanker, som lå bag arkivvæsenets oprettelse i dets nuværende skikkelse i 1889, og som blev udtrykt under Rigsdagens behandling af lovforslaget herom. Det gjaldt især diskussionen om provinsarkiverne, som i modsætning til Rigsarkivet var en nyskabelse. Specielt gjaldt det for provinsarkivet eller -arkiverne i Jylland, hvor man fremhævede nødvendigheden af, at der kunne opstå et arnested for åndslivet i landsdelen selv, som kunne styrke den nationale bevidsthed. Det var i dette perspektiv, man ønskede at se de nye provinsarkiver, og det vidner også om den kreds af benytttere, som man tiltænkte arkiverne. Havde hensynet til den videnskabelige forskning eller administrative overvejelser stået i forgrunden, havde en centralisering af arkiverne i København været naturligare. Men de kredse, man havde i tankerne, var den brogede flok af historisk interesserede præster, skolelærere, embedsmænd, gårdejere og andre, som ikke havde mulighed for at rejse til hovedstaden for at drive arkivstudier. Disse kredse var netop i slutningen af det 19. årh. i vældig vækst under indtryk af det nationale røre efter nederlaget i 1864 og af de grundtvigske, folkelige strømninger.

For hovedarkivets vedkommende lå den største ændring i 1889 i, at de tidligere navne, Gehejmearkivet og Kongerigets arkiv, blev erstattet af fællesbetegnelsen Rigsarkivet. Denne ændring var ikke blot en formssag, men en principerklæring, som understregede den politiske beslutning fra 1848 om, at Gehejmearkivet skulle åbnes for forskningens uhindrede adgang. I 1889 drog man således konsekvensen af, at der nu var fri offentlig adgang til at benytte kongens »gehejme«, hemmelige, arkiv. De politiske overvejelser, der havde ligget bag kultusminister Monrads beslutning i 1848, holdt man sig endnu for øje i 1889. Venstremanden *F. F. Falkenstjerne* pegede i sin argumentation for lovforslaget på vigtigheden af den offentlige adgang til arkiverne: »det hemmelighedskræmmeri, der fulgte med enevælden her i landet, havde ført til store ulykker . . . idet navnlig alle de diplomatiske forhold, der angik Slesvig og Holsten, var så dårlig oplyste, at der af den grund havde kunnet udbrede sig de mest vrangne forestillinger derom«. Om en friere adgang til arkiverne havde kunnet forhindre krigene i 1848–51 og 1864, må man vel lade stå hen. Det væsentligste for arkivvæsenet var den konsekvens, Falkenstjerne drog af disse overvejelser: »Det er også fra dette

1863		1863. 1864	
December	5	Ferringsprot. 10	} Allen.
		Johann 1-2	
		Krøge, 3de. Apd. (Anst. l. og. Sager) 75	} Udenrigsministeriet
	8.	den 22. Oktobers No. 11 - Lister af Kongens Anvendelse	
		den 20. og 22. februar af Kongens Anvendelse til Kongens 47 del.	
	9.	Konings Indtægter (No. 52) 15-20, 30-40, 70-85.	
	11	Legats Brev no. 1-10 (1 f. 1/2)	Allen.
	12.	Diplomatisk 1451-1456.	Siedel. a.
	16	Journ. broch. cap. XVII. no. 47	Barfod.
	16	for Maler bog for Rector Siffert om Kopi af en Grundtegning om Indvæsen af Joh. Meiers Hofgaard i Graftsøst. Prof.	Siedel. a.
	21	Sesvig 46-55 (6 f. 1/2)	Siedel. a.
	24	Sesvig 21-30-2 (1 f. 1/2)	Siedel. a.
		1864.	
Januar	2	Ferrings no. 57-67	Siedel. a.
		Konings Indtægter fra Holsten	København
	5	Konings Indtægter til Kongens Hof og til Kongens Indtægter	} Stat. Ark.
		for Kongens Hof og til Kongens Indtægter	

Selv om den frie adgang til Gehejmearkivet blev indført i 1848, var det i de første årtier en begrænset kreds, der benyttede sig deraf. Billedet viser Gehejmearkivets første besøgsprotokol for perioden 5. dec. 1863 – 5. jan. 1864. Kendte historikere dominerer blandt de så besøgende; undertiden mødte de ikke personlig, men lod sig repræsentere af en »neger« (16. dec., 2. jan.). Den forestående krig sætter sit spor: Udenrigsministeriet har haft sager fremme, der kunne bruges imod augustenborgernes arvekrav (8. dec.).

things side lige siden 1849 stadig blevet hævdet, at man måtte arbejde hen imod det mål, at offentligheden fik så let og så nem adgang til alle arkivdokumenter, som det overhovedet lod sig forsvare over for de interesser som kongehuset og andre private ellers kunne have«. Slægtskabet mellem disse tanker og den franske opfattelse af arkivadgang som en frihedsret er tydelig, og fra dem går der en lige så tydelig linje frem til vore dages lovgivning om offentlighed i forvaltningen. For dansk arkivvæsen har den politiske holdning, der blev udtrykt af Falkenstjerne, været retningsgivende i snart et århundrede.

Det hænger nøje sammen med, at de skiftende regeringer uanset partifarve har tilsluttet sig det tidlige folkestyres opfattelse af arkiverne. Uanset hvilke klasser i samfundet, de forskellige politiske grupperinger har set sig som repræsentanter for, har de opfattet den frie arkivadgang som et hjælpemiddel til at bevidstgøre netop disse lag om deres specifikke fortid, såvel som til at give hele nationen et historiebillede, som svarede til deres politiske idealer. Det gælder borgerskabets historie i det 19. og begyndelsen af det 20. årh., men i lige så høj grad landbrugshistorien i det 20. årh.s første halvdel; både venstres og de radikales ideologi måtte tillægge denne side af historien meget stor betydning. På samme vis begyndte socialdemokrater meget tidligt at skrive arbejderbevægelsens historie.

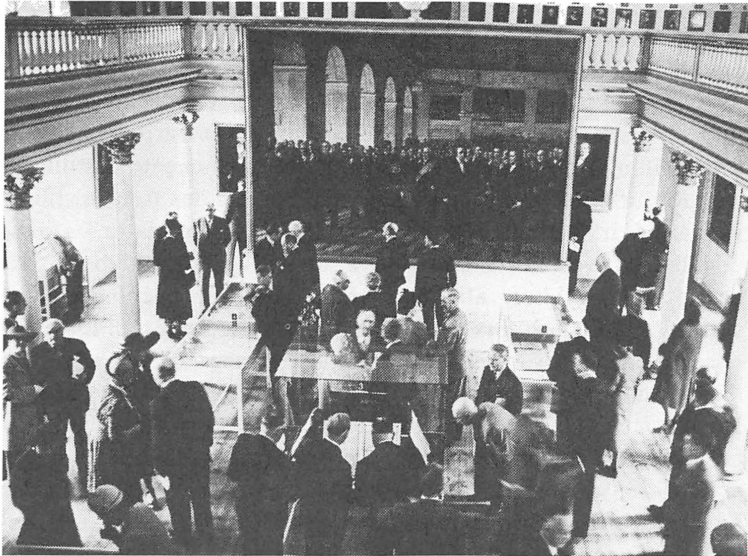
Heri ligger vel den mest fundamentale forskel på det danske arkivvæsen og arkivtraditioner som f.eks. den tyske, der i højere grad har fortsat linjen fra enevældens gehejmearkiver. Formelt siden 1889, reelt siden 1848, er det statslige arkivvæsen blevet forvaltet som nationens, folkets arkiver, ikke blot som statens. Monrads, Falkenstjernes og de øvrige lovgiveres bestræbelser blev energisk fulgt op af arkivernes medarbejdere, og dette arbejde har i høj grad båret frugt. Vel var det 19. årh.s fremherskende ideologier under alle omstændigheder stærkt historisk orienterede; men det er tvivlsomt, om det havde kunnet lade sig gøre at opbygge en så bred og aktiv historisk interesse i befolkningen som den, der udviklede sig i årene op mod 1900, hvis ikke denne interesse havde kunnet næres ved den frie adgang til arkiverne. Grundprincippet har ufravigeligt været, at der ikke må gøres forskel på benytterne. Den rutinerede universitetsforsker har ikke krav på en bedre behandling end pensionisten, som gør de første, famlende forsøg på at spore sine forfædre. Det er en tradition, som volder store praktiske problemer, efterhånden som en stadig større del af befolkningen bliver interesseret i at foretage arkivstudier. Men det er den tradition, som betinger, at arkivvæsenet kan opfylde sin funktion som demokratisk institution.

I sin oprindelse og til dels i sin udformning er arkivvæsenets

åbenhed således et udslag af politiske initiativer. Det betyder imidlertid så langt fra, at arkiverne har begrænset sig til en passivt imødekommende rolle ved at åbne samlingerne for publikum. Lige siden 1880'erne har det kendetegnet arkivmedarbejderne, at de i stort tal og meget aktivt har været med til at fremme den historiske interesse og kendskabet til arkivernes indhold i befolkningen. Deres skriftlige indsats på dette område vil blive nærmere behandlet i afsnittet om arkiverne som forskningsinstitutioner. Her skal kun nævnes to værker, som lige siden deres fremkomst har været fundamentale hjælpemidler for alle arkivbenyttede, og som står som fremragende eksempler på arkivfolks vilje til at lette benyttelsen af arkivernes samlinger. Landsarkivar *Harald Hatt* udsendte sammen med *Albert Fabritius* i 1943 en *Haandbog i Slægtsforskning* med en kortfattet, men grundig oversigt over de kilder, der står til slægtsforskerens rådighed i danske arkiver og biblioteker. Og i 1952–56 redigerede den senere rigsarkivar *Johan Hvidtfeldt Håndbog for danske Lokalhistorikere*, hvortil et stort antal arkivfolk desuden leverede bidrag. Bogen omfatter dels en anvisning på fremgangsmåden ved udarbejdelsen af en lokalhistorisk fremstilling, fra valget af emne til trykningen, dels et leksikon over vigtige institutioner og begreber, som lokalhistorikeren vil støde på under sit arbejde. Disse to værker har hjulpet utallige amatørhistorikere på vej inden for de to felter af historien, som især har haft deres bevågenhed; men det er karakteristisk for det nøje niveau i denne vejledning, at bøgerne i lige så høj grad er blevet uundværlige håndbøger på faghistorikernes hylder.

Formidlingen har ikke kun været skriftlig. Arkivfolk har i stort tal optrådt som foredragsholdere om historiske emner i historiske foreninger, i radio og fjernsyn, og adskillige af dem mere eller mindre permanent tilknyttet Folkeuniversitetet. En anden side af dette folkeoplysende arbejde finder man i, at arkivvæsenet i mange år har stillet lokaler og personale til rådighed for aftenskoleundervisning i slægtsforskning.

Bestræbelserne på aktivt at formidle kontakten mellem arkiverne og den historisk interesserede befolkning har også givet sig udslag i et livligt engagement i *foreningsarbejde*. På landsplan kan man nævne Dansk historisk Fællesforening, som har haft begge de seneste rigsarkivarer til formænd; det var i dens regie, Johan Hvidtfeldt redigerede *Håndbog for danske Lokalhistorikere*. Den danske historiske Forening har regelmæssigt haft arkivarer i bestyrelsen og i redaktionen af *Historisk Tidsskrift*, og man finder også stærk arkivardeltagelse i Jysk Selskab for Historie og dets tidsskrift *Historie (Jyske Samlinger)* – igen med *Johan Hvidtfeldt* og *Vagn*

Rigsarkivets udstilling ved grundlovsjubilæet i 1949 er nok den største udstilling, arkivvæsenet har arrangeret herhjemme. Den blev holdt i Rigsarkivets såkaldte Harsdorff-bygning fra slutningen af 1700-tallet og siden også vist i Århus. Billedet stammer fra den officielle fremvisning af udstillingen på festdagen 5. juni 1949. Foto i Folketingets Arkiv.

Dybdahl som de mest fremtrædende – såvel som i Historisk Samfund for Sønderjylland og dets Sønderjyske Årbøger. Den samme aktivitet finder man inden for det brede spektrum af emneorienterede foreninger; i 1979 var arkivarer medlemmer af bestyrelsen i så vidt forskellige foreninger som Samfundet for dansk genealogi og personalhistorie, Landbohistorisk Selskab, Skolehistorisk Selskab, Toldhistorisk Selskab, Marinehistorisk Selskab og Heraldisk Selskab. På samme vis har arkivfolk gjort sig gældende i deres hjemegns historiske samfund, mest udpræget i de stifts- eller amtsforeninger, som knytter sig til en by med landsarkiv (Fyns stift, Viborg amt); men også i de enkelte kommuner, hvor arkivfolk adskillige steder har været blandt initiativtagerne til oprettelsen af lokalhistoriske foreninger. Der sidder også arkivarer i mange museumsbestyrelser rundt om i landet.

Med denne brede indsats i folkeoplysning og i folkeligt historisk arbejde er arkivernes enkelte medarbejdere nået langt ud over kredsen af egentlige arkivbenyttere. Det samme kan vel ikke i samme grad siges om arkivvæsenet som institution. Aktiviteten har for dets vedkommende i det store og hele indskrænket sig til at arrangere

udstillinger af arkivalier, dels i forbindelse med jubilæer (f.eks. Rigsarkivets udstilling i 1949 i anledning af 100-året for grundloven og Landsarkivet for Sjællands udstilling i 1970 i anledning af 50-året for Genforeningen); dels i tilknytning til igangværende ordnings- og forskningsarbejder (f.eks. Landsarkivet for de sønderjyske landsdeles udstilling i 1976 om fattigvæsenet); dels permanente udstillinger som Rigsarkivets nu nedlagte faste udstilling og den faste udstilling ved Landsarkivet for Nørrejylland. Ifølge sagens natur er disse udstillinger overvejende blevet set af de sædvanlige arkivbenyttere, da de blev og bliver afholdt i arkivernes egne bygninger. Kun sjældent er der gjort forsøg på mere udadvendte fremstød. Inden for udstillingsgenren var det mest ambitiøse forsøg nok det udvalg af danske historiske dokumenter 1170–1920, som i 1958 blev vist i det Danske Hus i Paris. Der var måske dog videre perspektiv i publikationsserien »*Fra Rigsarkivets Samlinger*«, som skulle stille fotografiske gengivelser af vigtige historiske dokumenter til rådighed for den historiske offentlighed. Serien startede i 1936 med Bjørn Kornerups bind om Reformationen i Danmark. Siden fulgte bind om Gehejmearkivet, om Danske adelsbreve indtil 1660 og om Grønland, men efter 1960 blev serien opgivet.

Såvel »*Fra Rigsarkivets Samlinger*« som de vekslende arkivudstillinger har til en vis grad været produkter af det, man kunne kalde »arkivernes visuelle kompleks«. Arkiverne står i et dilemma mellem den tradition for visuel historieformidling, som er udviklet ved museerne, og et arkivstof, som kun undtagelsesvis har nogen større visuel tiltrækningskraft. Enhver kan finde spændende detaljer i et gammelt maleri eller fundere over brugen af fortidigt husgeråd; men det kræver normalt nogen læsetræning og forkundskaber at få større udbytte af en udstilling af arkivalier. Der er ingen tvivl om, at de arkivudstillinger, der har fungeret bedst, har været dem, som blandede arkivalier med billeder og genstande.

Dette betyder ikke, at arkivudstillinger er en overflødig luksus, for de kan være til stor glæde for det publikum, der færdes på arkiverne; et publikum, der som nævnt allerede er ganske bredt. Men dersom arkivvæsenet virkelig vil have tag i den store gruppe af ikkebenyttede, skal man snarere se i retning af den type initiativer, de enkelte medarbejdere udfolder i de store og små historiske samfund rundt om i Danmark. Specielt ville en mere aktiv udnyttelse af radio og fjernsyn være værd at overveje.

Hovedproblemet ligger dog i det daglige arbejde, hvor bestræbelserne på at åbne adgangen til arkiverne for alle lag i befolkningen nu er blevet kronet med et sådant held, at de truer med at undergrave sig selv. Det er en af arkivvæsenets vigtigste opgaver i slutningen af

det 20. årh. at få skabt en rationel ordning af benyttelsesforholdene. Arkivalierne må beskyttes mod nedslidning, og det må sikres, at presset på læsesalene ikke dræner arbejdskraften bort fra arkivvæsenets øvrige, vigtige opgaver. Men de løsninger, der skal findes på disse problemer, skal samtidig opretholde den linje, som blev lagt i 1848 og 1889: at det danske arkivvæsen skal stå til rådighed for hele det danske folk.

Borgernes retstilling i forhold til arkiverne

Tilgængelighed

En af arkivernes vigtigste opgaver har lige siden arkivloven af 1889 været at gøre samlingerne af arkivalier tilgængelige for offentligheden i almindelighed og forskningen i særdeleshed.

Mere udførlige regler om borgernes adgang til at benytte arkivalier er først udarbejdet inden for de sidste årtier. Således fik landsarkiverne et cirkulære af 30. december 1964 om tilgængelighed og Rigsarkivet et tilsvarende cirkulære af 30. september 1968. Begge cirkulærer fastsatte en såkaldt glidende 50-års frist som hovedreglen vedrørende tilgængelighed af arkivalier af offentlig proveniens, mens adgangen til privatarkiver gjordes afhængig af en 80-års regel.

50-års fristen gennemskydes af visse undtagelser. Kort og tegninger uden militær eller forsvarsmæssig betydning, visse arkivalier vedrørende aktieselskabsregistret og skibsregistret er tilgængelige straks efter afleveringen til Rigsarkivet. Tinglysningsarkivalier såsom skøde- og panteprotokoller, realregistre, grundbøger samt genparter af tinglysningsdokumenter er på samme måde frit tilgængelige, så snart de er afleveret til landsarkiverne.

Modsat udvides tilgængelighedsfristen ud over de 50 år for især to kategorier af sagsområder, nemlig sager, der rummer sensitive oplysninger om personer, og sager, der vedrører oplysninger om statens sikkerhed. Sager indeholdende følsomme personoplysninger er utilgængelige i 80 eller 100 år. I cirkulærene gives en indgående opregning af disse sagsområder eller sagstyper. Det er en svaghed ved de gældende regler, at denne opregning ikke er fuldstændig. En bruger kan ikke være sikker på, at arkivalietyper, som ikke er medtaget i opregningen, er tilgængelige efter den almindelige frist.

Cirkulæret for landsarkiverne nævner blandt sagsområder, hvor fristen er udvidet til 80 år, f.eks. indfødsretssager, skilsmisssager, sager om forældremyndighed, efterforsknings-, politi-, provsterets- og fængselssager, flygtningearkiver og Modstandsbevægelsens arkiver. Blandt arkivaliegrupper, der er utilgængelige i 100 år nævner

cirkulæret adoptionssager, straffeakter, sygejournaler og Mødrehjælpens arkivalier vedrørende enkeltpersoner.

Cirkulæret for Rigsarkivet nævner blandt arkivgrupper, der er utilgængelige i 80 år, også en række sager vedrørende familieretlige forhold, retsmedicinske og sikkerhedspolitiske sager, DNSAP's arkiver, kort og tegninger af militær betydning, lægdsruller, skattesager, folketællinger samt Socialforskningsinstituttets arkivalier. Blandt sager, der først bliver tilgængelige 100 år efter en persons fødsel, opregnes personalesager, straffe- og benådningssager, sager om sindssyge og åndssvage samt efterretningstjenestens sager vedrørende enkeltpersoner.

Ingen af de nævnte frister er dog indispensable. Rigsarkivaren kan dispensere såvel fra 50-års fristen som fra 80 eller 100-års fristerne, såfremt en sag skal anvendes til forskningsbrug eller andet legitimt formål. I nogle tilfælde kan over- eller landsarkivarer dispensere fra fristerne. Men Rigsarkivaren har den endelige afgørelse, såfremt der opstår særlige tvivlsspørgsmål. I alle tilfælde, hvor sagerne er yngre end 25 år skal Rigsarkivaren indhente skriftlig tilladelse fra den institution eller styrelse, som har afleveret arkivalierne. Visse ministerier eller institutioner kræver i alle tilfælde, også for ældre utilgængelige sager, at Rigsarkivaren indhenter tilladelse derfra, dette gælder f.eks. udenrigs-, justits- og forsvarsministeriet, rigspolitiets efterretningstjeneste, Sundhedsstyrelsen samt Danmarks Statistik.

Modsat forekommer det, at anmodninger om aktindsigt i videnskabeligt øjemed, som er rettet til et ministerium eller en styrelse, og som vedrører sager, der endnu ikke er afleveret til arkiverne, forelægges Rigsarkivaren til høring.

Enkelte grupper af arkivalier er i princippet helt utilgængelige. Det gælder forsvarsministeriets fortroligt-stemplede sager samt visse sager fra Frederiks Hospital, Den kgl. Fødselsstiftelse og Rigshospitalet, nemlig fødejournaler, udsættelsesprotokoller m.v., der rummer oplysninger om hemmeligt fødende kvinder og deres børn. Der er ved senere lovgivning sket modifikationer i hemmelighedsprincippet, idet der er blevet åbnet adgang til at få oplysninger om de hemmeligt fødende mødres navne, ligesom det i enkelte tilfælde er muligt at opnå dispensation fra utilgængelighedsklausuleringen. Tilladelse skal indhentes fra Rigshospitalet.

Privatarkiver er såvel ved landsarkiverne som ved Rigsarkivet normalt tilgængelige, når de er 80 år gamle. Efter cirkulæret for tilgængelighed af materiale i Rigsarkivet gælder herudover, at sager i privatinstitutioners arkiver bliver tilgængelige, når de er 50 år gamle. De nævnte frister gælder dog kun, såfremt den, der har

afleveret materialet eller testamenteret det til Rigsarkivet ikke har bestemt en kortere eller længere frist. Rigsarkivaren kan dispensere fra fristerne, medmindre en eller flere privatpersoner har fået tillagt en sådan beføjelse af arkivskaberen eller af den, der afleverede materialet som ejer.

Særlige serviceydelser

I en række livsforhold skal den enkelte borger kunne dokumentere sin identitet, beståede eksaminer og meget andet til brug for ansættelses- eller retsforhold. Det forekommer også meget hyppigt, at offentlige myndigheder til brug for den administrative sagsbehandling må skaffe dokumentation om ældre sager, om person- eller ejendomsforhold og lignende. Sådant dokumentation kan være bortkommet fra den berørte privatperson eller på anden måde være uden for en persons eller myndigheds aktuelle besiddelse. Arkiverne har en gammel forpligtelse til at bistå med fremskaffelse af dokumentation og bevismateriale.

Over for privatpersoner

Tidligere opfyldte arkiverne typisk denne forpligtelse ved at udstede en verificeret afskrift af det ønskede dokument eller en tilsvarende udskrift fra en protokol. Med fotokopieringsmuligheden har arkiverne fået en vis lettelse i arbejdsbyrden. Der er dog i de senere år opstået det nye problem, at folk i almindelighed ikke kan læse ældre håndskrift og derfor ikke kan læse en fotokopi af en ældre protokol. Man anmoder derfor ofte om at få en transskriberet afskrift, hvilket er både arbejds- og ressourcekrævende for arkiverne.

Landsarkiverne modtager mange anmodninger fra både ind- og udland om oplysninger af personidentitetsmæssig eller personalhistorisk karakter, f.eks. om fødsels- eller dødsdatoer, dåb, konfirmation, begravelser, bryllup etc. Anmodninger om udskrift af jordemoderprotokoller til brug for oplysning om fødselstidspunkt fremsættes i meget stort tal. De fleste anmodninger herom fremsættes af personer, der ønsker at få stillet et horoskop. I forbindelse med ejendomshandler eller retssager vil der ofte opstå behov for oplysninger fra ældre skøde- eller panteprotokoller eller fra andre ejendoms- eller tinglysningsarkivalier. Rekvirenten vil typisk enten være en privatperson eller en advokat.

Private skiftesager efter dødsfald kan i flere relationer implicere landsarkivernes bistand, f.eks. vedrørende eftersøgning af arvinger. I denne henseende er det interessant, at arkiverne nu for alvor mærker følgerne af den ændring, der indførtes ved børnelovene af 1937,

hvorefter børn født uden for ægteskab fik arveret efter faderen på samme måde som ægtebørn. Forældregruppen til børn, som således er født uden for ægteskab efter 1. januar 1938 har nu nået en så høj alder, at denne arveret er blevet aktuel. Arkiverne må her bistå med at finde oplysninger om sådanne børn født uden for ægteskab.

En anden lov, nemlig den nye navnelov, lov nr. 193 af 29. april 1981, vil i fremtiden medføre et omfattende arbejde for landsarkiverne, idet adgangen til navneforandring er blevet stærkt liberaliseret. Enhver navneforandring skal tilføres de gamle kirkebøger.

På samme måde skal der foretages tilførsler til kirkebøgerne, såfremt folk melder sig ud af eller ind i folkekirken. Man har i arkiverne været ude for vankelmødige personer, der i løbet af livet har meldt sig ind og ud adskillige gange. Det er heller ikke ualmindeligt at folk, som i ungdommen meldte sig ud af folkekirken, når livet går på hæld, melder sig ind igen.

Som en refleksvirkning af samfundets stigende krav til uddannelsesmæssige forudsætninger skal ansøgere til en række stillinger i alle former for erhverv kunne dokumentere beståede eksaminer, fra folkeskolens afgangsklasser, realeksamen, studentereksamen eller tilsvarende uddannelser. Mange har mistet deres eksamensbeviser og må derfor rette henvendelse til arkiverne for at få udstedt kopier af eksamensprotokoller. Også søfolk kan have brug for oplysninger om tidligere hyrer, hvis søfartsbogen er bortkommet. Det vil her være muligt for landsarkiverne at rekonstruere attestation for sejltider ud fra skibsbemandingslister.

Ikke blot danske statsborgere, men som nævnt også udlændinge retter i et ikke ubetydeligt omfang henvendelse til danske myndigheder for at fremskaffe dokumentation for identitets- eller andre oplysninger. Det kan være udlændinge, der har haft hyre på danske skibe og som af hensyn til pensionsberegning eller andet skal kunne dokumentere dette. Det kan være udvandrede danskere, der i USA skal kunne fremlægge dåbsattest til brug i forskellige retlige relationer, herunder også i pensionssager, og som ikke længere har deres egen oprindelige dåbsattest.

En gruppe for sig udgøres af tyskere født i tyske flygtningelejre i Danmark lige efter anden verdenskrig. Sådanne personer kan have brug for at få fastslået fødselstidspunkt eller fødested. Der kan også fremkomme henvendelser fra tyske statsborgere angående eftersøgning af pårørende eller andre, der menes at have opholdt sig i tyske flygtningelejre i Danmark.

Over for myndigheder

Arkiverne bistår på samme måde offentlige myndigheder med frem-

skaffelse af oplysninger eller dokumentation vedrørende enkeltpersoner eller andre forhold. For det første yder arkiverne bistand efter reglen om, at offentlige institutioner til tjenstlig brug kan låne arkivalier, som de selv har afleveret til arkiverne, jfr. arkivbekendtgørelsen af 20. februar 1976 § 9, stk. 2. Herudover fremskaffer arkiverne oplysninger fra ældre arkivalier, som hidrører fra andre offentlige myndigheder end den spørgende. Skifteretterne kan i offentlige skiftesager have behov for bistand til eftersøgning af arvinger. I København eksisterer der en fast mangeårig praksis, hvorefter civilpolitiet hos Rigsarkivet eller Landsarkivet for Sjælland m.v. kan indhente personoplysninger i arve- eller adoptions-sager, faderskabssager, visse eftersøgnings-sager og visse forsorgssager af ældre dato. Andre politimyndigheder kan have brug for indhentelse af oplysninger fra det ældre strafferegister.

I forbindelse med saneringer i København har Stadskonduktøren ofte brug for en mængde oplysninger både af tinglysningsmæssig og anden art. Arkiverne gør et meget stort arbejde for at fremskaffe ældre matrikelnumre, servitutter etc.

Arkiverne varetager i vidt omfang præsternes og for Sønderjyllands vedkommende personregisterførernes arbejde, når der skal foretages tilførsler til kirkebøger eller personregistre, som er afleveret til arkiverne.

Offentlighedsloven, lov nr. 280 af 10. juni 1970 om offentlighed i forvaltningen, kan i fremtiden komme til at medføre et vist arbejde for arkiverne. Med hjemmel i denne lov kan alle borgere med visse begrænsninger forlange sig gjort bekendt med dokumenter i sager, der er eller har været under behandling i den offentlige forvaltning. Herudover hjemler loven en særlig adgang til partsøffentlighed d.v.s. adgang for ansøgere, klagere og andre parter i en sag, uanset de almindelige begrænsninger i aktindsigten efter kapitel I, til i videre omfang at få indblik i egne sager, såfremt de kan påberåbe sig en retlig interesse i at kunne benytte kendskab til sagens dokumenter, jfr. § 10.

Beğæringer om adgang til aktindsigt eller partsøffentlighed vil som oftest blive behandlet af den pågældende myndighed alene, idet de relevante sager typisk ikke vil være afleveret til arkiverne. Dette gælder formentlig også den adgang til partsøffentlighed, som er hjemlet i lov nr. 141 af 13. maj 1964 om partsøffentlighed i forvaltningen, som fortsat er gældende f.s.v. angår sager fra perioden mellem denne lovs ikrafttræden 1. oktober 1964 og frem til offentlighedslovens ikrafttræden 1. januar 1971. For sager, der er ældre end 1964 gælder fortsat lov af 2. februar 1866 om erklærings meddelelse til ansøgere og klagere. I det omfang en borger kan forlange adgang til

at »erholde afskrift af den eller de i sagen afgivne erklæringer eller lejlighed til at tage afskrift af samme« efter 1866-loven, må den pågældende offentlige myndighed normalt rekvirere sagen i arkiverne eller anmode dem om at få taget afskrift eller kopi af disse erklæringer.

Det er ikke muligt i alle detaljer at redegøre for arkivernes service- og dokumentationsvirksomhed. Det skulle dog med de anførte eksempler være klart, at servicefunktionen udgør et meget vigtigt led i arkivernes arbejde og tillige er af væsentlig betydning for såvel borgerne som en række vigtige samfundsfunktioner.

Arkivbenytternes ansvar.

Alle arkivbenyttere ønsker principielt fri adgang til alt arkivmateriale, gammel som nyt. Arkiverne søger at imødekomme dette ved så megen åbenhed som muligt.

Den frie adgang til at benytte arkivernes samlinger i ethvert legitimt øjemed indskrænkes dog, hvor modstående interesser fordrer beskyttelse. Hensynet til personlige eller statslige interesser kan fordrer begrænsning i den almindelige tilgængelighed. Men selv hvor en sådan begrænsning er hjemlet i de almindelige tilgængelighedsregler, kan Rigsarkivaren i enkelttilfælde og på visse vilkår give adgang til ellers utilgængelige arkivalier, nemlig hvor særlige videnskabelige eller retlige interesser bør tillægges større vægt.

Dispensationer til at benytte særligt klausulerede arkivalier sker imidlertid på arkivbenytterens ansvar. Misbrug af de oplysninger, som måtte rummes i sådanne arkivalier, kan medføre ansvar i form af straf eller erstatning eller blive mødt med andre retsfølger, f.eks. nedlæggelse af forbud imod publicering.

Hvis en person anmoder om arkivernes bistand til at fremskaffe persondokumentation, eksempelvis en dåbsattest og den udleverede attest derefter af rekvirenten forfalskes for at skuffe i retsforhold, må den pågældende imødeses strafferetlig tiltale. Det vil normalt være den krænkede person eller myndighed, ikke arkiverne, som rejser sag eller indgiver politianmeldelse.

Forskernes dilemma.

En særlig type arkivalier har i de senere år fremkaldt helt nye problemer for arkiverne og deres benyttere. Edb-arkivalier, der efter lov nr. 294 af 8. juni 1978 om offentlige myndigheders registre kan rubriceres som personregistre, skal principielt slettes eller kasseres, såfremt de oplysninger, de rummer, er forældede. Bag denne slet-

ERKLÆRING

Undertegnede, der har fået tilladelse til at benytte arkivmateriale, som ikke er almindelig tilgængeligt, erklærer herved, at jeg

1. ikke uden særlig tilladelse vil lade afskrifter, fotokopier eller anden gengivelse af dette materiale gå videre til nogen anden person eller til nogen institution, for det er almindelig tilgængeligt,
2. at jeg ikke vil publicere dette materiale, helt eller i uddrag, hvis det på nogen måde kan være til skade for nulevende personer eller deres nærmeste pårørende,
3. at jeg ikke vil publicere – i referat, i uddrag eller extenso – fotokopier, mikrofilm o. l. af udenlandske arkivers arkivmateriale, med mindre dette er almindelig tilgængeligt efter de for de pågældende arkiver gældende regler, eller der er opnået særlig tilladelse hertil,
4. at jeg er bekendt med, at breve, tegninger, kort og andet arkivskt materiale samt manuskripter, som måtte være beskyttet ved lov nr. 158 af 31. maj 1961 om ophavsretten til litterære og kunstneriske værker samt af lov nr. 157 af 31. maj 1961 om retten til fotografiske billeder eller senere love, ikke må offentliggøres på anden måde end hjemlet ved disse love,
5. at jeg har modtaget et eksemplar af nærværende erklæring.

Standarderklæring ved tildeling af adgang til benyttelse af normalt utilgængelige arkivalier. I de fleste tilfælde er denne erklæring tilstrækkelig, men undertiden kræver hensynet til personer eller institutioner, at der opstilles yderligere betingelser.

ningsregel ligger ønsket om at beskytte enkeltindivider imod andres unødige snagen i oplysninger, der vedrører privatlivets fred.

Alle ønsker at blive beskyttet imod bevaring af oplysninger vedrørende deres egne person, såsnart der er tale om registrering på maskinlæsbare medier; også de forskere, som ellers overfor arkiverne kræver fri adgang til selv de nyeste traditionelle arkivalier, der rummer tilsvarende sensitive personoplysninger, ønsker beskyttelse i form af sletning af forældede oplysninger. De synes ikke at have indset, hvilken skade en kritikløs sletning eller kassation af kildemateriale, som består af edb-registre, kan volde fremtidens historiske, lægevidenskabelige, samfundsvidenskabelige og anden forskning.

Tilgængeliggørelse af arkiverne

Det modtagne arkivmateriale er af uensartet karakter. For at lette betjeningen af administrationen og forskningen må det ordnes og registreres. Ved hjælp af praktiske arkivsystemer kan dette arbejde reduceres til et minimum; dette gælder navnlig de offentlige arkiver og private institutionsarkiver. Men der vil dog næsten altid være noget, der falder uden for systemet og derfor både skal indplaceres og have en rammende betegnelse. En række ældre arkiver er kun forsynet med en summarisk indholdsoversigt, mange institutionsarkiver og navnlig privatpersoners arkiver afleveres ofte i blandet tilstand. Den enkleste form for registrering og vejledning er en samlet oversigt over det arkivmateriale, som opbevares i en arkivinstitution, f.eks. for Rigsarkivets vedkommende *Kr. Erslevs* oversigt fra 1923, som dog nu efterhånden afløses af en række vejledninger (guider) for de enkelte afdelinger. For landsarkiverne findes der tilsvarende vejledninger: den ældste for Sønderjylland (1944), mens de andre er betydelig nyere (Fyn 1970, Sjælland m.v., 2. udg. 1977, Nørrejylland 1981). Den løbende orientering og ajourføring sker gennem de beretninger om afleveringer, ordningsarbejder m.m., som tidligere publiceredes i »Meddelelser«, udsendt indtil 1975 med forskellige intervaller, fra 1979 afløst af årsberetninger.

De enkelte arkivfonds behandles for Rigsarkivets vedkommende i serien *Vejledende Arkivregistraturer* (hidtil 20 bind), suppleret med *Foreløbige Arkivregistraturer*, ny serie (hidtil 20 bind). Dertil kommer dupliserede specialregistraturer, som udsendes af de enkelte afdelinger. Landsarkiverne har ligeledes flittigt udsendt oversigter over deres fonds, f.eks. kirkebøger, politi- og domsmyndigheders arkiver, magistratsarkiver, godsarkiver, udskrivnings- og brandforsikringsarkivalier, præstearkiver samt private person- og foreningsarkiver.

Disse hjælpemidler har som regel en indledning med en administrationshistorisk redegørelse, oplysninger om arkivets tilblivelse og behandling, nedfældet af den arkivar, der under ordningsarbejdet har opnået en grundig indsigt i arkivets indhold. Et vigtigt hjælpemiddel er oversigten over arkiv- og forvaltningsrelevante udtryk

(*Ordliste*), udsendt af Rigsarkivets 2. afdeling 1977. Mere omfattende og specielle administrationshistoriske redegørelser er offentliggjort i særskilte publikationer, således i forbindelse med Det humanistiske Forskningsråds projekt om dansk lokaladministration 1660–1848, desuden i serien »*Primula*«, udsendt af Rigsarkivets 1. afdeling 1969–75 (30 numre) og »*Arkivserien*«, udsendt ved Landsarkivet for Fyn (fra 1978 4 nr. årligt), andre er publiceret i tidsskriftet »*Arkiv*« eller fremstillet internt til brug for videre behandling af visse arkivfunds.

I ældre tid lå en stor del af Rigsarkivets materiale på realgrupper (Danske kongers historie, Danske samlinger, Personalhistorisk samling, Politisk-historisk samling, Topografisk samling o.lign.). I de sidste 75 år har ordnings- og registreringsarbejdet hovedsagelig været baseret på *proveniensprincippet*, defineret af V. A. Secher. Det tilstræber at samle alle arkivalier, modtaget eller skabt til egen brug af hver enkelt historisk given administrativ eller dømmende myndighed, for privatarkivernes vedkommende det materiale, som hver enkelt institution eller person har modtaget eller skabt. Meningen er, at arkivernes ordning så nøjagtigt som muligt skal afspejle den sammenhæng, hvori de er blevet brugt.

Disse principper har ikke kunnet følges i alle samlinger. Pergamentsbreve fra før 1450 er således anbragt i en kronologisk række

Rigsarkivar V. A. Secher (1851–1918), th., ved arbejdet i det nyindrettede rigsarkivkontor i Det kgl. Biblioteks tidligere bygning. Sechers opstilling af retningslinier for arkivers ordning og registrering har været bestemmende for arkivvæsenets arbejde til vore dage. Foto fra ca. 1912.

med en fortegnelse, som også omfatter nyere pergamentsbreve, der er placeret efter deres proveniens. Foruden de mange segl, som hænger ved diplomerne eller er påsat akter, har Rigsarkivet en betydelig samling løse segl, som stort set er ordnet efter personer og institutioner.

Forøget interesse for samtidshistorie har på den ene side fået arkiverne til at intensivere deres indsamling og ordning af de nyeste arkiver, som tidligere for det meste blev modtaget som spontane afleveringer. På den anden side kræver disse arkiver større diskretionshensyn, og de nyeste må ofte efter aftale henlægges i utilgængeligt depot.

Arkivvæsenet har måttet indstille sig på nye interesseområder. Således er interessen for fyrste- og adels historie blevet mindre, mens stadig flere beskæftiger sig med almindelige menneskers levevilkår. Men der er stadig stor interesse for almindelig personalhistorie, som for en stor del kan kanaliseres ad faste baner (folketællinger, kirkebøger og lægdsruller). Det er dog nødvendigt at gøre opmærksom på, at supplerende materiale kan findes i mange andre, måske noget mere utilgængelige fonds. Andre emneorienterede forskere har stillet specielle krav med hensyn til registrering. Således har besættelsestidens arkiver været genstand for særlig interesse. De blev derfor i begyndelsen registreret som en særlig gruppe, som dog nu er opløst i overensstemmelse med det ovenanførte proveniensprincip. Der stilles adskillige spørgsmål, som kræver et grundigt kendskab til offentlige arkivfonds og forudsætter velordnede private arkivfonds, helst med emneregistre. Visse ordningsarbejder er blevet iværksat og tillige finansieret på initiativ udefra (Københavns Universitet, vestindiske arkivalier o.a.).

Forskere sørger desværre ikke altid for at orientere sig på forhånd om arkiver inden for deres interesseområde er både tilgængelige og ordnede, hvilket kan medføre skuffelser, da arkiverne af ressourcehensyn ikke kan imødekomme tilfældige ønsker, men er nødt til at tilrettelægge deres ordningsarbejde under behørigt hensyn til arkivernes indhold og deres eventuelle betydning for forskningen. Indsatsen har indtil de senere år været koncentreret omkring de ældre arkiver. Det gælder specielt Rigsarkivet, hvor der som nævnt fandtes en række emneorienterede samlinger, hvis indhold skulle føres tilbage til sine oprindelige administrative sammenhænge. Enevældens mere rudimentære arkiveringssystemer gør desuden de ældre arkiver vanskelige at benytte uden nærmere registrering. Journalsystemerne kombineret med summariske fortegnelser vil derimod som oftest være tilstrækkelige til at tillade orientering i de nyere arkiver fra ministerier og styrelser.

Men også inden for de ældre arkiver er der sket en prioritering. Selv om de sidste hundrede års ordnings- og registreringsindsats er blevet lagt meget bredt an, er der arkivgrupper, som længe er forblevet summarisk og utilfredsstillende registreret. F.eks. har store dele af regnskabsmaterialet fra 18.–19. årh. fået en stedmoderlig behandling. De hæmmende konsekvenser heraf mærkes nu, hvor en mere kvantitativt orienteret forskning gør sig gældende inden for økonomisk og social historie.

Hermed berører man dilemmaet for arkivernes arbejde med tilgængeliggørelsen af deres indhold. Nok er man ved prioriteringen i dette arbejde afhængig af det pres, der ligger i benytternes efterspørgsel; men man må samtidig holde sig for øje, at man ved at udskyde andre ordningsopgaver hæmmer eller i værste fald blokerer for andre forskningsmuligheder. Selve ordnings- og registreringsarbejderne virker som en forskningsstyring, fordi de let tilgængelige, gennemregistrerede arkiver uvægerligt vil tiltrække forskningen, mens kun få benyttede vil have mod og udholdenhed til at bearbejde et slet registreret arkiv. I mange tilfælde vil den blotte eksistens af relevant materiale i utilstrækkeligt ordnede arkiver undgå forskerens opmærksomhed. På den anden side har det gentagne gange vist sig, at udgivelsen af en trykt registratur kan føre til en stærk forøgelse af presset på de pågældende arkivfonds, fordi en videre kreds herved bliver gjort opmærksom på de muligheder, de rummer.

Det er vigtigt, at arkiverne er bevidste om denne forskningsstyrende funktion. Den er en af årsagerne til, at arkiverne selv skal være forskningsinstitutioner (se i øvrigt afsnittet herom). Ordning og registrering er fundamentale videnskabelige opgaver, som ikke skal foretages alene med henblik på at tilfredsstille aktuelle publikumsbehov. Man må have opmærksomheden henledt på forskningsområder i fremvækst, som vil kunne udnytte andre arkivalier end dem, som traditionelt har været intensivt benyttet, og man må gøre de forskere, som tager nye problemstillinger op, opmærksomme på relevant kildemateriale, som ikke umiddelbart kan findes gennem de eksisterende registraturer.

Forskningens vilkår ville vel blive lettet, hvis alle arkivfonds blev registreret udtømmende efter de retningslinjer, som er blevet lagt til grund for de Vejledende Arkivregistraturer. Det er imidlertid åbenbart, at en sådan indsats ikke ville være overkommelig inden for et blot nogenlunde overskueligt åremål. Yderligere er de Vejledende Arkivregistraturers opbygning især velegnet til de ældre arkiver med deres uensartede og ofte mangelfuldt bevarede indhold; her er der virkelig behov for »V.A.ernes« omhyggelige redegørelse for indholdet af de enkelte protokoller og arkivpakker. Behovet er som antydnet

mindre i de nyere og nyeste administrationsarkiver, som med større eller mindre konsekvens er opbygget omkring et journalsystem. Her er det først og fremmest en uddybning af den administrationshistoriske viden, der er nødvendig for at lette benyttelsen. Endelig er der en helt generel indvending mod den traditionelle, proveniensbestemte registrering af hvert arkiv for sig: denne registreringsform er bedst egnet til undersøgelser, der dækker hele landet eller dog større regioner, og som vedrører problemstillinger, der kun berører et begrænset antal myndigheders arbejdsområde. Jo mere man i forskningen ønsker at benytte arkivalierne i andre sammenhænge end deres oprindelige formål, des mere bliver der behov for at registrere dem på tværs af deres administrative sammenhæng.

Det er netop den situation, man befinder sig i nu, hvor den socialhistoriske og økonomisk-historiske forskning i stigende grad har bevæget sig bort fra at behandle udformningen af den sociale og økonomiske politik, for i stedet at analysere de faktiske forhold på lokalt plan; tilsvarende tendenser genfindes i snart sagt alle grene af historieforskningen. Her er en emneorienteret registrering på tværs af arkivfondene ofte et nødvendigt hjælpemiddel.

Proveniensprincippet er fortsat grundvolden for arkivvæsenets *ordningsarbejder*, og må være det, fordi ethvert andet ordningsprincip vil rive arkivalierne ud af den administrative sammenhæng, som danner baggrunden for forståelsen af dem. Men der er et voksende behov for at supplere den traditionelle *registreringsmåde* med mere smidige og alsidige registraturformer.

Erkendelsen af, at den administrationshistoriske redegørelse kan være vigtigere for benytteren end den detaljerede bind- og pakkefortegnelse over arkivet, har givet sig udslag i en netop udsendt bog om justitsministeriet og et tilsvarende arbejde om kultusministeriet, som er under udarbejdelse. Heri ligger hovedvægten på redegørelsen for udviklingen i ministeriernes kompetenceområder og indre opbygning, mens selve registraturen er indskrænket til en summarisk oversigt.

Især har der dog været interesse for at supplere de traditionelle registraturer med emneorienterede indgangsnøgler, og man har været villig til at slække på perfektionistiske krav om fuldstændighed og endelighed i registreringen for at opnå dette mål. I arkiver, som afleveres i uordnet tilstand, først og fremmest private institutions- og personarkiver, foretages først en foreløbig sortering efterfulgt af en ordning, som især tager sigte på en gruppering, der bliver grundlaget for institutionens arkivoversigt. For personarkivernes vedkommende bliver oversigten suppleret med brevskriverfortegnelser (dog ikke over almindelige takke-, gratulations- og lignende

breve). Alt andet registreres summarisk, idet det på den måde er muligt at gøre betydeligt flere arkiver tilgængelige. Alle brevskrivere samles i Rigsarkivet i et fælles brevskriverregister på læsesalen; desuden er et summarisk emneregister over indholdet af privatarkiver under opbygning. Til yderligere hjælp har arkiverne udarbejdet embedsmandsstaten og personregistre m.v. til forskellige protokoller. Af tilsvarende hjælpemidler kan nævnes oversigten over regeringer og ministre i Danmark 1848–1979 (2. udg. 1979), med tillæg af fortegnelse over ministre, hvis arkiver findes i Rigsarkivet, landsarkiverne eller andre institutioner. Med tiden kan arkivernes mange registre danne grundlag for en evt. edb-behandling, og det må overvejes, om nogle af dem kan overføres til dette medium, som forsøgsvis allerede er anvendt ved oprettelsen af nye registre.

En anden type af registrering på tværs af arkiverne er de trykte registraturer over arkivalier vedrørende bestemte emner, som er blevet udarbejdet i løbet af de seneste tiår. De erstatter givetvis ikke de traditionelle registraturer, men supplerer dem og letter orienteringen i dem. Det er dog endnu kun få arbejder af denne type, der er ført til ende, da de kræver endnu større indsigt og arbejdsindsats end registreringen af de enkelte arkiver. Som eksempel på tværgående hjælpemidler af denne art kan nævnes registraturerne over skolehistorisk materiale (Landsarkivet for Sjælland mm. 1971, Rigsarkivet 1978). Vejledende Arkivregistraturer XVII–XVIII (bd. XIX er under forberedelse) er et eksempel på en endnu mere ambitiøs form for tværgående registrering. Disse registraturer omfatter middelalderlige lokalarkiver (gejstlige institutioner, købstæder, godser) indtil 1559 og medtager alt relevant materiale, uanset om det nu beror i Rigsarkivet, landsarkiverne eller andre samlinger. Som tværregistraturer kan også betragtes oversigter over folkelige bevægelser arkiver, hidtil udsendt for Nordjylland (1977), Fyn (1978) og, mest omfattende, for Storstrøms amt (1980). Til disse slutter sig en oversigt over Rigsarkivets registrering og indsamling af disse bevægelser centralorganisationers arkiver.

På internationalt plan har der været betydelig interesse for arkivmateriale til belysning af den tredje verdens historie, og dertil har Danmark ydet et vægtigt bidrag ved en oversigt over dansk kildemateriale hertil (*Sources of the History of North Africa, Asia and Oceania in Denmark*, 1980).

I sidste ende vil en centralregistrering af arkivmateriale på landsplan være den mest hensigtsmæssige måde at løse informationsproblemerne på; et sådant projekt er under forberedelse.

Generelt må det siges, at de problemer omkring ordnings- og registreringsarbejderne, som er blevet gennemgået i det foregående, i

2. slesvigske kontor	194
Rentekammerets kontorer 1841-48, 1. slesvigske ekspeditionskontor	194
Finansarkiver	
Indledning	196
Overskattedirektionen 1762-82	197
Finansdeputationen	198
Den almindelige Pensionskassedirektion. Pensionskontoret 1816-48	198
Statssekretariatet for Nådessager	198
Finansministeriet	198
Danmarks Statistik	198
Nyboders Kommandantskab	
Søetatens drenge- og pigeskoler	200
Statsministeriet	202
Udenrigsministeriet	202
Koloniernes skolesager	
Indledning	203
Grønlandske skolesager	
Den kgl. grønlandske Handel	204
Grønlands styrelse	204
Bogholderkontoret	206
Vestindiske skolesager	
Finansministeriet	208
Vestindiske lokalarkiver	210
Guineiske skolesager	211
Ostindiske skolesager	211
Lokalarkiver	
Indledning	212
Gejstlige arkiver	212
Verdslige arkiver	216
Topografisk Samling	216
Pergamenter fra Københavns Universitetsarkiv	217
Reviderede regnskaber	
Indledning	218
Kirkeregnskaber	219
De lærde skolers regnskaber	220
Seminariefonden og enkelte seminarier	237
Statens Lærerhøjskole	240

Indholdsfortegnelsen til registraturen Skolehistoriske arkivalier i Rigsarkivet (1978) giver et indtryk af hvor mange arkivfunds, der indeholder oplysninger om dette emne. Kun rutinerede forskere ville kunne orientere sig på tværs af arkivfondene uden støtte i en form for tværgående registrering.

høj grad er udsprunget af fortidens unkladelsessynder. Fremtidens arbejde med tilgængeliggørelsen af arkiverne vil antage en ganske anden karakter. I slutningen af 1950'erne indledte arkivvæsenet et samarbejde med de statslige forvaltningsgrene om tilrettelæggelsen af myndighedernes journal- og arkiveringsplaner. Hovedtanken var at erstatte kronologisk opbyggede journaler med en ordning efter saggrupper, som på én gang ville lette administrationens eget arbejde med sagerne og gøre det muligt at foretage en effektiv kassationsbehandling af selv meget store arkiver. Men når arkivvæsenet begynder at modtage afleveringer af disse sagligt ordnede forvaltningsarkiver, får det to vigtige konsekvenser for tilgængeliggørelsen. Ordningens betydning bliver reduceret, fordi arkivernes orden er givet i form af det journalsystem, der har styret sagernes henlægelse. Også den traditionelle registrering er i det væsentlige overflødiggjort af journalsystemet. Til gengæld åbner journalsystemernes indretning efter saggrupper store muligheder for at foretage en effektiv tværgående emneregistrering. Med det øgede samarbejde mellem forvaltning og arkivvæsen er det således også blevet opnået at forbedre mulighederne for at gøre arkiverne tilgængelige for fremtidens forskning.

Kassation af arkivalier

Mens det meste af denne bog handler om, hvorfor og hvordan man bevarer arkivalier, drejer dette afsnit sig om kassation af arkivalier: Hvorfor kasseres arkivalier? Hvordan opnår man den mest økonomiske og sikre kassation? Hvilke arkivalier kasseres? Kassations-spørgsmål optager arkivfolk over hele verden, men ingen steder er man nået til klare svar på de to sidste spørgsmål.

Motiverne til kassation var i tidligere tid som regel pladsmangel i institutioner og arkiver. Ofte gjorde ønsket om at tjene penge ved salg af arkivalier sig gældende. Ved slutningen af 2. verdenskrig var der behov for gammelt papir til fremstilling af nyt; i Indenrigsministeriets cirkulære af 28. marts 1945 til amtmænd, by- og sogneråd hed det: »I anledning af den herskende mangel på råstoffer inden for papirfabrikationen vil det være af væsentlig betydning, at forhåndenværende lagre af kassabelt papir afleveres til fremstilling af nyt papir ...« Disse kassationer var dog blevet godkendt af rigsarkivaren, og tvivlstilfælde skulle forelægges landsarkivarerne. I dag begrundes kassation med, at produktionen af arkivalier er så stor, at samfundet ikke vil betale for bevaring af dem alle. Midt i 70'erne blev det beregnet, at der i den offentlige sektor blev produceret ca. 50 km arkivalier om året, heraf den større halvdel i amts- og primærkommuner, den mindre halvdel i statens institutioner. Det kræver grundige undersøgelser at afgøre, hvilke arkivalier der skal kasseres, men når denne udgift sættes op mod udgiften til bevaring af alle arkivalier, er svaret givet.

Hvordan kan man gøre kassationer mere økonomiske og metodiske? Spørgsmålet havde beskæftiget arkivfolk i generationer, men det var først ind under 2. verdenskrig, at arkivarer, især i U.S.A., udviklede systematiske metoder til at styre arkivdannelsen og derved få bedre hold på kassationerne. Den hidtidige måde at danne »sager« på, ved journalisering dag for dag uden system, frembragte arkivalier, som kun kunne kasseres ved, at arkivarer gennemgik hver eneste sag. De allerede skabte sager måtte naturligvis behandles på denne måde, hvis der var arbejdskraft til det, men for fremtiden skulle sager dannes i henhold til systematiske planer, således at de sager, som burde kasseres, fandt deres plads på et tidligt tidspunkt.

Forvaltningskommissionen af 1946 gik i sin 3. betænkning (1948)

ind for emneordnede journaler og journalisering på løbsblade. Rigsarkivet forholdt sig foreløbig skeptisk, men i 1947 begyndte den nyudnævnte landsarkivar i Viborg, Johan Hvidtfeldt, at arbejde med de nye tanker, og fra 1951 samledes hans arbejde om amternes journaler. Amterne, overøvrighederne, havde ens opgaver, som var nøje fastlagt, og medarbejdere, som journal- og arkivfunktionerne kunne bygges på. Hvis man kunne få de 25 danske amter til at journalisere og henlægge deres sager efter samme systematiske plan, ville kassationsbehandlingen blive lettet. I 1954 nedsatte Indenrigsministeriet et udvalg, hvori Hvidtfeldt blev den drivende kraft. Udvalgets forslag i 1956 til journalplan for amterne blev godkendt af Indenrigsministeriet i 1958 og trådte i kraft i alle amter pr. 1. januar 1960.

Aktplanen var sagligt opdelt, således at overordnede emne- eller saggrupper efter behov kunne opdeles i mere specificerede grupper, hver af disse igen opdeles o.s.v. Dette kaldes et hierarkisk system; systemet blev holdt på plads af tal, der var opstillet efter decimalsystemet, således at hver saggruppe var nummereret med numre fra 0 til 9. Hver gruppe kunne opdeles i nye undergrupper, f.eks. kunne gruppe 01 (amtmandseembedet) opdeles i numrene 010–019, undergruppe 012 (amtmandseembedets økonomi) kunne opdeles i numre fra 0120–0129 o.s.v., se illustrationen side 20. De gamle journalprotokoller blev afskaffet, der indførtes løbsbladsjournaler i A4-format, som skulle indbindes, når året var omme. I forbindelse med aktplanen blev der lavet instrukser for journalisering, arkivering og kassation og for forskellige hjælpemidler. Ved hver saggruppe i aktplanen blev det angivet, om dens indhold skulle bevares eller kasseres og, i givet fald, efter hvilke frister. K-10 angav kassation efter 10 år, K-30 efter 30 år o.s.v. Det hed dog i instruksens, at et gennemsyn skulle finde sted, før sager blev kasseret.

I årene 1959–61 foretog Rigsarkivet en undersøgelse af journalsystemerne i centraladministrationen. Undersøgelsen viste, at der i overvejende grad anvendtes kronologisk journalisering. Man konstaterede imidlertid mange eksempler på, at styrelserne benyttede »faste numre«, d.v.s. samme numre for samme sagstyper år efter år. Sådanne tilløb var tegn på, at der var behov for emneordnede aktplaner. Undersøgelsen konkluderede, at emneordnede aktplaner skulle tilstræbes, og det lykkedes Rigsarkivet at få Statsministeriet til den 1. marts 1962 at skrive således til samtlige ministerier og styrelser: »Da man skønner, at det vil være af betydning, at de ministerialkontorer, der måtte ønske at overgå til ny journaliserings-systemer, forinden træder i forbindelse med Arkivudvalget, skal man herved anmode om, at der ikke foretages ændringer i de enkelte

kontorers journalsystemer uden forud indhentet udtalelse fra Arkivudvalget af 1933«. I arkivudvalget sad to arkivfolk og tre administrative embedsmænd; i praksis var arkivudvalget et redskab for rigsarkivaren.

De emneordede journalplaner fik frit løb, da Johan Hvidtfeldt tiltrådte som rigsarkivar 1. april 1963. Samme år oprettede han direkte under rigsarkivarembetet en sektion for journalisering og kassation. I de følgende år blev der etableret aktplaner (efterhånden kaldet journalplaner) for en række centrale styrelser og lokale statslige embeder. Hovedindsatsen blev bevidst rettet mod ministerierne – Kulturministeriet og Statsministeriet var de første – ud fra den tanke, at det nye system lettest ville brede sig, hvis det stod sin prøve i de højeste forvaltningsorganer.

Efter ca. 10 år stod det klart, at Rigsarkivet ikke havde ressourcer til at lave alle de journalplaner, som statens institutioner og embeder ønskede. De erhvervede erfaringer blev udmøntet i en teori, og i 1976 forelå en vejledning »Arkivdannelse og journalsystem«. Denne vejledning og en vis arkivarrådgivning blev stillet til rådighed for styrelserne, som herefter blev anmodet om selv at udarbejde journalplaner. Arkivbekendtgørelsen af 20. februar 1976 bekræftede i § 7 1902-resolutionen om rigsarkivarens myndighed: »Kassation af arkivalier må kun finde sted med rigsarkivarens samtykke eller i henhold til bestemmelser, som er godkendt af rigsarkivaren ...«. § 8 gav rigsarkivaren en ny og vidtgående myndighed: »Institutionernes arkivsystemer, herunder journal- og arkivplaner, bør være således indrettet, at institutionerne selv kan foretage kassation af det materiale, der kan kasseres i henhold til rigsarkivarens godkendelse.

Stk. 2. Hvis en institutions journal- eller arkivplaner ikke gør en effektiv kassation mulig, kan rigsarkivaren henstille til den pågældende institution, at den lader udarbejde nye planer, hvori dette hensyn er tilgodeset.

Stk. 3. Nye journal- eller arkivplaner skal forelægges rigsarkivaren til godkendelse, før de tages i brug. Ændringer i bestående journal- og arkivplaner skal ligeledes forelægges rigsarkivaren til godkendelse, inden de træder i kraft, dog kun for så vidt de betyder en forandring i planernes struktur eller i kassationsbestemmelserne.«

Der blev i disse år etableret et værdifuldt samarbejde med Administrationsdepartementet, som antog Rigsarkivets tanker og anbefalede Rigsarkivets modeller til de styrelser, som man kom i forbindelse med.

Efter rigsarkivarskiftet 1. januar 1979 blev journal- og kassationssektionen opløst og funktionerne lagt under Rigsarkivets 2. afdeling.

Afdelingen giver råd og foranstalter undervisning for styrelser, der vil omlægge deres journalplaner. Filosofien er stadig: hierarkiske journalplaner, inddelt efter decimalsystemet; sagerne skal i videst muligt omfang dannes som enkeltsager. Journalperioderne kan variere fra 1 til 10 år, det almindelige er 4–5 år.

Kassationsvurdering foregår i stigende grad i samarbejde med arkivskaberne. Kassationsfrister tillægges nu mindre værdi, de er kun vejledende, og det overlades som regel til arkivskaberne at kassere, når der ikke mere er brug for arkivalierne. Der er en nær kontakt mellem Rigsarkivets 2. afdeling og de fire landsarkiver, og adskillige store sager er blevet behandlet i samarbejde mellem arkiverne. Nævnes skal indstillingerne om kassation i Direktoratet for Kriminalforsorgen og de lokale fængsler og anstalter (1978), Arbejdsformidlingskontorerne (1981) og Fiskeribanken/fiskeriinspektionerne (1982).

For den kommunale sektor gjaldt endnu i store træk de kassationsbestemmelser, som var blevet givet i marts 1945. I 1970'erne udførtes i Rigsarkivet og landsarkiverne en grundlæggende undersøgelse af kommunernes arkiver, og 29. april 1981 kunne Indenrigsministeriet udsende en bekendtgørelse om kassation i kommunernes arkiver. Det er blevet beregnet, at hvis kommunerne udnytter kassationstilladelserne fuldt ud, vil ca. 80% af deres arkivalier kunne kasseres.

I 1976–77 foranstaltede Rigsarkivet, Administrationsdepartementet og Datacentralen et forsøg med edb-journalisering i Undervisningsministeriets departement. Forsøget faldt så gunstigt ud, at staten fra 1980 har stillet midler til rådighed, så 5–6 styrelser om året kan etablere edb-journaler. Uanset hvordan disse forsøg falder ud, er det tilfredsstillende, at de implicerede styrelser udarbejder journalplaner efter Rigsarkivets model. Dette er en nødvendig betingelse for et godt resultat.

Ved anvendelse af edb kan der opnås forøget tempo og sikkerhed i journaliseringen, men ingen pladsbesparelse. Arkivalierne fylder lige så meget som før, og edb-udskrifter af journaler og registre er omfangsrige. Der er langt til »det papirløse samfund«. Kassation af edb-registre med personoplysninger diskuteres side 18.

Derimod vil den moderne mikrofilmteknik betyde en væsentlig pladsbesparelse. Danske arkiver har anvendt mikrofilm, siden de i 1941 under indtryk af faren for krigsødelæggelser begyndte at sikkerhedsfilme udvalgte arkivalier. Herom fortælles der andre steder i bogen. Den nye situation er, at arkivskaberne fotograferer deres arkivalier og anvender filmene som led i sagsbehandlingen. Blandt de første institutioner var Sundhedsstyrelsen, der mikrofoto-

graferede fødselsanmeldelser og dødsattester, og Aktieselskabsregisteret, der fotograferede de årligt indsendte aktieselskabsregnskaber. Teknikken gør det muligt at foretage tilføjelser til tidligere fotograferede akter, og søgeteknikken er så avanceret, at brugeren på få sekunder kan finde frem til den optagelse, han søger. Samtidig er holdbarheden blevet så god, at Rigsarkivet tør anbefale fotografering af akter, som skulle have været bevaret, men som styrelserne nu kan få tilladelse til at kassere. En vejledning i mikrofotografering udsendes i forsommeren 1982 af Administrationsdepartementet i samarbejde med Rigsarkivet og Datacentralen, og Rigsarkivet følger vejledningen op med tekniske krav til optagelse og opbevaring af filmene. Foreløbig lønner mikrofilmning sig kun, hvis filmen benyttes allerede hos arkivskaberen, men teknikken og priserne ændrer sig hurtigt på dette område.

Sideløbende med journalplaner, edb-journalisering og mikrofotografering af arkivalier arbejder Rigsarkivets 2. og 3. afdeling og de fire landsarkiver med kassation af arkivalier. Hvis der foreligger godkendte journalplaner, skal arkiverne konstatere, om saggrupperne indeholder de sager, som de skal. Gør de det, kan kassations-tilladelse gives; gør de det ikke, må der sættes ind for at lære institutionerne bedre arkivskik. Arkiverne finder det nødvendigt at have nær kontakt med journal- og arkivmedarbejdere; der aflægges besøg i institutionerne, og i stigende grad arrangeres besøg og undervisning i arkiverne, især i 2. afdeling.

I mange tilfælde ligger der ikke godkendte eller brugbare journal-systemer til grund for arkivdannelsen. Så må der foretages en kassationsbehandling af arkivet. Arbejder sker i tre tempi: 1) En arkivar gennemgår arkivet og afgiver sin indstilling. 2) Indstillingen behandles af landsarkivar/overarkivar. 3) Rigsarkivaren træffer sin afgørelse. Afgørelsen kan ikke appelleres, og kassation kan ifølge sagens natur ikke gøres om. Derfor må der ofres så mange kræfter på kassationsspørgsmål, at arkiverne ikke kan overkomme at behandle alle de ønsker, der rejses. Det er uheldigt, fordi der påføres samfundet udgifter, når arkivalier, som alligevel skal kasseres, fylder op i institutionerne. Som årene går, bliver det sværere for arkiverne at få oplysninger om arkivaliernes tilblivelse, hjælpemidlerne, institutionernes arbejdsgang og andre forhold, som betyder noget for en vurdering af arkivet. Skal man pege på en enkelt fordel ved sen kassationsbehandling må det være, at forskningens behov fremstår mere klart over for ældre end over for yngre arkivalier.

Kassationsbehandling var tidligere et overskueligt arbejde. Arkivaren behandlede hvert arkivfond for sig, gjorde sig forestillinger om dets værdi for forskningen og afgav en indstilling om kassation. I dag

er kassationsbehandling nok det mest krævende arbejde, en arkivar kan få. Arkivaren skal være erfaren, således at han ikke blot besidder et grundigt kendskab til den pågældende administrative sektor, han skal også følge forskningen, så han kender dens aktuelle behov og dens udviklingstendenser, og han skal selv være forsker, så han har fantasi til at se, hvad arkivalierne kan bruges til.

På grund af omkostningerne ved at flytte arkivalier forlanger Rigsarkivet og landsarkiverne i dag, at institutionernes arkivalier skal kassationsbehandles, mens de endnu befinder sig i institutionerne. Fra gammel tid ligger der dog en del ikke-behandlede arkivfunds i arkiverne. En anden økonomisk motiveret betragtning er, at der skal kunne opnås væsentlig kassation som følge af kassationsbehandlingen. Derfor bliver arkivfunds på 5–10 m sædvanligvis ikke kassationsbehandlet i Rigsarkivet, og for større arkivfunds gælder det, at hvis man ikke venter, at en væsentlig del kan kasseres, vil man ikke iværksætte kassationsbehandling. Til landsarkiverne afleveres mange små arkivfunds; når de alligevel bliver kassationsbehandlet skyldes det, at der er mange arkivskabere af samme karakter, f.eks. politimestre, dommere, arbejdsformidlingskontorer o.s.v. Det, der gælder for én arkivskaber, gælder for alle arkivskabere af denne kategori, forudsat at de har samme journalsystem.

Et arkivfond vurderes i dag i sin administrative sammenhæng. Hvilke institutioner har arkivskaberen over sig og under sig, hvilke institutioner er på samme niveau? Sagernes gang i institutionen og imellem institutionerne analyseres for at kontaktere, hvor afgørelserne er blevet truffet, og hvor de vigtigste akter ligger. Det er ofte – men ikke altid – samme sted.

Intet arkivfond bevares totalt: En vis *rensning* finder altid sted: Tryksager og overflødige kopier fjernes. Desuden fjernes arkivfremmed materiale som clips (de ruster), gummibånd (de tørrer ud eller værre: de klæber fast på papiret) og tape (det løsner sig fra det papir, det skulle klæbe på, og begynder at klæbe andre steder). Intet arkivfond kasseres totalt: Der bevares altid en prøve, for at eftertiden kan se, at institutionen eksisterede, og hvordan den arbejdede.

De, der deltager i kassationsbehandlingen, må spørge sig selv: Hvilken forskning skal tilgodeses? Genealoger vil gerne bevare noget – helst meget – om alle mennesker. Arvelighedsforskere har det ligesådan, lokalhistorikere anlægger samme syn på lokaliteter. Forskere, som anvender statistiske metoder, skal have statistisk brugbare *udvalg* bevaret, men hvilke? Forskellige forskere har modstridende interesser. Dette gælder både forskere inden for samme fag og forskere fra forskellige fag. Et nyt begreb i arkivdannelsen er

enstypesager, d.v.s. sager, der er opbygget principielt ens og især varierer med hensyn til person eller sted, f.eks. invalidesager, sociale sager og selvangivelser. De er hver for sig ret uinteressante, men samlet siger de meget om vigtige samfundsanliggender. Disse sager egner sig for repræsentative udvalg.

Udtynding af arkivalier vil sige, at man af hver sag udtager de dele, som formodes at være af ringe værdi. Udtynding benyttes kun, hvis den kan foretages hurtigt og sikkert.

I dag kasseres 70–80% af de arkivalier, der bliver til i staten. Arkiverne bestræber sig på at inddrage flere faktorer i kassationsvurderingerne. En teori og en metode har udviklet sig, og de er til løbende debat under indtryk af erfaringerne i Danmark og i udlandet. Afgørelserne træffes på et mere objektivt grundlag end tidligere. Alligevel er der et moment af subjektivitet, når den fremtidige forsknings interesser skal vurderes, og det vil der altid være. Vi lader al rimelig tvivl komme arkivalierne til gode, men der skal kasseres, sådan er samfundets forståelige krav til arkiverne. I dag beklager vi mange af de kassationer, som vore forgængere har ansvar for. Kan vi selv klare frisag, når eftertiden skal bedømme vore kassationer?

Arkiverne som forskningsinstitutioner

Arkiverne er forskningsinstitutioner. Det er fastslået i ansættelsesvilkårene for de videnskabeligt uddannede medarbejdere, arkivarerne, at de har ret til at benytte 2/7 af den ugentlige arbejdstid til videnskabeligt arbejde efter eget valg – dog med tilknytning til arkivernes fagområde. Skriftlig anerkendelse fra ministeriet af dette forhold kom første gang i 1961 – det nu gældende cirkulære er fra 1976 – men de ministerielle skrivelser betød i realiteten blot en stadfæstelse af en praksis, som gik tilbage til arkivvæsenets oprettelse.

Arkivvæsenets forskningstradition har rødder langt tilbage i tiden. I det historiske afsnit er det nævnt, at hensynet til de kgl. historiografers arbejde antagelig var medvirkende til beslutningen om at samle de kongelige arkiver i København i 1582. Det var dog først med udnævnelsen af Hans Gram til gehejmearkivar 1731, at arkivledelsen blev lagt i hænderne på en fremtrædende historiker og udgiver, og Gram og hans efterfølger Langebek blev afløst af gehejmearkivarer, som forholdt sig mere skeptisk til – med gehejmearkivar Thorkelins ord – »tidens lyst til at skrive«. Det blev da især anden halvdel af 1800-tallet og første halvdel af 1900-tallet, som blev en blomstringstid for arkivernes forskning, efter at en udadvendt og åben holdning til historikerverdenen for alvor var slået igennem under C. F. Wegener. Med foreningen af Kongerigets Arkiv og Gehejmearkivet i 1882 og endnu mere med arkivloven af 1889 var det blevet markeret, at det også for de nyeste forvaltningsarkivers vedkommende var dokumenternes forskningsmæssige interesse, der skulle begrunde deres opbevaring i arkiverne, og ikke administrations tarv alene. Opfattelsen af arkiverne som institutioner i den historiske forsknings tjeneste gav sig også udslag i, at man – i modsætning til den stærkt statsorienterede arkivtradition f.eks. i Tyskland – allerede i 1800-tallet stillede sig meget åben over for modtagelsen af private arkiver af historisk betydning. Fra 1935 fik arkivvæsenets arbejde med private arkiver karakter af systematisk indsamlings.

Lige siden Gehejmearkivet og Kongerigets arkiv blev forenet i

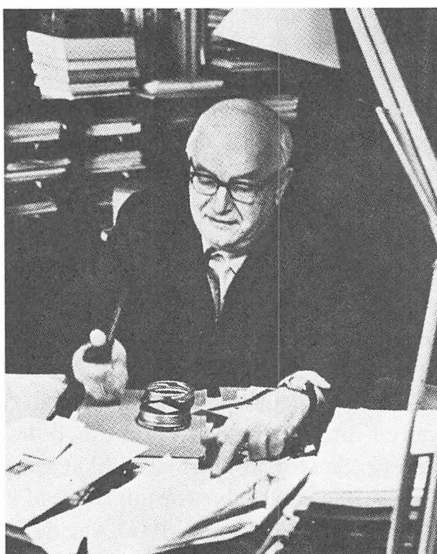
1882, har valget af rigsarkivarer også afspejlet de vekslende regeringers opfattelse af arkivvæsenet som forskningsinstitution. Alle har de være fremtrædende skikkelser i dansk historieforskning, nogle af dem kan endog karakteriseres som banebrydende. Den høje prioritering af de videnskabelige kvalifikationer har også vist sig ved ansættelsen af arkivarer, hvor rigsarkivarerne således har fortsat den linje, som blev afstukket fra politisk hold for et århundrede siden.

Især årtierne omkring 1900 blev stærkt præget af arkivernes forskningsarbejde. Tiden var kendetegnet af en stræben efter at etablere et nyt, videnskabeligt grundlag for Danmarks historie – en søgen efter sikre data og sikre tekster, som kunne danne udgangspunkt for rekonstruktionen af det historiske begivenhedsforløb. I den henseende havde arkivernes medarbejdere et stort fortrin ved at være i direkte, daglig kontakt med det originale kildemateriale, og deres rolle i forskningen kom til at svare dertil. Af de 23 historikere, som stiftede Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie i 1877 eller blev optaget inden 1900, var de 11 arkivarer, og det er næsten symbolsk, at Kristian Erslev, hvis navn frem for alle andre er blevet knyttet til den danske kildekritiske forskningstradition, valgte at forlade universitetet for at blive rigsarkivar.

Navnlig A. D. Jørgensens tid som rigsarkivar var meget frugtbar med hensyn til udgivelser i arkivvæsenets regie, beregnet på at lette forskningens adgang til arkivernes indhold. Det var i 1886, serien af *Vejledende Arkivregistraturer* blev indledt med V. A. Sechers registratur over Danske Kancellis arkiv, der tillige indeholdt en omfattende administrationshistorisk indledning. I 1885 påbegyndte Rigsarkivet udgivelsen af den monumentale, endnu uafsluttede udgave af *Kancelliets Brevbøger 1551-1660*, og i 1892 påbegyndte man udsendelsen af den ligeledes uafsluttede udgave af *Kronens Skøder* siden 1535, for blot at nævne to af de største udgiverprojekter. G. N. Kringelbachs *Den civile Centraladministration 1660-1848* indledte i 1889 en række af *embedsetater*, som i høj grad har lettet orienteringen i arkiverne.

Ved siden af disse arkivvæsenets initiativer gjorde arkivarerne sig også gældende med egne udgivelser. C. F. Brickas *Dansk Biografisk Leksikon* og L. Laursens endnu uafsluttede *Danmark-Norges Traktater 1523-1750* er blot to af de mest imponerende eksempler på de arbejder, som blev iværksat af arkivfolk i årene omkring 1900, og ved såvel 2. som 3. udgave af *Biografisk Leksikon* har arkivarer været aktive bidragsydere. Det er i det hele taget vanskeligt at nævne større historiske opslagsværker, hvis tilblivelse ikke har involveret arkivarer; Traps *Danmark*, *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder*, *Danmarks Kirker* er blandt de fundamentale udgivelser, som

Både som forsker og som formidler gjorde rigsarkivar Johan Hvidtfeldt (1908–79) en utrættelig indsats. Han spillede også en væsentlig rolle ved etableringen af et tættere samarbejde mellem arkivvæsen og forvaltning. Foto i Historiske Samlinger for Sønderjylland, Åbenrå.

arkivvæsenets medarbejdere har bidraget til. Overarkivar Henry Bruuns store indsats inden for *dansk historisk bibliografi* hører også hjemme i denne tradition.

Fuldt så meget som ved frembringelsen af kildeudgaver og hjælpemidler har arkivarerne præget dansk historisk forskning ved medarbejdernes individuelle videnskabelige forfatterskaber. I de bredt anlagte, almene *Danmarkshistorier* har arkivfolk altid være med: A. D. Jørgensen i *Danmarks Riges Historie 1896-1907*; Axel Linvald og Svend Aakjær i *Det danske Folks Historie 1926-29*, hvor Linvald sad i redaktionen; Johan Hvidtfeldt var medredaktør af *Historikergruppens Danmarkshistorie 1951*; og i *Politikens Danmarkshistorie 1962-66* skrev såvel Hvidtfeldt (om Christian 2. og Frederik 1.) som Gunnar Olsen (den tidlige enevælde) og Vagn Dybdahl (tiden 1870-1913). Herigennem har arkiverne været med til at forme den almene historiske bevidsthed gennem hele det 20. årh.

På samme måde har arkiverne gjort sig gældende på snart sagt alle felter inden for den historiske forskning. På visse områder kan man næsten tale om en særlig arkivtradition, f.eks. *Sønderjyllands historie*, som lige siden A. D. Jørgensens dage har haft mange arkivfolks særlige bevågenhed. Holger Hjelholt sad i redaktionen af den store *Sønderjyllands Historie (1930-43)*, hvor han og Johanne Skovgaard skrev hele bd. 3 (1600-1805). Specielle sider af *Sønderjyllands historie* er også taget op af Emilie Andersen, som foruden at udgive

de Hansborgske registrarer også var forfatter til en bog om Grams historie, og af Axel Linvald, som bl.a. var medredaktør af værket Sønderjylland, der blev udsendt i 1919 i forventningen om Nordslesvigs snarlige genforening med Danmark. Sønderjysk landbrugshistorie er blevet behandlet i såvel Hvidtfeldts som P. Kr. Iversens forfatterskab, og tiden efter 1945 har været vidne til udgivelsen af en række sønderjyske byhistorier med bidrag fra arkivfolk, med Flensborgs historie i spidsen. Traditionen for forskning i Sønderjyllands historie lever fortsat i arkivverdenen, med inddragelse af nye problemstillinger som fattigvæsenets og arbejderbevægelsens historie.

Også *landbrugshistorien* har haft fremtrædende repræsentanter i arkivvæsenet – der kan nævnes forfattere som Johan Hvidtfeldt, C. Rise Hansen, Gunnar Olsen og Poul Rasmussen, for blot at nævne nogle blandt de forhenværende medarbejdere. *Handelens og købstædernes historie* har tiltrukket lige så mange arkivfolk: Aage Rasch, Emilie Andersen m.fl.

Interessen for *økonomisk historie* har i det hele taget været stærk og har givet sig udtryk ikke blot i enkeltundersøgelser, men også i mere samlende fremstillinger som Sigurd Jensens *Fra Patriarkalisme til Pengeøkonomi*. Ofte er interessen for den økonomiske historie blevet kombineret med administrationshistoriske problemstillinger, f.eks. i Johan Jørgensens undersøgelser over den tidlige enevældes købstadspatriciat og finanshistorie og C. S. Christiansens arbejde med finansvæsenet i samme periode.

Også de *immaterielle sider af historien* er i rigt mål blevet behandlet af arkivfolk. Inden for *kirkehistorien* må det være tilstrækkeligt at nævne Bjørn Kornerup, som sammen med Hal Koch var initiativtager til Danmarks Kirkes Historie (1950-66). Finkulturen – især teaterhistorien – blev behandlet af Eiler Nystrøm, mens Henny Glarbo indledte en endnu levende tradition for udforskningen af Danmarks kulturelle forbindelser med udlandet, især i 16.-17. årh. En original indsats inden for studiet af politisk og social ideologi er ydet af Povl Bagge.

Det siger næsten sig selv, at *politisk historie* og *administrationshistorie* alle dage har haft mange dyrkere i arkiverne. Her er der ydet fundamentale bidrag som Holger Hansens arbejder om Struenseetiden, Henry Bruuns om senmiddelalderlig politisk historie og Wm. Christensens hovedværk om dansk statsforvaltning i det 15. årh. – for ikke at tale om Harald Jørgensens omfattende og alsidige produktion inden for især det 19. årh.s historie. *Retshistorien* havde først og fremmest en værdig repræsentant i V. A. Secher.

En speciel gren af historien, som også har en lang tradition i arkivvæsenet, er *heraldikken* og *adelshistorien*, hvor Anders Thiset –

atter i de dynamiske 1880'ere – lagde ud med Danmarks Adels Aarbog, hvis stamtavler i et århundrede har været et uundværligt hjælpemiddel for forskningen. Denne tradition knyttede sig siden især til arbejdet med Rigsarkivets seglsamling, hvor P. B. Grandjean i mange år stod som Danmarks førende kender af området.

Lokal- og personalhistorien er blevet dyrket af mange arkivfolk; i denne forbindelse skal blot nævnes C. Lindberg Nielsen og de mange, som har bidraget til Københavns historie, med stadsarkivarerne Axel Linvald og Sigurd Jensen i spidsen.

Arkivarernes forskning befatter sig ikke kun med det materiale, arkivvæsenet selv ligger inde med. Erik Kromans mange udgivelser af og studier over *middelalderlige tekster* er et eksempel på et forfatterskab, som rækker langt ud over arkivernes eget stof. Også Svend Aakjær beskæftigede sig indgående med en række vanskelige problemer inden for Middelalderens historie; hans hovedværk er utvivlsomt den store udgave af Kong Valdemars Jordebog, som blev påbegyndt i 1926, mens håndskriftet endnu var i Sverige. Begge forfattere bidrog til samleværket Nordisk Kultur, den fjerne forløber for Kulturhistorisk leksikon for Nordisk Middelalder.

Denne opregning af arkivfolks forskningsindsats er nødvendigvis ufuldstændig, men den giver tilstrækkeligt indtryk af denne forsknings bredde og vægt op gennem det 20. årh. Det er et tegn på arkivernes forskningsmæssige betydning, at mange af universiteternes mest fremtrædende historikere er udgået fra arkiverne – således Knud Fabricius, Kr. Erslev, Povl Bagge.

Traditionen for alsidighed ytrer sig fortsat i det brede spektrum af emner, som arkivfolk forsker i. De hidtidige arbejdsområder bliver stadig dyrket, og mange nye er blevet taget op under indtryk af de senere års vældige ekspansion i historieforskningen med hensyn til såvel problemstillinger som metode. Et udpluk af titlerne på de godt 40 større og mindre afhandlinger og artikler, som blev offentliggjort af arkivfolk i 1978, vil give en fornemmelse af den kronologiske og emnemæssige spændvidde:

Tysk indflydelse på dansk presse 1914-18. – Hvorledes kan man følge sin slægts eller sin gårds historie bagud fra Christian 5.s matrikel? – »Beskeden mand«. Landalmuen som politisk faktor i dansk senmiddelalder. – Familien, bøssernes og den borgerlige dekadences oprindelse. Kommentarer til Fr. Engels' brev til K. Marx 22. juni 1869. – Krisen i 30'erne. – Det danske landsbysamfund ca. 1660-1870. – Folkereligøse forestillinger i (sen)middelalderen. – Household Structure on the Island of Tåsinge 1678. – Om arv og skifte. – Træk af Viborg amts historie med særlig henblik på den administrative udvikling. – Fattigvæsenet i de sønderjyske

købstæder 1736-1841. – Hertil kommer de første bind af de Administrationshistoriske studier, som vil blive omtalt nedenfor.

Men trods denne livlige forskningsaktivitet kan man tale om, at arkiverne spiller en mindre fremtrædende rolle i den historiske forskning nu end ved århundredets begyndelse. Til en vis grad skyldes det den eksplosionsagtige vækst i de øvrige historiske forskningsinstitutioner. I 1910 havde arkivvæsenet 23 videnskabeligt uddannede ansatte mod universitetets 3 professorer og et par docenter i historie; i 1979 var der 43 arkivarer ved Rigsarkivet og landsarkiverne mod ca. 80 forskerstillinger ved universiteternes historiske institutter alene. Men også udviklinger i arkivvæsenet selv og i historieforskningen i almindelighed har spillet ind.

Som på så mange andre områder blev 1950'erne et vendepunkt for arkivvæsenets forskningsaktiviteter. En stadig større del af de videnskabelige medarbejderes arbejdskraft blev beslaglagt af de opgaver, som fulgte med et stigende pres fra to sider. På den ene side var der væksten i den offentlige administration, som tvang arkiverne til at påtage sig en langt mere aktiv tilsyns- og rådgivningsrolle end tidligere i forhold til administrationen; på den anden side affødte en bredere historisk interesse i befolkningen et hidtil ukendt publikums-pres på læsesalene, specielt efter at 1960'erne og 1970'erne havde bragt væsentlige forøgelser af fritiden.

Det blev især udgivelsesvirksomheden, som kom til at lide under dette øgede pres. Efter C. S. Christiansens død i 1949 ophørte videreførelsen af Danmark-Norges Traktater; udgivelsen af Kronens Skøder blev indstillet efter udsendelsen af bd. 5 i 1955; og efter Johan Jørgensens død i 1969 var der ikke ressourcer til at fortsætte arbejdet med Kancelliets Brevbøger. Det er betegnende, at de to førstnævnte værker til slut blev videreført af pensionerede medarbejdere. Derimod blev ordnings- og registreringsarbejderne fortsat, om end i nedsat tempo.

Der var også andre forhold, som tvang arkiverne til at besinde sig på deres forskningsmæssige opgaver. I universiteternes store udbygningsperiode i 1960'erne viste det sig at være vanskeligt for arkiverne at holde på de videnskabelige medarbejdere, som ofte forlod tjenesten til fordel for stillinger ved universiteterne eller andre videnskabelige institutioner. Det var næppe kun universiteternes højere løntillæg i bundstillingerne, der trak. Også forventningerne til de forskningsmæssige arbejdsvilkår ved de historiske institutter har været store. Dette hænger sammen med mere generelle udviklinger inden for selve historiefaget. Med den interesse før økonomisk og social historie, som spirede frem i mellemkrigstiden og for alvor tog til i 1960'erne, er den historiske forskning i stigende grad kommet til

Arkivar S. Nygaard (1869–1964) var en af de sidste af de myreflittige samlere, som fra 1600-tallet til vort århundrede var en del af den lærde verden. De lagde deres livsværk i at indsamle og ordne det kaotiske materiale fra fortiden, så andre kunne bearbejde det. S. Nygaard videreførte i sit otium udgaven af Kronens Skøder. Foto fra ca. 1939.

at hvile på kildemateriale, som dårligt egner sig for traditionelle udgivelsesformer: regnskaber, tingbøger, kirkebøger osv. Kildeudgivelserne, som var en væsentlig del af arkivvæsenets ansigt udadtil, er blevet prioriteret lavere end før i det almindelige omdømme. Ydermere har forskningens interesser mere end tidligere rettet sig mod analysen og fortolkningen af historiske udviklinger, ofte ved hjælp af metoder, som er udviklet af den samfundsvidenskabelige forskning.

Under disse omstændigheder har arkivvæsenet måttet tage sin forskningspolitik op til revision. I 1960'erne blev der luftet tanker om at knytte rene forskningsinstitutter til arkiverne, institutter, som i kraft af deres kildekendskab skulle få en central koordinerende og igangættende funktion i forhold til den samlede historiske forskning. Disse højtflyvende planer nåede end ikke til tegnebrættet, men beslægtede tanker lå bag indførelsen sidst i 1960'erne af en ny mellemteknikergruppe, arkivsekretærerne, som skulle aflaste arkivarerne for størstedelen af det rutineprægede arkivarbejde og frigøre

deres arbejdskraft til planlægning og egentlige forskningsopgaver. Udbygningen af arkivsekretærgruppen gik imidlertid i stå i 1970'erne, og den tæller endnu kun 16 personer, hvor målet var at knytte 1-2 arkivsekretærer til hver arkivar. Den tilsigtede opdeling af arkivarernes arbejde er derfor aldrig blevet gennemført.

Under 1970'ernes strammere økonomiske forhold har man måttet rette blikket mod de muligheder for at styrke arkivernes forskningsarbejde, som ikke kræver strukturændringer og øget ressourceforbrug. De mange større og mindre administrationshistoriske redegørelser, som udsprang af registreringsarbejder og andre tjenstlige opgaver, var nok væsentlige for benyttelsen af de enkelte arkiver. Men det havde længe været erkendt, at summen af disse enkeltstående afhandlinger ikke gav noget samlet billede af Danmarks administrative udvikling; dertil manglede der en koordineret indsats med en samlet administrationshistorie som endemål. Det er karakteristisk for den stærkt individualistiske forskningstradition i arkivvæsenet, at 1960'ernes vigtigste publikationsinitiativ fra arkivvæsenets side blev tidsskriftet *Arkiv* (1966 ff), som blev grundlagt som et forum for arkivarernes (og andre forskeres) individuelle administrationshistoriske og arkivalske undersøgelser. Et beslægtet initiativ kom i 1978 med *Arkivserien*, som bliver udgivet af Landsarkivet for Fyn og udsender større, individuelle afhandlinger. En mere koordineret indsats blev gjort m.h.t. de principielle og konkrete arkivpolitiske og -tekniske spørgsmål, som har direkte betydning for varetagelsen af arkivvæsenets daglige funktioner. Her blev der skabt et diskussionsforum i 1966 med *Arkivforeningens seminarer*, som med vekslende mellemrum samler arkivmedarbejdere om enkelttemaer af central betydning for arkivernes virke: registrering, kassation, benyttelse, uddannelse ... og (i 1967 og 1980) arkiverne som videnskabelige institutioner. Men en koordinering på det videnskabelige område fandtes ikke.

Da statens humanistiske Forskningsråd i 1974 indkaldte forslag til forskningsprojekter, greb arkivvæsenet derfor chancen, og i 1975 igangsatte forskningsrådet på forslag fra Landsarkivet for Sjælland et projekt vedrørende *dansk lokaladministrations historie 1660-1868*. Projektet er udformet som et rådsinitiativ, men er ifølge sagens natur stærkt præget af arkivvæsenet, såvel i forskerstab som i styringsgruppen, der består af rigsarkivar, dr. Vagn Dybdahl, universitetslektor, dr. jur. Inger Dübeck (Rigsarkivets juridiske konsulent), folketingsbibliotekar, dr. Kr. Hvidt (tidl. arkivar), fhv. landsarkivar, dr. Harald Jørgensen og landsarkivar, dr. Anne Riising. Der er indtil nu udkommet fem bøger under projektet, og flere andre er på vej; de bliver udgivet i en serie, *Administrationshistoriske studier*, som også

optager andre bidrag om beslægtede emner, og som skal videreføres også efter forskningsrådsprojektets afslutning.

Dette projekt kom ikke længe til at stå alene. I 1980 iværksatte Rigsarkivets 2. afd. et projekt vedrørende *forholdet mellem interesseorganisationer og statsmagt* i 20. årh., belyst ved oprettelsen af Handelsministeriet i 1908 og dets senere virke.

Med disse administrationshistoriske projekter er der for første gang sket en koordineret tilrettelæggelse af arkivarernes frie forskningsarbejde. Det er en indsats, som skal videreføres og udbygges, idet arkiverne har helt specielle forudsætninger på dette felt. Administrationshistorie skal her tages i bredeste forstand, ikke blot som et spørgsmål om forvaltningsenheder og deres opbygning, men som et spørgsmål om hvilke mennesker, som deltog i og havde indflydelse på administrationen, og hvordan deres handlinger virkede på det omgivende samfund. Ret beset er det kun ved at tage sådanne overordnede problemstillinger op, at arkivvæsenet fuldt ud kan opfylde sin forpligtelse til at tilgængeliggøre det materiale, det har i sin varetægt.

Det betyder ikke, at de mere traditionelle udgiverarbejder helt skal skydes til side. Mange af arkivvæsenets kildepublikationer har haft helt fundamental betydning for forskningen, og der påhviler det et moralsk ansvar for at sikre deres videreførelse. Specielt må fuldførelsen af Kancelliets Brevbøger være en påtrængende forpligtelse.

Men det må også understreges, at de arbejder, som her er omtalt, har og skal have frivillighedens karakter. Traditionelt har arkivarerne selv kunnet disponere over deres forskningstid blot afhængig af ledelsens godkendelse. Det er vigtigt, at den koordinering af forskningsarbejdet, som har fundet sted i de seneste år, ikke kommer til at trænge den individuelle, frie forskningsindsats ud, som også er arkivarernes ret. Dette ikke blot af hensyn til den enkelte videnskabelige medarbejder, men også af hensyn til varetagelsen af nogle af arkivvæsenets mest vitale funktioner.

Enhver historisk forskning – arkivarers eller andres – er afhængig af det kildemateriale, der bliver bevaret. I den retning er alle historikere afhængige af de beslutninger om kassation og bevaring, som bliver truffet i arkiverne; og det må erkendes, at også i nyere tid er der i arkivvæsenet begået fejlgreb ved kassationer, fordi man ikke i tilstrækkelig grad har været opmærksom på udviklingen af nye problemstillinger og metoder i forskningen. I en tid, hvor historieforskningen er mere alsidig end nogensinde i sit valg af forsknings-emner og -metoder, og hvor flere og flere videnskaber inddrager den historiske dimension i deres arbejde, er det af vital betydning, at arkiverne kan disponere over en alsidigt orienteret arkivarstab.

Hvordan bevares arkivalierne?

Bevaring af arkivalier har altid optaget arkivembedsmænd, så længe der har eksisteret arkiver, men bevaringsopgaverne har unægtelig skiftet karakter gennem tiderne. For omkring 260 år siden blev den første arkivbygning taget i brug i Danmark, forstået således, at denne bygning var opført specielt til at huse statsmagtens arkiver. De forhold, man lagde vægt på ved opførelsen, var, at konstruktionen skulle være solid med tykke mure, hvælv og stengulv. Bygningen skulle således sikre arkivalierne mod brand, ydre overgreb, ligesom et tæt tag og velventilerede rum sikrede mod fugt. Det gamle Gehejmearkiv flyttede ind i dette hus i 1720, og det enestående består ikke mindst i det forhold, at bygningen stadig er brugbar og anvendes til at huse såvel arkivforvaltning som arkivalier. Det er ikke alle arkivdepoter sidenhen, der har kunnet leve op til de standarder, der anlagdes i 1720.

Når arkivalierne dengang og siden afleveredes fra myndighederne, var de ofte i en sørgelig forfatning. De kunne være fugtige, angrebet af mikroorganismer eller af rotter og mus, og næsten altid var de dårligt indpakkede, snavsede og støvede. Også afleverede arkivalier i nutiden kan være vanrøgtede, men den nylig indførte tilbagevendende arkivinspektion i forvaltningen har forbedret forholdene meget betydeligt.

I det 18. og 19. århundrede var det begrænset, hvad de ansatte gjorde og vel også kunne gøre for at redde de beskadigede aktstykker. I Gehejmearkivet gik arkivembedsmændene efter en aflevering i gang med at ordne, registrere, indpakke og opstille arkivalierne, og herefter håbede man, at de gode lokaler hjalp til, således at de fugtige papirer tørrede, og at de tykke mure skærmede mod mus og anden fysisk overlast. Forholdene har naturligvis ikke været ideelle for arkivalierne, og til forskel fra vore dages forhold i den gamle Gehejmearkivbygning, må man erindre sig, at arkivmagasiner dengang altid var uopvarmede, og det var derfor begrænset, hvor meget fugtige arkivalier tørrede om vinteren. Mange vil måske i dag undre sig over, at der ikke er sket større skader på arkivalierne end forholdet er; men når så meget alligevel er bevaret, så skyldes det

også, at såvel papir- som pergamentkvaliteterne har været gode, ligesom skriveblækket har været lysægte og modstået fugtpåvirkninger. For de arkivalier, der allerede var angrebet af mikroorganismer inden afleveringen til arkivet, forværredes tilstanden; men for hovedparten, der var i god stand, forblev tilstanden stabil.

Vi skal langt ned i tiden, før der sker ændringer i disse forhold. Den begyndende interesse for bevaringstilstanden falder til dels sammen med de store ændringer af det danske arkivvæsen, der begyndte i 1882, og resulterede i dannelsen af et rigsarkiv og tre provinsarkiver i 1889. Afgørende blev ansættelsen af juristen V. A. Secher i 1883, der ved siden af sine registreringsopgaver også interesserede sig levende for de arkivalier, der skabtes ude i forvaltningen. Allerede i 1885 indledtes forhandlinger med Kultusministeriet om forbedringer af papirkvaliteter og en godkendelsesordning for blæk. Der nedsattes en kommission, Secher blev kommissionens sekretær, og ret hurtigt efter udsendtes forslag til regler for godkendelse af papir og blæk. Interessen for de ældre arkivaliers bevaringstilstand var også til stede, og det er i denne sammenhæng, at vi betragter ansættelsen af en bogbinder og oprettelsen af et bogbinderværksted ved det nyoprettede provinsarkiv for Sjælland. Ganske vist skulle bogbinderen i første række tage sig af rene indbindingsopgaver; men han fik også til opgave at reparere beskadigede aktstykker. Bogbinderen skulle betjene Rigsarkivet og de tre provinsarkiver, og hans konserveringsvirksomhed begrænsedes af de mange andre krav, der stillede fra Rigsarkivets og provinsarkivernes biblioteker.

V. A. Secher søgte ikke alene at forbedre kvaliteten af blæk og papir, men han interesserede sig også for restaurering af de ældre arkivalier og for opbevaringsforholdene. Ikke mindst ved sine forhandlinger omkring ombygningen af Det kgl. Biblioteks tidligere bygning til arkivmagasin og kontorer lagde han vægt på, at der skabtes så gode forhold som muligt for arkivalierne. At han så samtidig lagde sig ud med de involverede myndigheder var en anden sag. Allerede inden søgte han oplysninger om, hvilke materialer der var de bedste til konservering. Da sådanne oplysninger ikke kunne indhentes i Danmark, kontaktede han den preussiske statsprøveanstalt, der havde gennemført forsøg med lim- og papirkvaliteter til reparation af svært fugtskadede aktstykker. Selv om V. A. Secher i 1903 avancerede til rigsarkivar, lykkedes det ham ikke at udvide konserveringsvirksomheden yderligere. Den var kommet i gang, men måtte karakteriseres som minimal og i realiteten ude af stand til at tage de opgaver op, der forelå.

Sechers efterfølgere på rigsarkivarposten havde næppe den samme ildhu for sagen, og i 1920'erne og 30'erne bevægede man sig ind i

økonomiske nedskæringstider, hvor en forøgelse af aktiviteterne var vanskelig. Bogbinderiet fik frem til 1950 kun en meget beskedent udvidelse af sin medarbejderstab. Først i 1955 lykkedes det at skaffe bevilling til indretning af et konserveringsværksted i Rigsarkivet, og året efter blev landsarkivets bogbinder Niels Gärtig udnævnt til konservator. Det var navnlig konserveringen af Rigsarkivets mange ældre segl, der medførte oprettelsen af det nye værksted. Alle landsarkiver og Rigsarkivet havde imidlertid mange andre ønsker om konservering, der kun i ringe omfang kunne imødekommes. Dette søgtes løst ved, at landsarkiverne i 1960'erne selv fik nye værksteder, der både kunne tage sig af indbinding og konservering. 1963 fik landsarkivet i Viborg et værksted, 1967 nyindrettedes værkstedet på landsarkivet for Sjælland, 1970 fulgte Fyn efter med et mindre værksted, og 1973 indrettedes et værksted i landsarkivet for de sønderjyske landsdele.

Den lange pause i udviklingen afløstes således af et pludseligt opsving og en større forståelse for de bevarende institutioners virksomhed og opgaver. Behovet for nyuddannelse og videreuddannelse blev imødekommet ved, at Ministeriet for kulturelle anliggender i 1973 oprettede en konservatorskole, der påtog sig en egentlig videnskabelig uddannelse af konservatorer og konserveringsteknikere i arkiver, museer og biblioteker. En særlig grafisk linie tog sigte på arkivernes og bibliotekernes behov, og hermed løsnedes forbindelsen til bogbinderuddannelsen. For de konserveringsfolk, der nu uddannedes, lagdes hovedvægten på nedbrydningslære og restaureringskundskab.

Arkivvæsenet skulle dermed kunne stå bedre rustet i fremtiden, såfremt den nye uddannelse følges op af de nødvendige bevillinger til at ansætte de færdige kandidater. De fremtidige konservatorer vil især kunne sætte ind over for de arkivalier, der skabes af den moderne kontorteknik, herunder edb- og mikrofilm-arkiver. Vi må ikke lade os anfægte af, at resultaterne af den hidtidige virksomhed ikke altid har været så store, som vi kunne ønske. Selv om vi kan føre konserveringsvirksomheden tilbage til århundredskiftet, har den i selve Rigsarkivet kun nået at virke for alvor i ca. 25 år – og i landsarkiverne endnu kortere. Intet under, at mange opgaver har måttet vente, og kun for så vidt angår seglkonserveringen i Rigsarkivet, kan opgaven siges at være nogenlunde løst, mange andre opgaver er knap nok påbegyndt.

Konserveringsarbejde har altid været og er stadigvæk i stor udstrækning håndarbejde. Samtidig er det fortsat kun en meget lille arbejdsstyrke, der er til rådighed for at rette op på århundreders forsømmelser og beskadigelser af arkivmasserne. Det var vel ikke

mærkeligt, at da arbejdet virkelig kom i gang i midten af 1950'erne, koncentreredes det omkring de ældste og ældre arkivalier. Af de stikprøver på undersøgelser af bevaringstilstanden, der indtil nu har været foretaget, er resultaterne for så vidt opmuntrende, idet der nok findes mange skader, som man i betydeligt omfang har måttet lade ligge, men som tidligere nævnt har de gode papirkvaliteter modstået meget, og meget vil derfor stadigvæk kunne reddes, hvis der gribes ind mere systematisk i den kommende tid med desinfektion, laminering eller udfyldning af de manglende eller bortsmuldrede dele af aktstykkerne.

Værre står det til med arkivgrupper som for eksempel de vestindiske lokalarkiver. Disse arkiver, der stammer fra de lokale embeder på de tidligere dansk-vestindiske øer, var allerede svært angrebet ved hjemtransporten til Danmark i 1918, efter at de havde været opbevaret i fugtigvarme kældre i mange år, hvor de udsattes for svampe- og insektangreb. Trods indgriben er der her sket tab, idet konserveringsbehandling i en del tilfælde først kunne komme i gang, da materialet var ødelagt.

Tilstanden er ligeledes ringe for en lang række arkivalier, der stammer fra tiden efter 1850. En lang række dårlige (og billige) papirkvaliteter fremkom på dette tidspunkt og benyttedes i de næste menneskealdre, ja helt frem til efter århundredskiftet. Disse glittede og ofte tynde kvaliteter har den egenskab, at de nu smuldrer og knækker ved den mindste berøring. Et andet problem for arkiverne er opfindelsen af kopipressen, der fremkom omkring 1850 og udbredtes i den offentlige forvaltning navnlig efter 1870. Kopipressen muliggjorde kopiering ved, at man fugtede det originale brev, hvorefter det blev presset mod et stykke såkaldt kopipapir i pressen. Herefter fremkom et aftryk (egl. spejlvendt), det enten sad i en kopibog eller kunne indbindes til en sådan. Desværre har det vist sig, at disse aftryk forsvinder med tiden, og allerede mange kopibøger er nu næsten ulæselige. Heroverfor er der ikke meget at stille op. Man kan ganske vist ved en ret besværlig proces genfremkalde skriften i et vist omfang, men samtidig ødelægges papiret.

I nyere tid er det måske ikke så meget papirkvaliteterne, men de mange nye skrivematerialer og trykfarver, der har vist sig ikke at være bestandige. Nogle husker måske endnu, hvorledes underskrifterne på grundloven af 1953 allerede få år efter forsvandt og måtte genoptrækkes. Denne begivenhed og andre indsigelser medførte ganske vist, at der gennemførtes en godkendelsesprocedure for kuglepennene. Markedet oversvømmedes dog hurtigt med så mange former for pasta og blæksorter, hvis holdbarhed er ukendt, at enhver indgriben synes opgivet.

De tropeskadede arkivalier fra Dansk Vestindien er blandt de mest problematiske i bevaringsmæssig henseende. En protokol som vist på billedet herover kan ganske enkelt ikke benyttes, men ved afsyring, stabilisering, udfyldning af hullerne og laminering af de enkelte blade er det muligt at redde den og atter stille den til rådighed for benytterne (følgende side.).

Udviklingen af den kemiske industri betød, at mange nye farvestoffer, herunder anilinfarverne, trængte igennem overalt efter 1900. Dette indvirkede også på statsforvaltningen, således indførtes en række nye gennemskrivningssystemer, og med skrivemaskinens udbredelse bliver vi afhængige af farvebånd og duplikatorer, og især kom kopier af maskinskrevne breve og notater (gennemslag) til at spredes overalt i administrationen. I dag viser det sig, at mange gennemslag, der stammer fra 1920erne, er ulæselige, fordi farven er forsvundet. Man spørger sig selv, hvordan vil mange kopibøger fra 1930erne og længere frem i tiden se ud om 20 år ?

Bevaringsproblemerne har accelereret voldsomt de sidste menneskealdre, ligesom nye nedbrydningsfaktorer er kommet til, for eksempel forureningen. Samtidig hermed er arkivmasserne vokset voldsomt, og det er indlysende, at store dele af de moderne arkiver ikke regelmæssigt kan gennemgås systematisk med henblik på en analyse af bevaringstilstanden. For imidlertid at kunne danne sig et indtryk af konserveringsbehovet inden for nyere arkiver fra forvaltningen og privatarkiver dannedes i 1978 et konserveringsråd med repræsentanter fra Rigsarkivets afdelinger. Efter drøftelse i konserveringsrådet er der bl.a. igangsat systematiske undersøgelser for at lokalisere de meget dårlige papirkvaliteter fra forrige århundrede.

Med det voldsomt stigende behov for konservering er det nødvendigt at søge så mange opgaver som muligt løst maskinelt. I dette øjemed anskaffedes i 1978 en lamineringsmaskine, der ved en varmeproces kan forsyne skrøbeligt papir med en belægning af polyætylen

Fragment of a handwritten document, possibly a ledger or account book, showing two columns of text. The right column contains several entries, including dates and names, such as "Jan 1", "February 17th", "March 4", and "March 17th". The text is written in a cursive script and is partially obscured by damage and staining.

Jan 1
February 17th
March 4
March 17th

og lens tissue (bomuldspapir). Ganske vist kan det forberedende arbejde ikke mekaniseres, men med maskinen er det nu muligt at gennemføre konserveringsopgaver, som før havde været umulige. Ligeledes har Rigsarkivets og to landsarkivers værksteder anskaffet papirudfyldningsmaskiner, hvor processen ganske vist er omstændelig, men dog hurtigere, end hvis det skal gøres som håndarbejde.

Behandling i form af massekonservering af moderne arkivalier vil næppe være mulig med den teknik og med de ressourcer, vi råder over i dag. De undersøgelser, som konserveringsrådet har gennemført, fører til andre løsninger, hvoraf den vigtigste er mikrofilmning. Mikrofilmning og konservering bliver herved komplementære processer. Mikrofilmning har hidtil være benyttet til sikring af vigtige arkivalier (sikkerhedsfotografering) eller til fremstilling af brugskopier af særlig benyttede arkivalier (folketællinger, kirkebøger m.v.), men benyttes mikrofotografering i konserveringsøjemed, bliver mikrofilmen bærer af unik information. I adskillige tilfælde bliver processen ganske kompliceret, og vi kan i denne forbindelse vende tilbage til eksemplet med pressekopierne. Her er i mange tilfælde skriften allerede i dag så svag, at en fotografering næppe vil give et læsbart resultat. Man kan her tænke sig muligheden af, at skriften først genfremkaldes ved kemisk påvirkning, men derved ødelægges papiret som nævnt ovenfor. Der er dog ikke noget i vejen for, at skriftbilledet fotograferes inden papiret går tabt.

Konklusionen af disse betragtninger over udviklingen inden for konserveringsteknologien og de alternative muligheder, der findes, kan måske vende op og ned på nogle tilvante forestillinger, og dog viser der sig at være en vej ud af vores vanskeligheder. Hvis konserveringsvirksomheden i fremtiden søger at koncentrere sig om de ældste (middelalderlige) og ældre arkivalier, vil der på disse felter kunne gennemføres større og samlede projekter for at stabilisere eller restaurere materialet. Derimod vil man næppe kunne sætte noget væsentligt ind over for de moderne arkiver. Det ville være rimeligt her at søge prøver udtaget til gennemrestaurering, men i øvrigt vil mikrofilmning være løsningen indtil videre. Mikrofilmning bør også i øget omfang sættes ind over for arkivalier, der er udsat for nedslidning på grund af benyttelse. Gennemfører arkivvæsenet ikke regelmæssige analyser af konserveringsbehovene og igangsætter bevaringsaktioner over for truede områder, ikke mindst inden for moderne arkiver, kan betydelige informationsmængder gå tabt, før vi aner.

Mangesidighed, men ét formål

Det altoverskyggende formål for de danske arkiver er at bevare kilderne til dansk historie. For at opnå dette er det imidlertid nødvendigt at arbejde mangesidigt.

Undertiden kan det ligefrem ved første tanke virke, som om der i arkivernes arbejde er indbygget en modsætning til formålet. Uden rigsarkivarens tilladelse må der ikke kasseres i Statens papirer, men dagligt udstedes der bemyndigelser til de forskellige kontorer til at kassere papirer, magnetbånd m.v. Dette sker imidlertid for at klargøre over for de bevillende myndigheder, at der ikke ofres penge på bevaring af unyttige arkivalier. Ingen har virkelig seriøst efterregnet, om det måske var billigere at bevare alt fremfor at udtænke og gennemføre kassationssystemer. Det er for så vidt naturligt, da det ligger dybt i de fleste, at man ikke skal gemme noget, hvis det ikke er nyttigt.

Det kan også føles som en modsætning, at arkivalier, der er bevaret, ofte er utilgængelige. Megen tid optages af at afgøre, om en benytter må få adgang til de og de nyere arkivalier; ikke sjældent bliver afgørelsen et afslag, eller i hvert fald bliver tilladelsen gjort afhængig af, at intet offentliggøres, før det er blevet gennemset i Rigsarkivet, vel at mærke uden vurdering af de fremsatte synspunkter, men alene ud fra, hvilke konkrete oplysninger der gives.

Ved afgørelsen i disse sager er det klart vejledende, at ingen må føle deres eget eller deres slægtnings privatliv krænket. Undertiden kan det være svært for en benytter at forstå, at selv en forbryder eller en landsforrædder efter en vis tid kan have krav på, at glemselens slør trækkes over hans gerninger. Ikke alene sådanne nærliggende menneskelige hensyn er afgørende for arkiverne; men også kolde institutions- og fagmæssige interesser spiller ind. Hvis ikke arkiverne tager sådanne hensyn, vil der let rejse sig en forståelig stemning for, at arkivalier med sensitive oplysninger skal tilintetgøres. Skete dette, ville man om årtier eller generationer savne disse kilder, hvis oplysninger om privatlivet til den tid vil være uden personlig interesse for nogen.

Selv om det er det historiske hensyn, der er afgørende for arkivaliernes bevaring, gør også det praktiske livs krav sig afgørende

gældende. Landinspektører og advokater rekvirerer dagligt oplysninger om ejendomsforhold. Navneforandringer skal indføres ikke alene i kirkebøger, men også i ægteskabsprotokollerne. Den nye navnelov, der ophæver slægtsnavnet som det faste element, medfører paradoksalt nok et øget behov for slægthistorisk dokumentation, idet den, der vil antage et navn, der tidligere er forekommet i slægten, skal skaffe attest fra arkiverne om, at dette ønskede navn virkelig har været brugt af en forfader eller formoder.

Denne attest skriver man til arkiverne om og giver de fornødne oplysninger, der kan føre frem til, at arkiverne kan give en dåbsattest for en for længst afdød. Der er andre, der skriver for at få deres fødselstidspunkt – det er de mange, der tror på horoskoper og derfor skal have det nøjagtige fødselstidspunkt. De får det i form af en udskrift af jordemoderprotokollen. Og – i modsætning til alle andre – tror de på, at det klokkeslet, der står i protokollen, er det rigtige.

Der er mange andre, der skriver til arkiverne. Nogle vil have oplysninger om forfædre, andre om enkeltheder i en lokalitets historie, om en begivenhed eller om priser i gamle dage, atter andre om de rapporter, der foreligger vedrørende iagttagelse af UFOer. Forespørgslerne besvares af gruppen arkivsekretærer i samarbejde med arkivarerne. Arkivsekretærene er studenter, der gennem år har fået en særlig teoretisk og praktisk uddannelse inden for arkivkundskab og historie; arkivarerne er magistre i historie. Forespørgslerne antal er meget stort, og i de senere år har det været nødvendigt at begrænse den tid, der ofres på dem. Rene slægtshistoriske forespørgsler henvises i reglen til en stab af private genealoger, der udfører arbejdet mod betaling fra forespørgeren. Når det gælder andre, havde man i mange år den praksis, at forespørgsler fra udlandet blev ekspederet særlig grundigt, fordi de pågældende ville have svært ved at komme på læsesalene. Nu – under den betrængte personalsituation – vil tendensen være hen mod at være tilbageholdende, når forespørgeren ikke er dansk skatteborger – en undtagelse er dog udlændinge af dansk afstamning.

Hovedparten af publikum kommer imidlertid selv på læsesalene. Her må de også selv læse i arkivalierne; men meget ofte må de dog have hjælp af arkivsekretærer, arkivarer eller arkivbetjente, fordi læsning af ældre tids skrift jævnligt kræver både talent og indsigt. Besøgstallet er i de senere år steget stærkt, så meget at man jævnligt må afvise besøgende på grund af pladmangel. De mange besøgende har skabt et hårdt arbejdspress på arkivbetjentene, der fremtager arkivalierne. Betjentgruppen er også uddannet inden for murene, navnlig gennem kurser i skriftlæsning, håndbogskundskab og almindelig historie.

De senere års overvældende brug af arkivalierne har givet nye problemer. Mange af arkivalierne står simpelt hen i fare for at blive slidt op. Dette har nødvendiggjort, at store grupper af arkivalier kun bliver stillet til rådighed for publikum i form af mikrofilm, og at der indrettes særlige mikrofilmlæsesale.

Optagelsen af mikrofilm er hovedopgaven for arkivernes fotoatelierer, der er blevet udvidet i de seneste år. Mange af filmoptagelserne er dog ikke begrundet med, at arkivalierne benyttes for stærkt. I de seneste år er mikrofilm optaget i stort omfang af sikkerhedsmæssige grunde, idet det må erkendes, at en evakuering af store mængder arkivalier i krigstilfælde vil være en næsten uløselig opgave.

Anvendelsen af mikrofilm vil i stigende grad også kendetegne arkiveringen hos ministerier og styrelser. I det daglige deltager medarbejdere fra Rigsarkivet i tilrettelægning af journalsystemer og moderne arkiveringsprincipper i statens kontorer. I mange år har man ønsket at indføre mikrofotografering af særlig pladskrævende arkivalier; men først nu er man nået frem til filmkvaliteter, der har tilfredsstillende holdbarhed. I konsekvens af dette vil Rigsarkivet i nærmeste fremtid udsende et cirkulære om anvendelse af mikrofilm. Den deraf følgende mikrofotografering vil medvirke til at reducere omfanget af statens arkivalier.

Et andet nyt hjælpemiddel, der også tages i brug i disse år, er journalisering på edb-bånd. Det vil gøre arbejdet med fremtagning af sager hurtigere, og man vil lettere kunne finde oplysninger fra flere ellers forskellige sager. Udarbejdelsen af disse systemer sker i snævert samarbejde med administrationsdepartementet og Datacentralen.

De nye teknikker vil efterhånden stille nye krav til konservatorerne. Hidtil har deres arbejde bestået i – og gør det stadig – at konservere pergaments- og papirarkivalier, der står i fare for at gå til grunde. I løbet af de nærmeste årtier vil det tilsvarende blive deres opgave at værne om magnetbånd og filmruller.

Arkivalierne bevares, den del af dem, der vil kunne komme til nytte for forskningen. Det er i øvrigt ikke alene historikere, der benytter dem; næsten alle videnskabsgrene får på et eller andet tidspunkt brug for arkivalier. Særlig markant gælder det jurister, kunsthistorikere, økonomer, medicinere (arvelighedsbetingede sygdomme).

Det er arkivarernes opgave at have antennerne ude, når det gælder nye tendenser i forskningen, ellers vil de ikke kunne træffe de rigtige afgørelser i bevaringssspørgsmål. En forudsætning er, at arkivarerne følger bredt med i den videnskabelige debat, lige så vigtigt er det dog, at de selv er forskere – kun derved mærker de, hvor det bærer henad.

Det er en følge af dette, at en del af arkivarernes arbejdstid (25–30 pct.) er afsat til forskningsarbejde. Denne disposition hænger imidlertid også sammen med, at staten og befolkningen gennem århundreder har forudsat, at arkivernes medarbejdere aktivt medvirker i studiet af dansk historie. Det gør arkivarerne stadig. Ikke alene skriver de afhandlinger og bøger, de holder foredrag, de er med i ledelsen af historiske foreninger, og de vejleder de mange amatører, der dyrker historien.

Dette arbejde tjener sammen med betjening af publikum, besvarelser af forespørgsler, mikrofotografering, konservering, udvælgelse af bevaringsværdige arkivalier og de andre funktioner det ene formål at fremme studiet af dansk historie. Det er det, der er grundlaget for arkivernes beståen.

Lidt litteratur

Der foreligger en meget omfattende litteratur vedrørende de danske arkiver, og på dette sted kan der kun være tale om at nævne nogle få titler. En fuldstændig oversigt findes nu i GRETHE ILSØE: *Dansk arkivbibliografi 1889–1981* (udk. 1982).

Forgængerer for »Danmarks arkiver« er den korte oversigt af AXEL LINVALD: *Dansk Arkivvæsen. Historie, Organisation og Virksomhed* (1933). Denne knappe og præcise fremstilling er endnu meget læseværdig. Dens redegørelse for den ældre arkivhistorie bygger i høj grad på A. D. JØRGENSEN: *Udsigt over de danske Rigsarkivers historie* (1884), som trods nogle unøjagtigheder stadig er det grundlæggende værk om tiden til 1882. En bekvem oversigt over det følgende århundredes udvikling har man i HARALD JØRGENSEN: *Nordiske arkiver* (1968).

Den nyeste behandling af arkivvæsenets historie i det 19. århundrede findes i to afhandlinger af HANS KARGAARD THOMSEN: *Nogle omrids af Gehejmearkivets historie i 19. århundrede* (Arkiv 8, 1980) og *Strukturkampen i dansk arkivvæsen 1849–1882* (Arkiv 8, 1981).

En mere essay-præget introduktion er GEORG SAXILD: *Om arkivvæsen. Fire Forelæsninger holdte paa Statens Biblioteksskole* (1923).

De eneste mere specialiserede afhandlinger, som skal omtales her, er to afsnit af V. A. SECHER i *Meddelelser fra det danske Rigsarkiv I*, 1906–18: *Om Proveniensen – (Hjemmehørs-) Princippet som Ordningsregel i de danske Statsarkiver og om andre der gældende Ordningsregler – og Bestemmelser for Ordning, summarisk Registrering og Opstilling af Arkivalier m.m. i det danske Rigsarkiv med Landsarkiverne*. Afhandlingen om proveniensprincippet opstiller det teoretiske grundlag, som arkivvæsenet siden har bygget sine ordnings- og registreringsarbejder på, og bestemmelserne opridses de praktiske konsekvenser af proveniensprincippet.

Status over arkivernes aktiviteter finder man i de enkelte arkivinstitutions *årsberetninger* og *meddelelser*. Sådanne er blevet udsendt under forskellige former af Gehejmearkivet, derefter af Rigsarkivet og landsarkiverne, siden 1852. De har oftest været samlede

meddelelser om arkivernes aktiviteter over en længere årrække; det sidst udkomne bind dækker perioden 1966–75. Siden 1956 har kvartalsskriftet *Nordisk Arkivnyt* desuden formidlet aktuelle nyheder fra danske og nordiske arkiver.

Også adskillige af de øvrige arkivinstitutioner offentliggør deres årsberetninger, Erhvervsarkivet således i *Erhvervshistorisk Årbog* (siden 1949), Københavns Stadsarkiv siden 1931 i *Københavns kommunalkalender*, fra 1972 i *Historiske Meddelelser om København*. I det sidstnævnte tidsskrift findes i 1974 et tillæg: *Københavns Stadsarkiv, oversigt og vejledning*. Begge arkiver publicerer således deres årsberetninger i fagtidsskrifter, som er knyttet til institutionen. Tilsvarende er *Meddelelser om forskning i arbejderbevægelsens historie* nært knyttet til Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Siden 1972 har Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver og Sammenslutningen af Lokalhistoriske Foreninger udgivet et nyhedsblad, *Lokalhistorisk journal*.

Med hensyn til arkivfaglige *skriftrækker* og *tidsskrifter* henvises der i øvrigt til afsnittet om arkiverne som forskningsinstitutioner og til Grethe Ilsøes ovennævnte bibliografi.

Billedfortegnelse

Indenrigsministeriets arkiv (Rigsarkivet)	10
Rigsarkivet, hovedbygningen	16
Aktplan for amtskontorerne (1958)	20
Egeskabene (Rigsarkivet)	28
Kalundborgske registratur (1476)	30–31
Egeskabene (Rigsarkivet)	33
Rentekammerarkivet, kassationsforretning (1720–25) ...	36
C. F. Wegener	38
A. D. Jørgensen	40
Axel Linvald	46
Landsarkivet i Viborg, ny magasinbygning (1963)	50
Rigsarkivet, Gehejmearkivbygningen	52
Rigsarkivet, læsesal	53
Arkivvæsenets samarbejdsudvalg (1979)	56
Rigsarkivet, film læsesal	58
Johan Hvidtfeldt og E. Weigaard Jørgensen	59
Arkivaflevering fra jysk dommerkontor til Landsarkivet i Viborg	66–67
Frysetørring af Brande Kommunes arkiv	68
Landsarkivet i Åbenrå, læsesal	71
Landsarkivet i Viborg, bygninger (1934)	76
Landsarkivet i København, bygninger (1971)	77
Landsarkivet i Odense, G. L. Wad (1900)	82
Landsarkivet i Odense, bygninger	85
Landsarkivet i Åbenrå, bygninger	87
Erhvervsarkivet, Store Sal	92
Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, fane (1888) ...	99
Københavns Stadsarkiv, magasin	102
Lokalhistorisk Arkiv for Aalborg Kommune	110
Rigsarkivet, »Buret«	116
Gehejmearkivets besøgsprotokol (1863–64)	118
Rigsarkivet, Grundlovsudstilling 1949	121
Rigsarkivet, erklæring ved adgangstilladelser	130
Rigsarkivet, V. A. Secher i rigsarkivarkontoret (1912) ..	132
Rigsarkivet, registratur over skolehistoriske arkivalier ..	137
Johan Hvidtfeldt	148
S. Nygaard	152
Rigsarkivet, Vestindiske arkivalier	159–160

